

Budapesti Corvinus Egyetem
Gazdálkodástudományi Kar
Környezetgazdaságtani és Technológiai tanszék

Mórahalom és a Mórakert szövetkezet

Endogén fejlődési modell
a Homokhátságban

Készítette: Milánkovich Gábor
regionális és környezetgazdaságtan (MA) szak
2012

Szakszeminárium-vezető: Dr. Forman Balázs

TARTALOM

1	<u>Bevezetés</u>	4
2	<u>A területi egyenlőtlenségektől a helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztésig</u>	5
2.1	<u>A területi egyenlőtlenségek és a vidékfejlesztés</u>	5
2.1.1	Vidéki térségek.....	6
2.1.2	Területfejlesztés és vidékfejlesztés	7
2.2	<u>Vidékfejlesztés Magyarországon</u>	7
2.2.1	A területi egyenlőtlenségek alakulása Magyarországon	8
2.2.2	Vidékfejlesztés kistérségi szinten	9
2.3	<u>A magyar vidék problémái</u>	10
2.3.1	Elszegényedési spirál	10
2.3.2	A vidéki erőforrások kiáramlása	11
2.3.3	A falusi mezőgazdasági kultúra eltűnése	11
2.4	<u>Helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés</u>	12
2.4.1	A vidékfejlesztés decentralizációja.....	15
2.4.2	A hagyomány, mint helyi erőforrás	17
2.4.3	A helyi tudás, mint erőforrás.....	17
2.5	<u>Az exportbázis-elmélet</u>	18
3	<u>A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés összefüggései</u>	19
3.1	<u>A hazai mezőgazdaság helyzete</u>	19
3.2	<u>Többfunkciós mezőgazdaság</u>	21
3.2.1	A fenntartható mezőgazdaság	22
3.2.2	A mezőgazdaság funkciói	23
3.3	<u>Az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési politikája</u>	24
3.4	<u>A Nemzeti Vidékstratégia és a Darányi Ignác Terv</u>	26

4	<u>Mórahalom és térsége</u>	30
4.1	<u>A Homokhátság tanyavilága</u>	30
4.1.1	Magyarország tanyás térségei.....	31
4.1.2	A tanyavilág problémái.....	34
4.1.3	A tanyavilág fejlesztése.....	36
4.2	<u>Kistérségi helyzetelemzés</u>	37
4.2.1	Földrajzi jellemzők.....	37
4.2.2	Településszerkezet.....	38
4.2.3	Emberi erőforrás, demográfia.....	39
4.2.4	Gazdaság.....	41
4.2.5	Infrastruktúra.....	42
4.2.6	Kistérségi önszerveződés.....	43
4.3	<u>Mórahalom városa</u>	44
4.3.1	Mórahalom fejlődési pályája.....	44
4.3.2	Mórahalom szociális helyzete.....	46
4.3.3	Mórahalom gazdasága.....	48
4.3.4	Mórahalom városfejlesztési tervei.....	49
5	<u>Szövetkezeti modellek a versenyképes mezőgazdaság és vidékfejlesztés szolgálatában</u>	51
5.1	<u>A dán szövetkezeti modell</u>	51
5.2	<u>Termelői Értékesítő Szövetkezetek Magyarországon</u>	55
6	<u>A Mórakert szövetkezet</u>	58
6.1	<u>A Mórakert fejlődési pályája</u>	58
6.2	<u>A Mórakert sikerének tényezői</u>	61
6.3	<u>A Mórakert csődje</u>	63
6.4	<u>A Mórakert bukásának elemzése</u>	64
7	<u>Összefoglalás</u>	68
8	<u>Irodalomjegyzék</u>	69
9	<u>Ábrák és táblázatok jegyzéke</u>	75

1. Bevezetés

Szakedolgozatomban Mórahalom városának fejlődésével és az ott 10 éven át sikeresen működő Mórakert szövetkezettel foglalkozom. A szövetkezet a városvezetés támogatásával olyan agrár-vidékfejlesztési modellt alakított ki, ami véleményem szerint a szövetkezet bukásának ellenére is példaértékű lehet más települések és kistérségek számára.

A Mórakerttel és Mórahalommal kapcsolatos érdeklődésemet az az érdekes ellentmondás keltette fel, hogy míg a kiváló természeti adottságokkal rendelkező magyar mezőgazdaság nem tud komolyabb eredményeket felmutatni, a Mórakert éppen egy olyan területen ért el jelentős sikert, amely kifejezetten rossz talaj- és csapadékviszonyokkal bír. Kutatásommal ezt az ellentmondást szeretném alaposabban megvizsgálni, és azokat a tényezőket szeretném feltárni, amelyek a térség sikeres fejlődését eredményezték.

Szakedolgozatomban először ismertetem a vidékfejlesztés, különösen a belső erőforrásokra alapozott, endogén fejlesztés elméleteit, majd ezt követően a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés összefüggéseivel foglalkozom. Az elméleti felfeztetést követően Mórahalom és térségének adottságait, szociális és gazdasági helyzetét elemzem, különös hangsúlyt fektetve a Homokhátság tanyavilágának állapotára, valamint Mórahalom gyors fejlődésére. A Mórakert létrehozásához nagymértékben a dán szövetkezeti modell szolgált mintául, ezért dolgozatomból nem hiányozhat ennek ismertetése, valamint a magyar szövetkezeti rendszerek jellemzőinek bemutatása sem. Ezt követően a Mórakert fejlődési pályájának, sikerének és bukásának elemzésével zárom a dolgozatomat.

Szakedolgozatom elkészítésében nagy segítséget nyújtott konzulensem, Dr. Forman Balázs, akinek 2 féléves kitartó támogatását ezúton is szeretném megköszönni. Ezenkívül hálával tartozom Nógrádi Zoltánnak, Mórahalom polgármesterének és országgyűlési képviselőnek, hogy kétszer is időt szakított rám, valamint a mórahalmi önkormányzat dolgozóinak, mivel számos forrást bocsátottak a rendelkezésemre.

2. A területi egyenlőtlenségektől a helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztésig

2.1. A területi egyenlőtlenségek és a vidékfejlesztés

A világ térszerkezetét koroktól függetlenül, mindig meghatározták a földrajzi adottságok. A tengerek, folyók, hegységek, a növénytakaró, és számos más földrajzi tényező, melyek a társadalmi és gazdasági tényezőkkel kölcsönhatásban eltérő fejlettségű és adottságú területegységekre osztják a földfelszínt.

A területi egyenlőtlenségek alakulására számos tényező hat, melyek térben és időben különböző mértékű, és esetenként különböző irányú hatást fejtenek ki. Számos regionális elemzés mutat rá arra, hogy a területi fejlődést vagy hanyatlást nem lehet egyetlen tényezővel magyarázni, számos elem együttes hatásrendszerének elemzésére van szükség (RECHNITZER, 1998).

A területi egyenlőtlenségeket befolyásoló tényezők 3 csoportja:

- hagyományos tényezők: a múltban és a jelenben is azonosan hatottak a területi egyenlőtlenségek alakulására
- átalakuló tényezők: a múltban is jelen voltak, de hatásuk ma már különböző, mint korábban
- új tényezők: korábban nem léteztek, vagy léteztek, de nem fejtettek ki hatást a területi különbségekre (JAKOBI, 2001).

A területi különbségek kialakulásával, okainak feltárásával, elemzésével a regionális tudomány¹, az elmaradott térségek felzárkóztatásával a területfejlesztés foglalkozik. A területegységek közötti különbségek számos nézőpontból vizsgálhatók, a magyarországi területi különbségeket leggyakrabban a következő tengelyek szerint szoktuk vizsgálni:

- A Dunától nyugatra – a Dunától keletre
- Budapest – vidék
- Városias térségek – vidékies térségek
- Központi területek – határmenti térségek

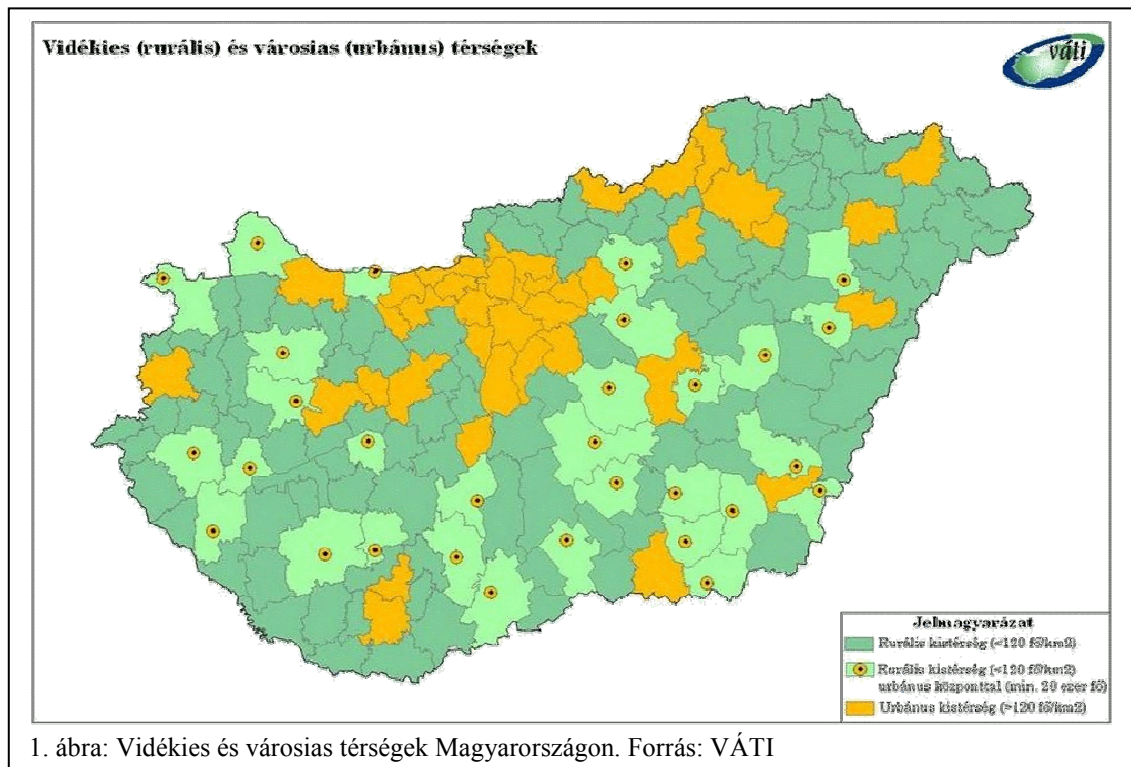
¹ A térben zajló társadalmi, gazdasági folyamatokkal foglalkozó tudományterület, mely több tudomány (pl. társadalomtudomány, földrajz, politikatudomány) szintetizálásával jött létre (LENGYEL-RECHNITZER, 2004)

Jelen dolgozat elméleti bevezetésének céljából a városias és vidékies térségek különbségeinek elemzését tartom a legfontosabbnak, ezért erre külön is kitérek.

2.1.1. Vidéki térségek

A városi és a vidéki területek alapvetően különböznek egymástól. A vidéki élet a várositól eltérő életmódot, némiképp eltérő kulturális normákat és legtöbbször alacsonyabb szintű gazdasági fejlettségi szintet is jelent. A vidéki területek különbözősége, valamint a növekvő fejlettségbeli különbségek és a népesség tömeges elvándorlása miatt az 1990-es évektől egyre nagyobb szerephez jutott a területfejlesztés egy specifikusabb részterülete, a vidékfejlesztés.

A vidékfejlesztés feladatainak és eszköztárának megismeréséhez szükség van a vidék definíciójának pontos meghatározására. A rurális térségek jellemzően alacsony népsűrűségűek, a lakosság elszórva, falvakban él, a mezőgazdasági dolgozók aránya viszonylag nagy. A vidék fogalmára számos különféle meghatározás létezik, jelen dolgozatban a Vidéki Térségek Európai Chartája által megfogalmazott definícióra támaszkodom. Eszerint a vidék olyan tágabb értelemben vett belterület, amely gazdaságilag és szociálisan egységes egészet alkot a környező rurális térséggel, és ahol a városi térségekhez viszonyítva számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági, szociális és kulturális struktúrák koncentrációja, és ahol a terület nagyobb részét

mezőgazdasági, erdőgazdasági, természetvédelmi és kikapcsolódási célokra használják (PÉTI, szerk. 1998). Az Európai Unióban annak a meghatározása, hogy egyes területi egységek rurálisnak, vagy urbánusnak minősülnek, tagállami szinten történik. Mint az az 1. ábrán látható, Magyarországon a városias és vidékies területek elkülönítése népsűrűség alapján, kistérségi szinten történik, a küszöbérték 120 fő/km²-ben lett meghatározva.

2.1.2. Területfejlesztés és vidékfejlesztés

A vidékfejlesztés számos dologban különbözik a területfejlesztéstől, melyet az 1. táblázatban foglaltam össze. A vidékfejlesztési kezdeményezések alapvetően alulról építkeznek, a tervek települési vagy kistérségi szinten kerülnek megfogalmazásra. A legtöbb alkalommal a vidékfejlesztés keretei közé tartoznak az emberi erőforrások fejlesztése, a mezőgazdasági és környezetvédelmi beruházások, az erdősítés, valamint a mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének támogatása. A vidékfejlesztés az integrált szemléletre törekszik, a helyi társadalmi, gazdasági, kulturális és környezeti célokra alapoz, melyek pontos ismeretével kizárólag a helyiek rendelkeznek.

A területfejlesztés és a vidékfejlesztés főbb különbségei		
	Területfejlesztés	Vidékfejlesztés
A fejlesztés léptéke	Régió	Kistérség
Tervezés	Top Down	Bottom up
Irányítás	Centrális	Decentralizált
A fejlesztés célja	Infrastrukturális és termelő beruházások	Falumegújítás, falufejlesztés, kulturális értékek védelme, életminőség javítása

1. táblázat: A területfejlesztés és a vidékfejlesztés összehasonlítása. Forrás: Saját szerkesztés, ELEK – NEMES (2000) alapján

2.2. Vidékfejlesztés Magyarországon

Magyarországon a vidékfejlesztés a '90-es évek közepén került a politikai érdeklődés középpontjába. Az Európai Unióval összhangban Magyarországon is egyre nagyobb hangsúly helyeződik a vidékfejlesztésére, az Unióhoz hasonlóan nálunk is egyre nagyobb szerepet tölt be a vidékfejlesztési politika az agrárpolitikával szemben. A vidékfejlesztés térnyerését jól mutatja az illetékes minisztériumok nevének változása is (2. táblázat).

Kormányzati időszak	Rövidítés	Minisztérium neve
1990-1994	FM	Földművelésügyi Minisztérium
1994-1998	FM	Földművelésügyi Minisztérium
1998-2002	FVM	Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium
2002-2006	FVM	Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium
2006-2010	FVM	Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium
2010-2014	VM	Vidékfejlesztési Minisztérium

2. táblázat: A vidékfejlesztés térnyerése a magyar minisztériumi szervezetben. Forrás: Saját szerkesztés

2.2.1. A területi egyenlőtlenségek alakulása Magyarországon

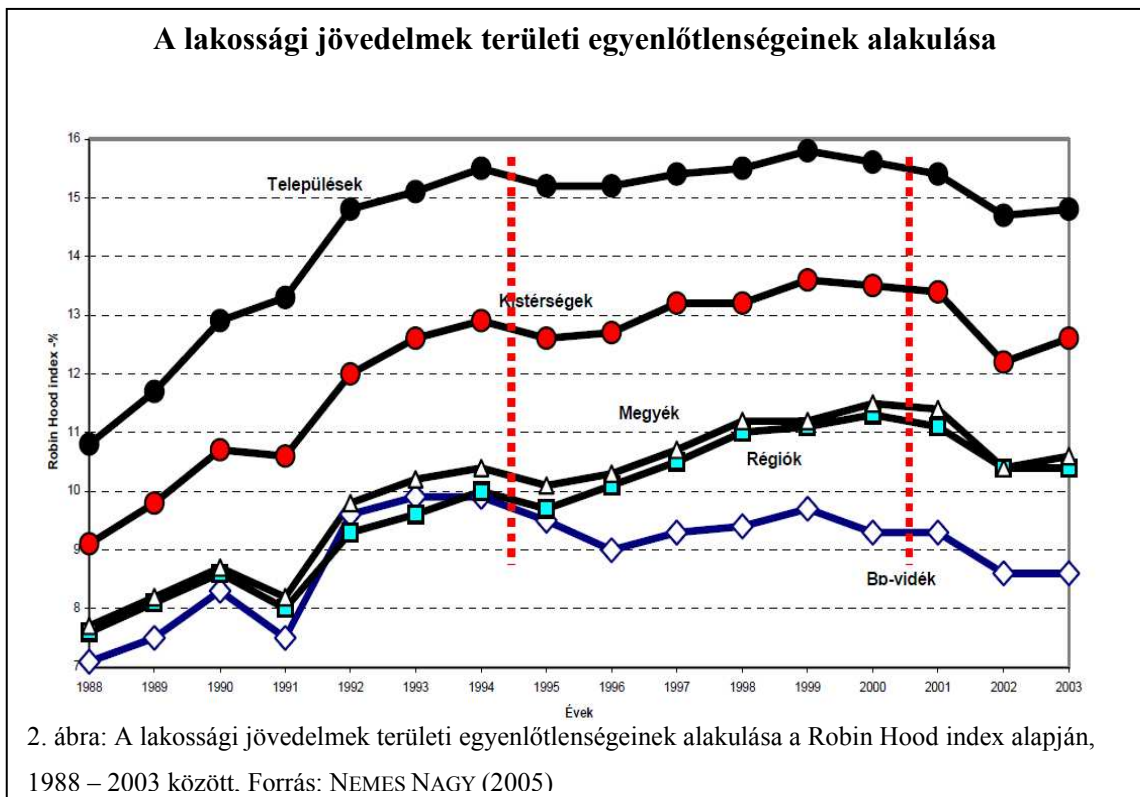
Magyarországon a '80-as évek óta folyamatosan nőnek a területi különbségek. A rendszerváltással az egyébként is létező folyamat felerősödött. Nemes Nagy József kutatási eredményei szerint a hazai regionális folyamatokat állandóság jellemzi, az azt befolyásoló tényezők hosszú távon, nagy beágyazottsággal vannak jelen. (NEMES NAGY, 2005)

A területi egyenlőtlenségek mérésének hasznos és elterjedt statisztikai eszköze a Robin Hood index². A 2. ábrán látható, hogy a területi egyenlőtlenségek leginkább a települési szintet vizsgálva jelennek meg, ettől messze elmarad a fontos közigazgatási

² „Az átlagtól elmaradó részesedésű decilisek összes részesedésének eltérése az adott decilisek által maximálisan „kapható” jövedelemtől” (TÓTH, 2002, 21. old.)

funkcióval bíró megyei szint. A megyei és a regionális szint együtt mozgása azt jelzi, hogy Magyarországon a régiók kialakításakor sikerült úgy létrehozni a NUTS 2-es egységeket, hogy azok ne fedjék el a megyék közti jövedelemkülönbségeket.

2.2.2. Vidékfejlesztés kistérségi szinten

Kovács Teréz szerint a vidékfejlesztés intézményesítésének legoptimálisabb szintje a kistérségi szint, hiszen a területi különbségek ezen a szinten sokkal valószínűségeket mutatnak (KOVÁCS, 2000). Magától értetődő, hogy a magyar területi egyenlőtlenségek leglátványosabban települési szinten jelennek meg, azonban a 2. ábra alapján is látható, hogy a települések egyenlőtlenségét viszonylag jól követi a kistérségi szint is. Az Európai Unióhoz igazodva a hazai területfejlesztés is regionális szintre épül, azonban – különösen vidékfejlesztés tekintetében – a kistérségi szintnek is egyre növekvő szerepe van.

Magyarországon a kistérségi szerveződések 1992-ben, a PHARE³ program településközi együttműködési fejlesztési lehetőségeivel kezdődtek. Az előcsatlakozási alap támogatta az alulról építkező, helyi közösségen alapuló integrált vidékfejlesztést. A program könnyen elérhető forrásokat biztosított, így 2 éven belül 138 kistérségi

³ Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies – Az EU előcsatlakozási alapja, először a magyar és a lengyel gazdaság fejlesztését támogatta, később az összes kelet-közép-európai leendő tagállamra kiterjesztették (nfu.hu)

szerveződés alakult. A kistérségi társulások szerveződési szintje azonban a legtöbb esetben meglehetősen gyenge, közös vidékfejlesztési programok megvalósítására nem megfelelő, pusztán a támogatási források elérésére alkalmas.

A kistérségi egyenlőtlenségek alakulásában óriási szerepe van a helyi iparűzési adóknak, hiszen a települések adóbevételeinek legnagyobb hányadát (85%-át) ez jelenti. Szörényiné Kukorelli szerint a kistérségek pénzügyi problémáinak megoldására hasznos eszköz lehetne a kistérségi szintű iparűzési adó bevezetése, melyhez azonban a kistérségi (vagy járási) szint megerősítésére is szükség van, (SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, 2001) ami a jelenlegi kormányzat tervei között is szerepel (SZEGŐ, 2012).

2.3. A magyar vidék problémái

2.3.1. Elszegényedési spirál

Magyarország vidéki településein egyre jellemzőbb, hogy a jövedelemszerkezet egyre nagyobb részét teszik ki a nyugdíjfizetések és a különböző segélyek. Ennek legfőbb oka a hátrányos helyzetű térségek munkaképes korú lakosságának elvándorlása és a megmaradó népesség elöregedése. A mindezzel együtt járó elszegényedési folyamat nagyon könnyen önjáróvá válhat (számos településen ez már meg is történt), ami legtöbb esetben csak nehezen visszafordítható következményekkel jár.

Az elöregedett településekre a rossz életkörülmények, a periférikus helyzet és a munkalehetőségek hiánya miatt a beköltözési hajlandóság minimálisra csökken, aminek következtében az ingatlanárak töredékükre csökkennek, az ingatlanok többsége forgalomképtelenné válik. Ennek következtében még nehezebb az otthon maradtak számára az elköltözés. Azok, akik nem az első hullámban költöznek el az öregedő településről, idővel egyre nehezebben tehetik azt meg.

Az elvándorló és kiháló falusi lakosság helyére szegényebb és iskolázatlanabb, jellemzően roma népesség érkezik, az ingatlanok áron aluli megvásárlása vagy önkényes házfoglalás útján. Ennek a néprétegnek a megjelenése a környék és a település élhetőségi viszonyait tovább csökkenti, többnyire olyan szintre, amely mellett már munkából élő néprétegek beköltözése szinte esélytelen.

A népesség elszegényedésének következtében a helyi kisiparos és szolgáltató réteg (autószerelő, szobafestő, fodrász) is elveszítik a fizetőképes keresletet, így azok is távozásra, tevékenységük beszüntetésére kényszerülnek. Ezzel olyan elszegényedési spirálba kerül a település, amiből többnyire nincs kiút (JÁSZ, 2004).

2.3.2. A vidéki erőforrások kiáramlása

A vidéki területek – a turisztikai központokat leszámítva – tőkeszegény területek, tőkevonzó képességük gyenge. A vidéki munkaerő jellemzően kevésbé képzett, a magasabb képzettségű munkavállalók elhagyják a vidéki területeket, vagy ha nem is költöznek el, a legközelebbi város ipari létesítményeiben kapnak munkát. Ez az ingázás ugyan növeli a város és vidéke közti függőséget, és ezáltal a gazdasági kapcsolatok is élénkülnek, azonban a vidéki erőforrások kiáramlását eredményezi.

A helyzetet tovább súlyosbítja, és a hagyományos vidéki kultúra eltűnésére is rásegít az egész országot behálózó kereskedelmi láncok térnyerése, melyek hatósugarukat a kistelepülésekre is kiterjesztették. Dömpingáras kínálatukkal gyengébb minőségű, de olcsó élelmiszert nyújtanak a helyi fogyasztók számára, akik emiatt hajlamosak felhagyni a háztáji gazdálkodással és a megtermelhető élelmiszert inkább a boltokban vásárolják meg. Ennek következtében a nyugdíjakként és segélyekként beérkező jövedelmek rögtön el is hagyják a települést, így a helyiek helyett távoli termelőknek és a kereskedelmi láncoknak biztosítanak bevételt, így a belső és külső piaci feltételek nem adták a tőkefelhalmozásra (BAGI, 2010).

2.3.3. A falusi mezőgazdasági kultúra eltűnése

A szocializmus évtizedeinek és a rendszerváltást követő éveknek is hatalmas szerepük van a hagyományos, paraszti földművelési kultúra eltűnésében. A szocialista iparosítás következtében a vidéki népesség jelentős része adta fel a mezőgazdaságot, és helyette ipari üzemekben helyezkedett el. A rendszerváltás előtti 3-4 évtizedben ez a rengeteg ember – és azok leszármazottai – radikális életmódbeli változáson mentek keresztül. A hagyományos, falusi életet felváltotta a városba való ingázás, az élelmiszerek otthoni megtermelését felváltották a közértek.

A falusi lakosságnak az a része, amelyiket nem szívta fel a megnövekedő ipar munkaerőigénye és megmaradt a mezőgazdasági művelésnél, annak be kellett, hogy tagozódjon a helyi termelő szövetkezetekbe. Mivel a téeszerekre magasabb szintű munkamegosztás és gépesítettség volt a jellemző, a hagyományos paraszti munkafeladatokat a szövetkezeti munka váltotta fel. Ezenkívül a parasztság jövedelemorientáltsága is megszűnt, a furfangjáról és leleményéről ismert magyar paraszt ideáljának helyébe is a tervutasításos rendszert követő téesz-tag képe került.

A rendszerváltást követően újra megjelent Magyarországon a munkanélküliség, ami elsősorban a nehézipari városokat és az egyébként is hátrányosabb helyzetű falvakat érintette. A falusi népességnek 1990-re jórészen kihaltak a mezőgazdasági gyökerei, így a rendszerváltás következményeként megjelenő munkanélküli tömeg nem tért vissza a földműveléshez, ennek eredményeképpen rengeteg falusi birtokot láthatunk, amit beborít a gaz, míg a lakói munkanélküli segélyből élnek.

Habár az előbbieken meglehetősen kilátástalannak jellemeztük a magyar hátrányos helyzetű falvak jövőjét, több elmélet és terv is született a helyzet orvoslására. Bagi szerint a mindenkori gazdasági-közösségi fejlesztésnek a táj mikroökológiai adottságai, az ágazati hagyományok és a lakosság emberi erőforrásai kell, hogy az alapját képezzék (BAGI, 2010). Véleményem szerint a kedvező mikroökológiai adottságokat napjaink fejlesztési terveiben leginkább a falusi turizmus és a turizmus egyéb típusainak jegyében igyekeznek kihasználni, háttérbe szorítva a térség hagyományos mezőgazdasági és kézműipari ágazatait. A hagyományos ágazatokat figyelmen kívül hagyó fejlesztési stratégia sok esetben több kárt okoz, mint hasznot. A későbbiekben Mórahalom esetében látható, hogy a helyi erőforrásokra és a meglévő helyi ágazatokra építő vidékfejlesztési stratégia komoly sikereket is hozhat.

2.4. Helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés

A regionális gazdasági növekedést meghatározó tényezők különösen nagy hatással lehetnek a területi egyenlőtlenségek alakulására, okainak feltárására és kezelésére, így regionális fejlesztési stratégiák elkészítése előtt a készítőnek feltétlenül ismernie kell a regionális gazdaság működési mechanizmusait is. (LENGYEL – RECHNITZER, 2004)

A vidéki térségek fejlesztésének klasszikus paradigmája a helyi gazdaság sajátosságait, a helyi erőforrásokat alig vette figyelembe, a fejlesztés legtöbbször a meghatározó nemzetgazdaság cél elérésére kidolgozott stratégiák mentén alakult. Ezek a stratégiák a mainstream közgazdaságtan és a regionális tudomány elméleteit sablonszerűen alkalmazták (CAMPBELL – VAINIO-MATTILA, 2003).

A paradigmaváltáshoz nagy mértékben hozzájárult az alternatív közgazdaságtani elméletek és a menedzsmenttudományok fejlődése. Kornai János szerint a társadalomtudományban nem beszélhetünk univerzális metaigazságokról, a társadalmi, természeti és kulturális kontextustól függetlenül nem fogalmazhatunk meg tényszerű, általános igazságokat (KORNAI, 1983). Ezzel összhangban nem léteznek univerzális,

minden esetben alkalmazható vidékfejlesztési stratégiák sem, a helyi adottságok figyelmen kívül hagyása hosszú távon könnyen kudarchoz vezethet.

Napjainkra egyre inkább teret hódított az a fejlődési modell, amely a térségek fejlesztési lehetőségeit nem a külső, hanem a belső, helyi erőforrásokra alapozza. A regionális tudomány ezt a modellt endogén fejlődési modellnek nevezi. (CAMPBELL, 2002).

Az endogén fejlődési modell kialakulásához paradigmaváltásra volt szükség, ami nem valósulhatott volna meg a világgazdaság körülményeinek megváltozása nélkül. A '60-as évekre a világgazdaság növekedésének forrásai kimerültek, a termelőtőke hozamai visszaestek. A fejlett országok regionális stratégiáit ennek eredményeképpen már nem lehetett a harmadik világ nyersanyagbázisára alapozni, a stratégiát a belső erőforrások hatékonyabb kihasználására, a potenciálok kiaknázására és a saját erőforrások fejlesztésére lehetett építeni (SZÉLES, 2009).

A neoklasszikus növekedési modellek között exogénnek nevezzük azokat a modelleket, ahol a technológia minden régióban azonos, így exogén modellekben a technológiai tényezőt nem vesszük számításba, míg endogén modellek esetében a technológia régióként eltérő. Az endogén elméletnek a technológia és a humántőke alakulása a legfontosabb tényezői, melyek együttesen egy bizonyos szintet elérve növekedést tudnak generálni. A technológia és a tudás fejlődése a régió belső tulajdonságaitól, a régióban meghozott racionális döntésektől függ.

Az endogén növekedési elmélet szerint a regionális gazdaságfejlesztés szempontjából szükség van állami beavatkozásra, mely támogatja, hogy az alacsonyabb fejlettségű régiók átvegyék a fejlettebb régiók tapasztalatait. A kedvezőtlen térbeli folyamatok ellensúlyozhatók a tudásbázis megerősítésével és az innovatív gazdasági környezet kialakításával. Az állami beavatkozás azonban nem jelenthet centralizációt, az endogén modell az alulról szerveződő gazdaságfejlesztési stratégiákat támogatja (LENGYEL, 2010).

Az előbbiekből következik, hogy az endogén fejlődés erős kölcsönhatásban áll a technológiai fejlődéssel és az innovációval. Egy térség fejlődését nagyban befolyásolja, hogy mennyire tud alkalmazkodni a kor technológiai folyamataihoz. Az alkalmazkodásban az adott térség lakóinak óriási szerepe van. Egy olyan régió, amelyik rendelkezik innovatív vállalkozói réteggel, olyan emberekkel, akik képesek kihasználni a technológiai, politikai és kulturális változások adta lehetőségeket, nagyobb eséllyel

lesz már rövid távon is sikeres régió, így népességmentartó ereje megnő, ami a képzett, fiatal népesség odacsábításával további innovációkat képes generálni. (CSATA, 2006)

Az endogén fejlesztés alapkonceptiója, hogy egy térség gazdaságának fejlesztését a helyi munkaerőre, a természeti adottságokra, valamint a szellemi és kulturális bázisra lehet alapozni. A stratégia sikerének alapfeltétele, hogy a térség lakosai elkötelezettek legyenek a koncepció mellett, ezért a tervezés és a kivitelezés minden lehetséges fázisát helyben kell elvégezni. A sikeres stratégiaalkotás nagy mértékben fokozható különböző részvételi technikák alkalmazásával (TUKACS, 2005).

Mint ahogy az alábbi táblázatból is látható, az endogén fejlesztés több szempontból is éles ellentétben áll a korábbi, exogén fejlesztési koncepcióval.

<i>Fejlesztési elképzelések</i>		
Szemponatok	Exogén	Endogén
Döntéshozás	Top-down, centralizált	Bottom-up, decentralizált, részvétel
Helyi tudáshoz való viszony	A megoldandó probléma része	Nélkülözhetetlen
Meghatározó szereplők	Akadémikusok, Burokraták	Aktivisták, NGO-k
Kutatási módszer	Formális, szisztematikus, pozitívista	informális, relativista, a közösség szintjén
A problémákra adott válasz	Technikai megoldás	Társadalmi-politikai megoldás
Technológia	Kemikáliák, nagyüzemek	Ökogazdálkodás, Helyi technológiák
Helyiekről alkotott képe	Tudatlan, irracionális	Aktív, racionális, közösségi tudat
Piachoz való viszony	A termék minősége az első	Az élet minősége az első, a piac kizsákmányoló

3. táblázat: Az exogén és az endogén fejlődési modell összehasonlítása. Forrás: TUKACS (2005)

A belső erőforrásokra épülő fejlesztés során integrálódnak az adott térség társadalmi erőforrásai és a lakosság részvételének köszönhetően olyan új, kiaknázatlan erőforrások jelenhetnek meg, amelyeket a közösség eddig nem használt, akár még a létezésükről sem tudott. Az endogén forrásokra alapuló sikeres fejlesztések új impulzusokat adhatnak a térségnek, melyek multiplikátorhatást generálhatnak, és akár a célon is túlmutató fejlődést hozhatnak az adott területre (SZÉLES, 2009). Erre remek példával szolgál a dolgozatban szereplő Mórahalom esete is, amely olyan fejlődési pályát írhatott le, amelyenről a polgármester és a fejlesztési terv készítői álmodni sem mertek volna.

A vidékfejlesztés modellje az elmúlt évtizedben ugyan jelentősen elmozdult az exogén fejlesztési elképzelés felől az endogén felé, véleményem szerint azonban a települési és kistérségi fejlesztési tervek még mindig nem fektetnek elegendő hangsúlyt a helyi erőforrásokra és adottságokra. A fejlesztési tervekben általánosságként jelenik

meg a turizmusba vetett hatalmas – és sok esetben indokolatlan – hit, valamint az az elképzelés, hogy ipari parkok kialakításával megoldható a térség foglalkoztatási és gazdasági helyzete. Az előbb említett két stratégia valóban sikeres lehet, azonban ezt nem tekinthetjük olyan általános képletnek, amely minden esetben a hosszú távú siker lehetőségét hordozza. Véleményem szerint a sikeres vidékfejlesztési stratégia a belső erőforrások kiaknázásán kell, hogy alapuljon.

A belső, helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés egyik alapvető feltétele az érintettszemlélet széles körű elterjedése. Ennek értelmében a helyi társadalom nem passzív befogadóként viselkedik a döntési folyamatokban, hanem aktív résztvevő, melynek beleszólása van az őt érintő ügyekbe (GLASBERGEN, 2000).

Az endogén fejlődési modell elterjedéséhez és elismeréséhez a társadalom átalakulása is szükséges volt, a modell hazai elfogadásának az általam legfontosabbnak ítélt előfeltételeit az alábbiakban részletezem.

2.4.1. A vidékfejlesztés decentralizációja

Magyarországon a vidékfejlesztés koncepciójára sokáig a kormányzat volt a legnagyobb befolyással. A szocializmus évtizedeiben a településeknek nem volt gyakorlati beleszólásuk abba, hogy milyen fejlődési pályát írhatnak le, fejlődésüket vagy hanyatlásukat kormányzati szervek határozatai irányították. A települések fejlesztése leginkább térszerkezeti hierarchiájuktól függött, a regionális központokat – különösen a nehézipari tengely városait – fejlesztették, a periférikus területek visszafejlődése ellen nem tettek, sőt, sok esetben segítették azt.

1951-ben a Területrendezési Intézet (TERINT) 3 kategóriára osztotta a magyar településeket, melynek értelmében 1500 települést a nem fejlesztendő kategóriába soroltak. A helyzet az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióval (OTK) némiképp változott. Budapest túlsúlyának csökkentése érdekében 5 regionális központ (Miskolc, Debrecen, Győr, Pécs, Szeged) fejlesztését tűzte ki célul, a városhiányos térségekben támogatta a nagyobb falvak fejlesztését. A kisebb falvak és a tanyavilág számára azonban ez a koncepció sem kínálta a megmaradás lehetőségét. (RECHNITZER, 2001)

Az 1971-es OTK továbbra is a települések hierarchikus szemléletéből indul ki, a stratégiai tervezés horizontja továbbra is szigorúan a top-down irányvonalat követte. A településeket a 4. táblázatban látható kategóriákba sorolták be, ami meghatározta, hogy melyik település milyen intézményeket tarthat fenn, illetve milyen település- és

térségfejlesztést valósíthat meg. Az OTK a vidék helyzetét egészen a rendszerváltásig meghatározta, a centrális szemlélet bebetonozódott. Az ehhez igazodó fejlesztési tervek rendszerint uniformizáltak voltak, a belső adottságokat nem vették figyelembe.

Az 1971-es OTK települési kategóriái		
Központi szerepkör	A besorolt települések száma	Az összes település százalékban
Országos központ	1	0,03
Kiemelt felsőfokú központ	5	0,15
Felsőfokú központ	7	0,22
Részleges felsőfokú központ	11	0,34
Középfokú központ	65	2,02
Részleges középfokú központ	41	1,28
Kiemelt alsófokú központ	142	4,43
Alsófokú központ	530	16,52
Részleges alsófokú központ	292	9,10
Budapest agglomerációba tartozó települések	44	1,37
Egyéb települések	2 071	64,54
Összes település	3 209	100,0

4. táblázat: A települések száma központi szerepkörük szerint az 1971-es OTK besorolása alapján. Forrás: RECHNITZER (2001)

A rendszerváltást követően a vidékfejlesztés koncepciója alapvetően megváltozott. A 2005-ös új OTK (Országos Területfejlesztési Koncepció) már a következőket tartja a fejlesztési politika alapelveinek:

- szubszidiaritás és decentralizáció;
- térségi és táji szemlélet, valós térszerveződések követése;
- rendszerszemlélet, programozás, integrált fejlesztések;
- hatékonyság és koncentráció;
- fenntarthatóság, biztonság;
- nyilvánosság, partnerség;
- átláthatóság, monitoring és értékelés

(97/2005.(XII.25.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Koncepcióról, I. 2.a)

Az új OTK értelmében egy térség fejlesztését azon a legalacsonyabb szinten kell végezni, ahol a legtöbb információ rendelkezésre áll és ahol a fejlesztés megvalósulásához a legtöbb érdek kapcsolódik (szubszidiaritás). Az OTK így lehetőséget biztosít a regionális, kistérségi és településszintű fejlesztési terveknek is. Bár a terveknek igazodniuk kell a felsőbb szintű fejlesztési tervekhez, az elvi keretek mégis viszonylag széles lehetőséget biztosítanak az alulról jövő kezdeményezéseknek.

A koncepció a fenntarthatóságot, a társadalom és a természet érdekeinek összeegyeztetését, valamint a táji szemléletet is fontosnak tartja. A hatékonyság és a koncentráció elve az 1971-es OTK-ban is megjelent, de míg ott a települések lehetőségeit a 4. táblázatban látható kategóriák szerint határozták meg, az új OTK-ban csupán elvként jelenik meg, melynek alkalmazását az ésszerűség határozza meg.

Napjainkban a vidékfejlesztési koncepciók kialakításában a központi kormányzat helyét egyre inkább a helyi önkormányzatok, a kistérségi együttműködési társulások és a közösségi érdekeket képviselő szervezetek, NGO-k vették át. Míg korábban a kiindulópontot az állam érdekei, a nemzeti stratégiák jelentették, napjaink vidékfejlesztési stratégiái a helyi problémákra keresnek válaszokat. Habár a nemzeti fejlesztési stratégiák, a felülről jövő impulzusok továbbra is jelentős hatást fejtenek ki a vidékfejlesztési gyakorlatra, az alulról építkező kezdeményezések egyre nagyobb hatással vannak a helyi stratégiák kialakítására.

2.4.2. A hagyomány, mint helyi erőforrás

A globalizáció térnyerésével együtt jár a kultúrák egymáshoz való közeledése is, ami bizonyos hagyományok és szokások – gondolhatunk nemzeti kultúrákra vagy szubkultúrákra – széles körű elterjedését, mások eltűnését eredményezi. A kulturális diverzitás csökkenését a közgazdasági elméletekben nem tekintik erőforrás-vesztésnek. A hagyományokat többnyire nem tartják erőforrásként számon, amennyiben mégis, egyetlen funkciójának a múlt megőrzését tekintik.

A XXI. században azonban, a posztmodernitással ez a megközelítés némiképp megváltozott. A fenntartható fejlődés fogalmával összeegyeztethetetlen a kulturálisan homogén világ képe, mivel a hagyományos kultúrák gazdálkodása a társadalom természetére utaltságán nyugszik. A fenntarthatóság felértékelődésével együtt a közösségi hagyományok is komolyabb szerephez juthatnak, melyek stratégiai jelentőségűek lehetnek egy régió fejlődésének szempontjából (JENKINS, 2000).

2.4.3. A helyi tudás, mint erőforrás

Egy térség hagyományaihoz hasonlóan a helyi tudásnak, a felhalmozott ismereteknek is kiemelt szerepe lehet a vidékfejlesztési stratégia kialakításakor. Mórahalom esetében a helyi tudás felhasználása a település fejlődésének kulcsfontosságú tényezője volt, a stratégia kialakításának egyik legfontosabb alapjául szolgált.

A helyi közösségek életvitele, gondolkodásmódja, a vallásban és a hagyományokban gyökerező értékrendje, valamint a helyi környezetről, a mikroklímáról és a gazdálkodási módokról felhalmozott ismeretek mind a helyi tudás részeit képezik. A helyi tudás kialakulása a mindennapi problémákhoz igazodott és nagy időtávot felölelő megfigyelésekre épül. A tudás leginkább tapasztalati jellegű, fennmaradását a generációkon átívelő szójhagyomány általi terjedése biztosítja.

A helyi tudástól jelentős mértékben eltér a tudományos tudás, így a kettő gyakran ellentmondásba kerül egymással. A sikeres stratégiák kidolgozásához a hagyományos és a tudományos tudás szintetizálására, összehangolására van szükség, mindegyre úgy, hogy a szintetizált ismeretanyag a helyi közösség számára valóságosként és hasznosként legyen elfogadható. Antweiler szerint a helyi tudásban óriási fejlesztési potenciál rejlik, ami sikeresen kihasználva óriási versenyelőnyt jelenthet a vidéknek a várossal szemben. A helyi tudás felfogható társadalmi terméként is, melyet évszázadok alatt az egymást követő generációk hoztak létre (ANTWEILER, 1998)

2.5. Az exportbázis-elmélet

Az endogén fejlődési források fontosságára hívja fel a figyelmet North⁴ exportbázis-elmélete is. A modell szerint egy régió gazdasági fejlődésének alapját a korlátozottan rendelkezésre álló nyersanyagok, termékek, szolgáltatások és egyéb erőforrások fejlettebb régiókba történő exportja alapozhatja meg. Az exportbázis kialakulását és megerősödését komparatív előnyök határozzák meg, tehát nagyban függ az export célrégiójának helyzetétől is. Az exportbázisnak köszönhetően nő az ágazatban megtermelt jövedelem, ennek egy része a régióban, másik része azon kívül realizálódik. A régió kívülről érkező jövedelmek lehetővé teszik a tőkefelhalmozást, amiből az exportbázis és egyéb ágazatok is fejleszthetők. A jövedelem beáramlásnak multiplikátorhatása is van, hiszen a növekvő életszínvonal növekvő keresletet biztosít a helyi gazdasági szervezeteknek, új ágazatokat vonz a térségbe és a szolgáltató szektor megerősödését is segíti. (LENGYEL-RECHNITZER, 2004)

Az exportbázis-elméletből kiindulva tehát egy régió fejlesztését olyan helyi ágazatokra kell alapozni, melyek az exportrégiókhoz képest valamilyen komparatív előnnyel rendelkeznek, vagy ez a komparatív előny kialakítható. Fontos, hogy az ágazat által megtermelt jövedelem ne csak átáramoljon a régióba, hanem maradjon a térségen belül és ezzel a helyi gazdaság fejlődését segítse elő.

---

⁴ Douglas C. North (1920-), Nobel-díjas közgazdász, Washington University (nobelprize.org)

3. A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés összefüggései

3.1. A hazai mezőgazdaság helyzete

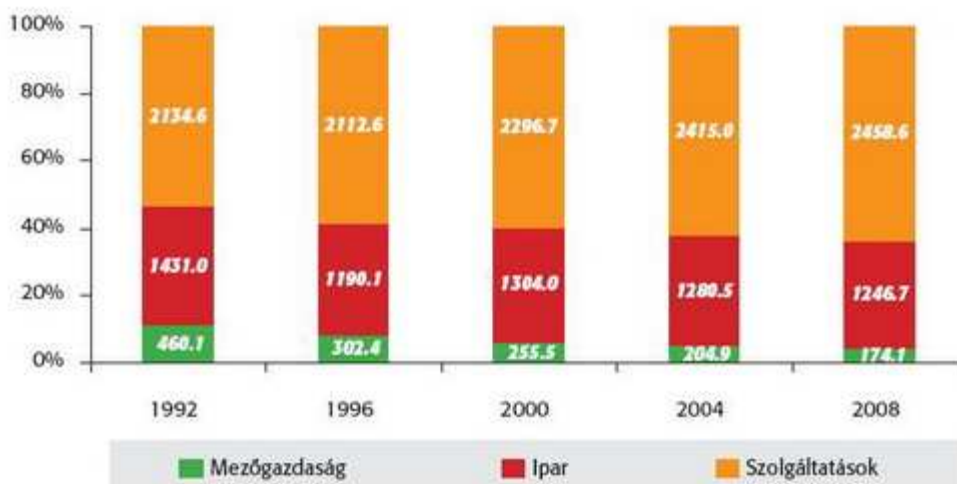
Mezőgazdasági szempontból Magyarország kiváló természetföldrajzi és klimatikus adottságokkal rendelkezik, ezt jelzi az a tény, hogy a mezőgazdaság évszázadokon keresztül az ország húzóágazatának számított. A XX. században azonban gazdasági és történelmi okokból erőteljes hanyatlásnak indult, s bár a mezőgazdaság még ma is jelentős tényező az ország exportágazatai között, fejlettsége és versenyképessége messze elmarad attól, ami adottságaink mellett elvárható lenne.

A rendszerváltást követően a hazai mezőgazdaság elvesztette kelet-európai és oroszországi piacait, így a hazai piac szűkössége miatt a nyugat-európai piacokat kényszerült megcélozni, ahol a szabad piaci versennyel, fejlettebb technológiai és gazdálkodási kultúrával kellett szembenéznie. A helyzetet tovább fokozta a téeszek felbomlása, a szervezetlenség, valamint a tőkehiány. A magyar mezőgazdaság gyors részleges, helyenként teljes összeomlása rendkívül hátrányosan érintette az egyébként is elmaradott magyar vidéket, ezzel tovább növelve a centrum és periféria közötti fejlettségi különbségeket. A jellemzően rurális kistérségekben megugrott a munkanélküliség (a téesz kapun belüli munkanélkülisége kapun kívüli lett), nőtt az elvándorlás.

A '90-es években a magyar mezőgazdaság alig fejlődött, a strukturális reformok akadoztak. A szövetkezeti törvény és a kárpótlási törvény következtében átalakultak a tulajdonviszonyok és a gazdálkodási formák. Továbbra is jellemző volt az erős tőkehiány, így a hazai agrárszektornak lehetősége sem volt felkészülni a 2004-es Európai Unió csatlakozására, ahol a magyar termékeknek sokkal versenyképesebb nyugati termékekkel kellett szembenézniük. (SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, 2001)

Magyarországon a mezőgazdaság a GDP-hez kb. 4%-kal járul hozzá, ez valamivel magasabb, mint az európai átlag. Az agrárszektor nemzetgazdasági fontosságát jelzi, hogy hazánkban a turizmus mellett kizárólag a mezőgazdaság rendelkezik pozitív külkereskedelmi egyenleggel. Az országban 5,3 millió hektáron folyik mezőgazdasági művelés. A 3. ábrán látható, hogy kevesebb, mint a népesség 5%-a, 174 ezer fő dolgozik a mezőgazdaságban (2008), s a számuk folyamatosan csökken. A mezőgazdasági dolgozók életkora jellemzően magas, kevesebb, mint 10%-uk rendelkezik felsőfokú iskolai végzettséggel, középfokúval is mindössze 60%-uk. (PAP, 2007)

A foglalkoztatás szektorok szerinti szerkezete Magyarországon (1992-2008)

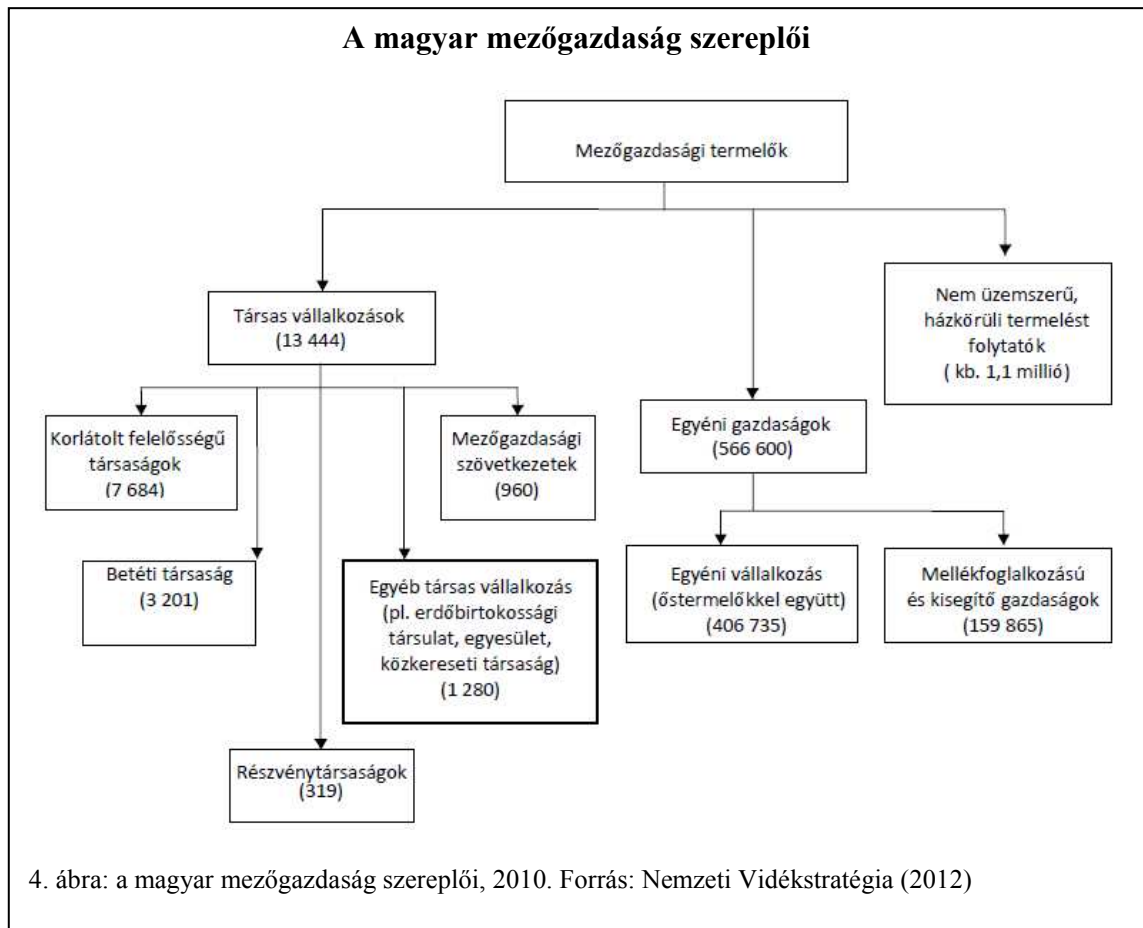
3. ábra: A mezőgazdaságban, az iparban és a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak száma Magyarországon. Forrás: KSH

Birtokszerkezet tekintetében a magyar mezőgazdaság duálisnak tekinthető, hiszen két legfontosabb szegmensét a kisszámú, de nagyobb területeken gazdálkodó agrárvállalatok és a kis területeken gazdálkodó egyéni és családi vállalkozások adják. Megoszlásukat a 4. ábrán szemléltetem.

Szamarányukat tekintve az egyéni gazdaságok vannak számottevő többségben, azonban a Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) 2009-re vonatkozó adatai alapján ők átlagosan mindössze 9,54 hektáros területen gazdálkodnak. Ezzel szemben a gazdasági társaságok átlagosan 294 hektáros földterületet birtokolnak, az ország bejelentett termőterületeinek 40%-át pedig a 2000 legnagyobb gazdaság műveli, átlagosan 1000 hektáros területen. A kiscgazdaságok versenyhátrányát az is fokozza, hogy a közvetlen mezőgazdasági támogatások nagy részét, csak a nagyobb gazdaságok képesek elnyerni. (Nemzeti Vidékstratégia, 2012)

A magyar birtokpolitika már 2 évtizede megoldatlan vita tárgyát képezi, mely magában foglalja a rendszerváltás időszakának földprivatizációját, a meglévő állami földterületekről való döntéseket és a külföldiek földvásárlására vonatkozó moratóriumot is. Ezt a kérdéskört a terjedelmi korlátok miatt szakdolgozatomban nem elemzem.

A nemzetközi piacon mezőgazdasági termékeink számára az alacsony földár, földbérleti díj, az olcsó munkaerő, valamint a kiváló minőség jelentik. Bár ezek közvetlenül csak gazdasági előnyt jelentenek, a jól működő agrárágazat kihatással lehet az egész vidéki társadalom életére is. Az alacsony földárakra és az olcsó élők munkára alapozott versenyképesség azonban hosszú távon nem kifizetődő. Mint ahogy az elmúlt

évtizedek változásaiból érzékelhető, a munkaerő, üzemanyag, takarmány és vetőmag költségeinek növekedésével és az agrárrolló szélesedésével egyre nehezebb helyzetbe jutnak a gazdálkodók. A mezőgazdasági termeléssel realizálható hozam egyre inkább csökken, az időjárási viszontagságok következtében egyes években a költségeket sem hozta vissza a gazdák számára. Véleményem szerint nem szabadna a mezőgazdaság és a vidék versenyképességét az alacsony földárakra és az olcsó munkaerőre alapozni, a vidék versenyképességét úgy kellene biztosítani, hogy az megfelelő jövedelmet hagyjon a helyi gazdálkodóknál, amelyből gazdaságuk önálló irányítására és fejlesztésére képesek.

3.2. Többfunkciós mezőgazdaság

A mezőgazdasági művelés már az emberi civilizáció hajnalán, az ősközösségnél, majd az ókorban, a középkorban és a kora újkorban is számos funkcióval rendelkezett. Az élelmiszer megtermelésén túl munkalehetőséget biztosított a közösség tagjainak, szociális összetartó erőként szolgált és a kultúra stabil alapját képezte. A mezőgazdaság volt a társadalom és a természet közötti legfontosabb kapocs, hatást fejtett ki az ember hitvilágának és kultúrájának fejlődésére. A mezőgazdaság jelentőségének

csökkenésével, az ipari jellegű mezőgazdaság elterjedésével azonban a szerepe már kevésbé összetetté vált, a XX. század második felére szinte kizárólag az élelmiszertermelő funkciójára korlátozódott. Ez a szerepcsökkenés a vidéki életforma létjogosultságát is megkérdőjelezte. A modern mezőgazdaság a leginkább energiaigényes gazdasági ágak közé tartozik, nagyfokú gépesítésének köszönhetően az emberi munka egyre kevésbé fontos tényező.

A vidék szerepének degradálódásával, a területi egyenlőtlenségek fokozódásával és a vidékfejlesztés, mint tudomány megerősödésével egyre sürgetőbb feladat ennek a folyamatnak a megállítása, visszafordítása.

Ángyán szerint olyan többfunkciós mezőgazdaságra lenne szükség, amely értékes, szermaradványmentes, egészséges és biztonságos élelmiszereket állít elő, mindezt a környezet, az élővilág, a talajok és a vízbázisok megőrzése mellett, segítve a vidéken élő közösségek boldogulását, kultúrájának megtartását és a tisztességes megélhetést. Az, hogy a mezőgazdaság termelő, vagy szociális funkciója-e a dominánsabb, a táji jellegtől kell, hogy függjön. Nagy agrárpotenciálú és kevésbé sebezhető területeken a termelésnek, érzékeny területen a mezőgazdaság környezeti és szociális szolgáltatásainak kell hangsúlyosabbnak lenniük (ÁNGYÁN, 2007).

3.2.1. A fenntartható mezőgazdaság

A társadalmi problémákon túl az iparszerű mezőgazdaság rengeteg környezeti problémát is okoz, nagy mértékben hozzájárul a Föld üvegházhatású gáz (ÜHG) kibocsátásához. Magyarországon az ipar után a mezőgazdaság a második legnagyobb szektor ÜHG-kibocsátás terén, a teljes kibocsátáshoz 2007-ben 13%-ban járult hozzá. (agrarkamara.hu).

A többfunkciós mezőgazdaság nagymértékben a fenntartható fejlődés definíciójára⁵ támaszkodik. A fenntartható mezőgazdaság az alacsony inputfelhasználással való minőségi termelést ösztönzi, mindezt a vidéki lakosság foglalkoztatásával. A fenntartható mezőgazdaság koncepciójával először 1972-ben a Római Klub „A növekedés határai” című kutatása, foglalkozott, mely ajánlásokat fogalmaz meg a mezőgazdasági gyakorlat számára, és felhívja a figyelmet az iparszerű mezőgazdaság fenntarthatatlanságára és súlyos környezeti hatásaira (GÁTHY, 2006).

---

⁵ A jelen generációk szükségleteinek kielégítése oly módon, hogy azzal ne veszélyeztessük a jövő generációinak az esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket - Az ENSZ 1987-es Közös Jövők (Brundtland) Jelentésében megfogalmazott fenntartható fejlődés definíciója (GYULAI, 2000)

Láng István szerint a fenntartható mezőgazdaság ismérvei a következők:

- Környezetkímélő
- Erőforrástakarékos
- Egészséges élelmiszert és takarmányt állít elő
- Érdekeltté teszi a jelen és a jövő generációk gazdálkodóit a termelésben
- Hozzájárul a falusi térségek népességmegtartó képességének megőrzéséhez és a vidék fejlődéséhez (LÁNG et al., 1995)

A fenntartható mezőgazdaság kialakítására számos lehetőség áll rendelkezésünkre, ezek közé tartozik a visszatérés a munkaerő-igényes extenzív ágazatokra, például a nagyüzemi helyett a legeltető állattartásra, de fenntarthatósági szempontból nagy lehetőségeket hordoz magában az organikus termelés, a biogazdálkodás és a precíziós mezőgazdaság⁶ is.

3.2.2. A mezőgazdaság funkciói

A mezőgazdaság legfontosabb funkciói Gáthy alapján a következők:

- Élelmiszerellátás
- A táj élővilágának a megőrzése
- A vidéki népesség életkörülményeinek megőrzése, népesség helyben tartása
- Munkahelyek teremtése, megfelelő jövedelem biztosítása
- Vidéki kulturális értékek megőrzése (GÁTHY, 2006)

A fenti listából látható, hogy a mezőgazdaság által előállított piaci javakon (élelmiszeren) túl közjavak előállítása is köthető a mezőgazdasághoz, mely kettősség komoly ellentétet takar. Míg a piaci javak értékesítése közvetlen bevételt jelent a gazdálkodók számára, a közjavak nem kerülnek értékesítésre, így azok piaci értékkel nem rendelkeznek. A mezőgazdaság tehát számos olyan vidékfejlesztési funkcióval is rendelkezik, melyek a mezőgazdasági termékek árában nem jelennek meg. A vidék számára a mezőgazdaság számos externális hasznot hordoz, melyek internalizálása közvetlenül nem valósul meg. Popp szerint ezért „a mezőgazdaság által végzett természeti erőforrás-, táj- és környezetfejlesztő tevékenységeket a gazdálkodókkal kötött szerződések alapján közvetlen jövedelem-kifizetésekkel kell elismerni, ami nem

---

⁶ Korszerű elektronikai, térinformatikai berendezések és szoftverek alkalmazása a mezőgazdaságban, ezáltal a hatékonyság maximálisra történő fokozása.

támogatás, mert meghatározott feladat elvégzéséhez kötött díjazásról van szó”. (POPP, 2003, 59. oldal)

A mezőgazdasági termelés a vidéki életforma legfontosabb összetevője, fennmaradásának alapfeltétele, így a mezőgazdaság egyúttal a vidékfejlesztés egyik legfontosabb eszköze is. A többfunkciós mezőgazdaság a termelési szerkezet radikális átalakítását feltételezi, az intenzív, egysíkú mezőgazdasági termelés felváltásával biztosítja a vidéki lét megőrzését.

3.3. Az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési politikája

Az EU politikái között csak viszonylag későn, az 1990-es években fogalmazódott meg a vidékfejlesztés iránti igény. A politika megjelenéséhez szükség volt a fenntarthatóság relatíve széles körű társadalmi elterjedésére, illetve arra a felismerésre, hogy a mezőgazdaság egyoldalú profitorientáltsága és a természeti, társadalmi és kulturális erőforrások kizsákmányolása hosszú távon fenntarthatatlan, így ezeket az erőforrásokat megőrizni és fejleszteni kell.

Az Európai Unióban a vidékfejlesztés a regionális struktúrapolitikához és az agrárpolitikához köthető leginkább. Az EU regionális politikájára ebben a dolgozatban részletesen nem térek ki, mert ugyan rendkívül jelentős forrást jelent az elmaradott helyzetű térségek fejlesztésére, de a régiók lehatárolása NUTS 2 alapon történik, ami méreténél fogva nem alkalmas városi és vidéki régiók megkülönböztetésére és hatékony vizsgálatára.

Az EU strukturális alapjai között a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés számára jelentős forrást jelent az 1962-ben létrehozott Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA). Míg az EMOGA garanciális része főként intervenciók felvásárlásokat és ártámogatási politikákat foglal magában, az orientációs rész az agrárstruktúra átalakítását és a vidékfejlesztés célterületeit finanszírozza. A két részterület közül utóbbi folyamatosan egyre nagyobb szerephez jutott, a 2006-2012-es programozási ciklusra a két részterület el is vált egymástól (ÁNGYÁN – PODMANICZKY, 2003)

Az unió mezőgazdasági jellegű exporttámogatásai, intervenciók és struktúrafejlesztési kiadásai teszik ki az EU költségvetésének legnagyobb részét, közel 50%-át. Az EU vidékfejlesztési politikájának másik gyökerét az unió Közös Agrárpolitikája (KAP, angolul CAP – Common Agricultural Policy) jelenti, mely létrehozásakor az Európai Közösség leginkább integrált, nemzetek fölötti területe volt.

A KAP-nak köszönhetően kialakult a mezőgazdasági termékek egységes európai piaca. A mezőgazdasági termékek erőteljes ártámogatásával a gazdákat a termelt mennyiség fokozására ösztönözték, amivel jövedelmi helyzetük közeledett más társadalmi csoportokéhoz. Az EU agrárpolitikájában vidékfejlesztési szempontok csupán korlátozottan szerepeltek, kimerült annyiban, hogy a KAP-nak igazságos megélhetést kell biztosítani a mezőgazdasági népesség számára, valamint stabilizálni kell az agrárpiacokat. A célok elérését a világpiacon ártól függetlenül, mesterséges ár biztosította, melyet a támogatási rendszer tartott egyben (GÁTHY, 2006).

A termelés volumenének növekedésével a Közösség élelmiszer-önellátási szintje meghaladta a 100%-ot (Az EK alapításakor 85% volt), a termelők egyre nagyobb mértékben exportra termeltek, melyet az EK 45-50%-kal támogatott is.

A KAP 1992-es reformja, a MacSharry-terv⁷ jelentősen megváltoztatta az unió agrártámogatási rendszerét. A korábbi mennyiségi szemlélet helyett a minőségi, környezetbarát termékek előállítására került az előtérbe, emellett a mezőgazdaság további funkcióira, a tájrendezésre, munkahelyteremtésre is kitér. A reform további fontos eredménye az ár- és jövedelempolitika szétválasztása, a termelők így nem a terményáron keresztül részesülnek támogatásban, hanem a megtett környezetvédelmi és vidékfejlesztési lépések után.

Az ártámogatások csökkentése a termelés szerkezetének megváltoztatására is ösztönzi a gazdákat, ugyanis így az iparszerű gabonatermeléshez képest jövedelmezőbbé válhatnak az extenzív, kisebb terméshozamú, nagyobb munkaigényű ágazatok és termelési eljárások. Az agrárpolitika reformja a nagy monokultúrás gazdaságokkal szemben a kistermelőknek⁸ és a termelői csoportoknak kedvez. Meg kell jegyezni, hogy a MacSharry-reform nem pusztán vidékfejlesztési és környezetvédelmi célokat szolgált, elsődleges funkciója az exporttámogatásokra szánt jelentős kiadások csökkentése, amit nem a támogatás termékegységre eső csökkentésével, hanem az export volumenének csökkentésével próbált elérni.

Ennek keretében az EU ma is támogatja a földhasználati szerkezetváltást, így például a mezőgazdasági területek erdősítését, vagy szőlőtőkék kivágását. A támogatás számos esetben pozitív változást hozott a földhasználatban, azonban a rendszer hibáját

---

⁷ Raymond MacSharry írt pénzügyminiszter, a reformot kezdeményező bizottság vezetője. (businessweek.com)

⁸ Kistermelőnek minősül az a gazdálkodó, aki legfeljebb 20 ha területen végez földművelést, vagy legfeljebb 15 fejőstehénnek megfelelő állategységet tart (KOVÁCS, 2000)

jelzi, hogy Magyarországon, számos kiváló szőlőtermő vidéken (pl. Tokaj-Hegyalján) kerültek kivágásra szőlőtőkék a rövid távú haszon reményében (HEGEDŰS, 2010).

A reform következtében a korábban mezőgazdaságra szánt források 30%-át gyepesítésre, erdősítésre, a vizek védelmére, az állattenyésztés extenzifikálására, és a biotermelés népszerűsítésére fordítják. A 30%-os arálynak a további növelése várható, hiszen a MacSharry-reform célkitűzése a termelési típusú támogatások teljes leépítése, és egy versenyképes, egészséges korstruktúrájú és képzett farmertársadalom kialakítása. A változást jól jelzi a Közös Agrárpolitika névváltozása is, 1992 óta CAP helyett CARPE-nak (Common Agricultural and Rural Policy for Europe – Európai Közös Agrár- és Vidékfejlesztési Politika) nevezik. (KOVÁCS, 2000)

Az európai vidékfejlesztés MacSharry-reformmal való intézményesülését a Vidéki Térségek Európai Chartája követte 1995-ben, mintegy a reform szerves folytatásaként. Az Európa Tanács dokumentuma meghatározta a vidék fogalmát és funkcióit és a vidéki térségek fejlesztéspolitikai alapelveit. A vidékfejlesztés fejlődésében mérföldkövet jelent az 1996-os Corki Nyilatkozat, hiszen definiálja az integrált vidékfejlesztés feladatait, melyek közé sorolja a kultúra, a turizmus és a környezeti funkciók fejlesztését is (GLATZ, 2009)

Az 1999-es berlini csúcson elfogadott Agenda 2000 kimondja, hogy az európai mezőgazdaságnak multifunkcionálisnak, fenntarthatónak és versenyképesnek kell lennie, ennek érdekében meghatározó szerepet szánunk a táj- és környezetvédelemnek, a biodiverzitás megőrzésének, a megújítható természeti erőforrások létrehozásának, valamint a vidéki népesség kulturális, társadalmi és gazdasági életképességének fenntartásának. Az EU agrárpolitikája a XXI. században támogatja a többfunkciós mezőgazdaságot, célja a termelési támogatásokon alapuló agrárpolitika felváltása az integrált vidékfejlesztés elvein alapuló agrár- és vidékpolitikával. (GÁTHY, 2006)

3.4. A Nemzeti Vidékstratégia és a Darányi Ignác Terv

A rendszerváltás óta Magyarországon már számos stratégia és terv készült a vidék felzárkóztatására, melyek az uniós csatlakozást követően egyre nagyobb jelentőséget kaptak. A jelenlegi kormány által alkotott stratégia a 2012 és 2020 közötti időszakra készített Nemzeti Vidékstratégia. A tervet széles körű társadalmi vita keretében, 20 fórumon vitatták meg.

A Vidékfejlesztési Minisztérium a stratégia megalkotásával a vidéki Magyarország integrált, teljes megújítását, a többfunkciós mezőgazdaság

megvalósítását tűzte ki célul, ezen belül a következő négy átfogó területet különbözteti meg:

- agrárgazdaság
- vidékfejlesztés
- élelmiszergazdaság
- környezetvédelem

A Nemzeti Vidékstratégia bevezetőjében megfogalmazott célok szerint a Magyarország vidéki térségeinek nagy részén érvényesülő kedvezőtlen folyamatokat meg kell szüntetni és meg kell fordítani, olyan jövőkép mentén kell a vidékpolitika célkitűzéseit kijelölni, mely a fenntarthatóságot, az életképes agrár- és élelmiszertermelést és a vidéki élet értékeit állítja a középpontjába. (NEMZETI VIDÉKSTRATÉGIA, 2012)

A stratégia a monokultúras tömegtermelés helyett a minőségi, a környezet- és tájgazdálkodási szempontokat szem előtt tartó mezőgazdaságot, valamint a családi gazdaságokat támogatja, ami az eddigi agrár- és vidékpolitikákhoz képest újszerűnek modható. A dokumentum a fenntarthatóság szempontjait is előtérbe helyezi, hiszen az alapcélkitűzései közt szerepel a tájak épségének tudatos megőrzése, a lakosság jó minőségű és biztonságos élelmiszerral történő ellátása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, az ivóvízbázisok, a talajok, az élővilág és a környezet védelme.

A stratégia legfontosabb célkitűzése a vidéki térségek népességeltartó és népességmegtartó képességének a növelése, ennek elérése érdekében a következő stratégiai célokat fogalmazza meg:

- tájaink természeti értékeinek, erőforrásainak és a biológiai sokféleség megőrzése
- sokszínű és életképes agrártermelés
- ételmezési és élelmiszerbiztonság
- A város-vidék kapcsolatok helyreállítása
- A szövetkezések fejlesztése
- a vidéki gazdaság létalapjainak biztosítása, a vidéki foglalkoztatás növelése
- a vidéki közösségek megerősítése, a vidéki népesség életminőségének javítása

(videkstrategia.kormany.hu)

A Nemzeti Vidékstratégia nem konkrét intézkedési terv, csupán keretet ad a megvalósítást szolgáló nemzeti vidékstratégiai programok (pl. a Tanyafejlesztési

program és a Homokhátság program, melyek Mórahalom térségének szempontjából különös fontossággal bírnak, ld. 4.1. fejezet) végrehajtásához, irányt szab a hazai agrár- és vidékpolitikának. A stratégia meghatározza a szükséges jogalkotási, költségvetési és pénzügyi lépéseket, valamint a fejlesztés eszközrendszerét (NEMZETI VIDÉKSTRATÉGIA, 2012). A Nemzeti Vidékstratégia 2020-ra konkrét célkitűzéseket is megfogalmazott, ezeket az 5. táblázat tartalmazza.

A Nemzeti Vidékstratégia konkrét célkitűzései		
	jelenlegi	2020-as terv
Mezőgazdasági foglalkoztatás (fő)	400 000	700 000
Helyi értékesítés aránya	7%	20%
Ökológiai gazdálkodásba bevont területek (ha)	120 000	350 000
Fiatalközvetítők aránya	21%	30%

5. táblázat: A Nemzeti Vidékstratégia konkrét elképzelései 2020-ra. Forrás: saját szerkesztés videkstrategia.kormany.hu és agromonitor.hu adatai alapján

A Nemzeti Vidékstratégia végrehajtási programja a Darányi Ignác Terv, alappillérei és fő intézkedési területei a következők:

- a jogszabályi környezet megújítása, életszerűvé tétele
- hatékony, ügyfélbarát támogatási és intézményrendszer kialakítása;
- szemléletformálási, képzési programok és akciók indítása;
- uniós és hazai társfinanszírozású programok kidolgozása és indítása;
- nemzeti finanszírozású programok kidolgozása és indítása. (DARÁNYI IGNÁC TERV, 2012, 10. oldal)

A jogszabályi környezet megváltoztatásán belül meg kell említenünk a földügyi szabályozás módosítását, a helyi értékesítés és a kistermelői tevékenység egyszerűsítését, valamint az agrárhitelekhez való hozzájutás könnyebbé tételét és népszerűsítését. A tudatos fogyasztó és vásárló programokkal a Darányi Terv népszerűsíteni kívánja a magyar élelmiszereket, ezáltal is hozzáférhetőbbé próbálja tenni a hazai piacot a magyar termelők számára. Az uniós és hazai társfinanszírozású programok az Új Széchenyi Tervben (és a 2014-2020-as uniós tervezési ciklus leendő nemzeti fejlesztési tervében) jelennek meg, többek között a fiatal gazdák induló

támogatása, a zöldség-gyümölcs termelői csoportok támogatása⁹, valamint a kedvezőtlen adottságú területen gazdálkodók kompenzációs támogatása formájában.

A Darányi Terv a célok megvalósításához EU-s vidékfejlesztési és kohéziós politikai forrásokat, valamint a nemzeti költségvetésben elkülönített forrásokat biztosít. A költségvetésből 2013 végéig 300 milliárd forint áll a Darányi Terv rendelkezésére. (hirado.hu)

---

⁹ a támogatás a szövetkezeti rendszer megerősítését, az őstermelők megszervezését és piacra juttatását szolgálja (ld. 5.2. fejezet) A támogatás 50-75%-os intenzitással 5 éves futamidőn belül használható fel, kerete 1,4 milliárd forint (DARÁNYI IGNÁC TERV, 2012).

4. Mórahalom és térsége

Mint azt a dolgozatom elején említettem, Mórahalmon egy olyan endogén fejlődési modell került kialakításra, melynek legfontosabb helyi erőforrásai a mezőgazdasághoz kötődnek. Az Endogén mezőgazdasági fejlesztés a földrajzi, kulturális és történelmi adottságokon túl nagymértékben köthető a rendszerváltást követő jó helyzetfelismeréshez, a Móraalmi önkormányzat tevékenységéhez, ezen belül is kiemelten Nógrádi Zoltán¹⁰ polgármesterhez. A polgármester kezdeményezésére létrehozott Mórakert szövetkezet gyors növekedésével olyan fejlődési pályára állította a várost és térségét, mely Magyarországon egyedinek és mintaértékűnek tekinthető.

Mórahalom gyors felemelkedésének tanulmányozásához nem elegendő pusztán magát a települést vizsgálnunk, arra nagy hatást fejtettek ki az országos és megyei területi folyamatok, a közeli megyeszékhely, Szeged, valamint a móraalmi kistérség fejlődési pályája. Mivel a település fejlődését leginkább meghatározó szervezet, a Mórakert nem csupán Mórahalmon, hanem a kistérség többi településén is jelentős munkaadóként¹¹, vidékfejlesztőként és területrendezőként lépett fel, a helyzet pontos megismeréséhez először a Homokhátság tanyavilágát, majd a kistérség helyzetét vizsgáltam.

4.1. A Homokhátság tanyavilága

Mivel Mórahalom és térsége Magyarország leginkább tanyásias területei közé tartozik, a település- és térségfejlesztési stratégia kidolgozásához nélkülözhetetlen a helyi tanyavilág ismerete. A tanyasi létforma számos tekintetben különbözik a magyar lakosság túlnyomó többsége által megszokottól, ami számos specifikusan tanyákhoz köthető problémát vet fel, de – mint Mórahalom esetében láthatjuk – számos lehetőséget is hordoz magában.

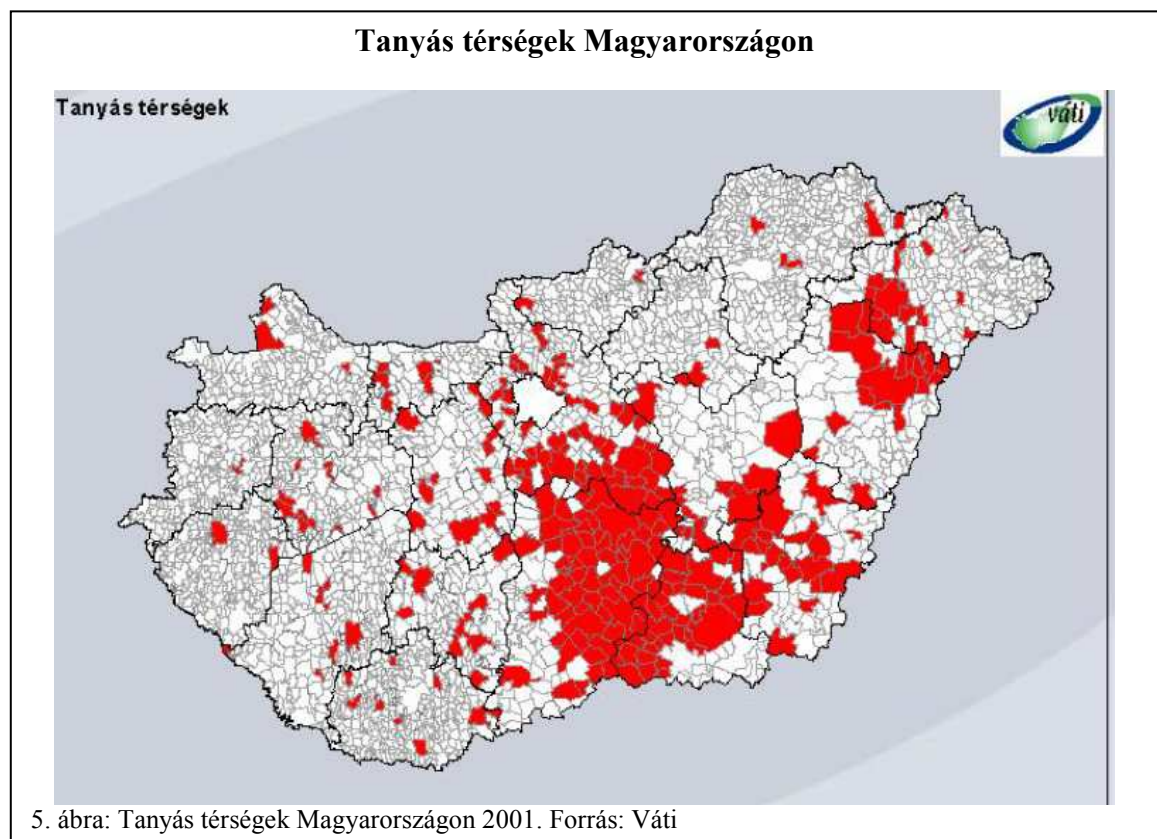
¹⁰ Nógrádi Zoltán a 1993-ban diplomázott a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, majd szülőföldjén, a móraalmi önkormányzatnál helyezkedett el. 1994-ben Mórahalom polgármesterévé választották, ezzel 25 évesen az ország legfiatalabb polgármestere lett. Azóta folyamatosan, immár az 5. ciklusban polgármester. 1997-től a Fidesz tagja, 2002 óta országgyűlési képviselő, az Európai ügyek bizottságának tagja. Forrás: Nógrádi Zoltán önéletrajza. 2010. május 17., parlament.hu

¹¹ munkaadás alatt természetesen nem csak a közvetlen foglalkoztatást, hanem a szövetkezeti áruátvétel által biztosított munkalehetőségeket is értem

4.1.1. Magyarország tanyás térségei

A tanya hagyományos gazdálkodási és települési létforma, a magyar településszerkezet több évszázados múltú öröksége. A Magyar Néprajzi Lexikon definíciója szerint a tanya „az alföldi városok és falvak határában szétszórtnan álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatú állandóan lakott magános telep” (ORTUTAY, szerk., 1982, 189. oldal). Az első tanyák az elnéptelenedett Alföld törököktől való visszafoglalását követően alakultak ki, tömeges elterjedésük a XVIII. Századra tehető. Az 1848-as forradalmat követően a tanyasias életforma társadalmi megbecsültsége egyre nőtt, hiszen a tanyákat művelő népesség a parasztság vagyonosabb rétegébe tartozott, a tanyák rendszerint az azokat művelő parasztok saját birtoka volt. A XX. században azonban a tanyavilág egyre gyorsabb ütemű visszafejlődése volt megfigyelhető, ami a szocializmussal, majd a rendszerváltással tovább gyorsult. (UHLIG, 2008)

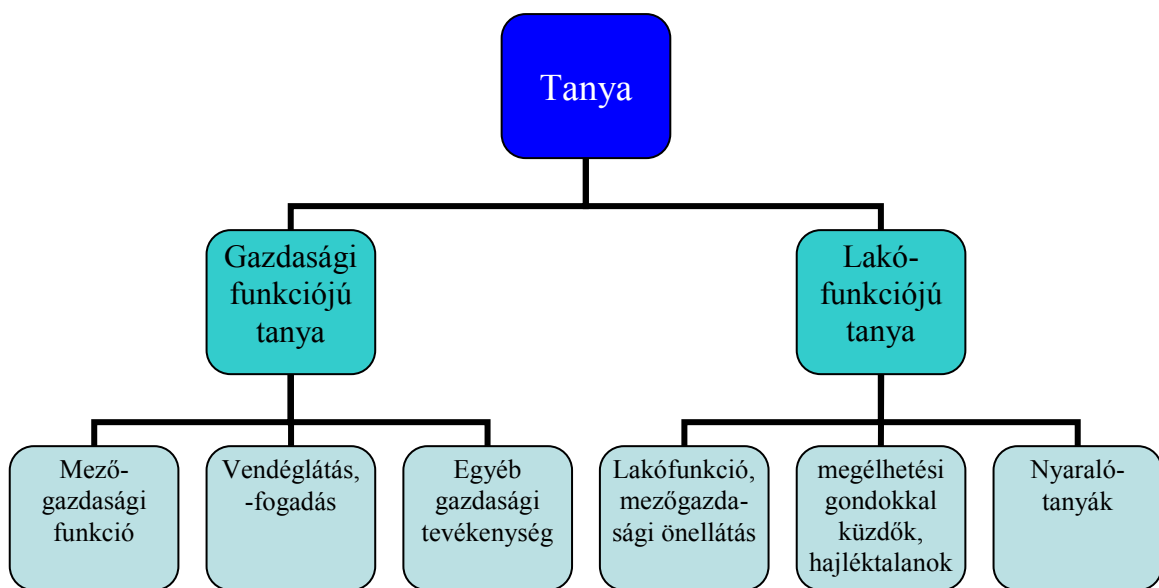
A tanyás térségek sajátos társadalomföldrajzi, építészeti és néprajzi adottságokkal rendelkeznek, ennek köszönhetően a magyar nemzeti kulturális örökség és az európai örökség részét is képezik. Hagyományos jellegüknél fogva a tanyákon munkaintenzív művelést folytatnak, mely napjainkban – amikor a fenntarthatóság, az

integrált vidékfejlesztés és a többfunkciós mezőgazdaság egyre fontosabb szempontok – különös jelentőséget biztosít a tanyasias létformának.

Jelenleg Magyarországon kb. 200 ezer ember él tanyán. Amint az 5. ábrán látható, a tanya térségek¹² leginkább az Alföldre koncentrálódnak. a legtöbb tanya (53 709 db) a Bács-Kiskun, Pest és Csongrád megye által megosztott Homokhátságban található (CZENE, 2008).

A 6. ábrán a tanyák funkcionális típusai láthatók. A dunántúli, elszórt tanyák jellemzően vendéglátó és nyaralótanyák, ez azonban nem mondható el a homokhátsági tanyavilágról. Ezen tanyák többsége az önellátással összekapcsolt lakófunkcióra rendezkedett be, mely rendkívül szerény megélhetést biztosít az ott lakó népességnek. A mezőgazdasági funkcióval rendelkező tanyák száma rohamosan csökken, melynek okai közt meg kell említeni a mezőgazdaság jelenlegi rossz jövedelmezőségi viszonyait, valamint a fiatalabb generációk mezőgazdaság iránti érdeklődésének csökkenését.

6. ábra: A tanyák funkcionális típusai. Forrás: Saját szerkesztés CZENE (2008) alapján

A homokhátsági tanyák közel fele azonban még mindig rendelkezik mezőgazdasági funkcióval is, ez az észak-alföldi és a dunántúli tanyákat is figyelembe véve magas értéknek számít. A mezőgazdasági funkciójú tanyák az ott élőknek valamivel jobb életkörülményeket tudnak biztosítani, hiszen alkalmasak eladható mennyiségű élelmiszer megtermelésére. Bár a gazdasági funkciójú tanyák száma

¹² az OTK értelmében tanya térség: a külterületi lakosok száma több, mint 200 fő és arányuk nagyobb, mint a település népességének 2%-a (CZENE, 2008)

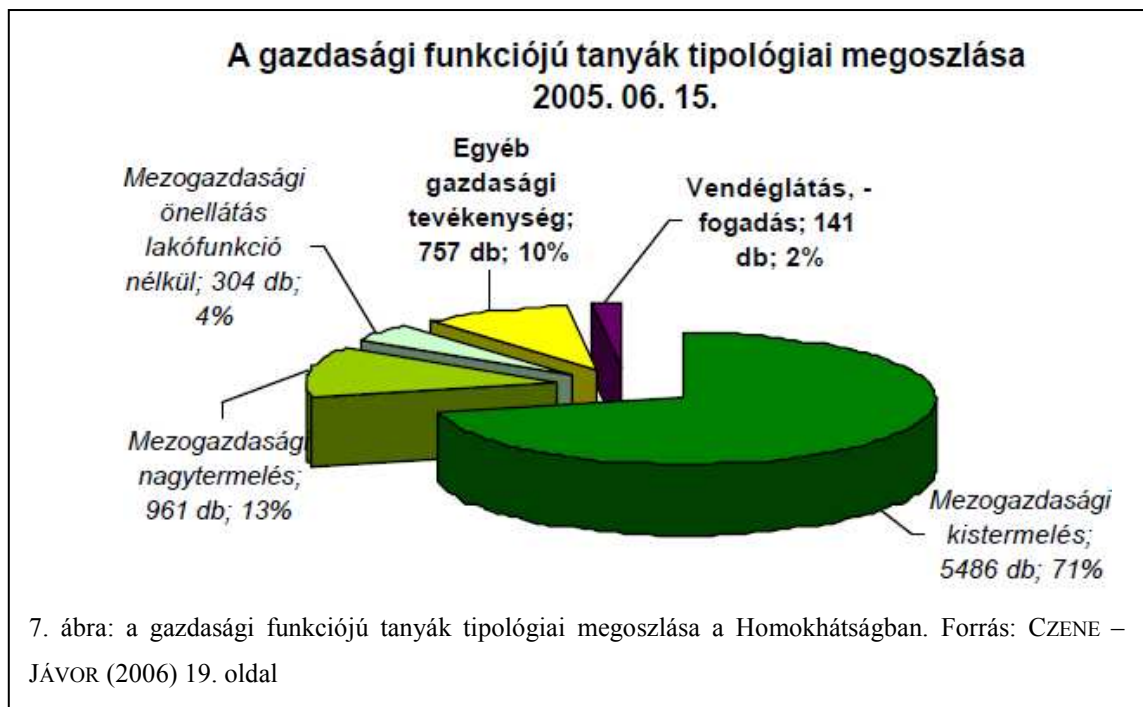

folyamatosan fogy, a 7. ábra jól mutatja, hogy a gazdasági funkciójú homokhátsági tanyák között továbbra is mezőgazdasági kistermelés a domináns ágazat. Meg kell említeni, hogy az a körülmény, hogy Homokhátság mezőgazdaságának a tanyasi kistermelés a legdominánsabb formája, kifejezetten kedvez a szövetkezeti jellegű együttműködések kialakulásának, így a Mórakert szövetkezet létrejöttét is nagyban segítette.

Egyre gyakoribbak azonban azok a tanyák, melyekre a tulajdonosok elköltözése vagy halála után megélhetési gondokkal küzdők, hajléktalanok költöznek ki. Sok esetben ezeknek a tanyáknak a tulajdonosai, örökösei nem tartanak valós igényt a birtokra, így az oda beköltözők zavartalanul lakhatnak az ingatlanokban. Az ilyen betelepülők szakértelem és akarat hiányában a terület mezőgazdasági adottságait nem használják ki, ami néhány év alatt a tanya lepusztulásához vezet.

A tanyavilág gyors pusztulását jelzi, hogy 2000 és 2008 között a tanyák 12%-a (4943 db) megszűnt. A meglévő tanyák közül is rendkívül magas, kb. 20-25% a (hivatalosan) lakatlan tanyák aránya (CZENE – JÁVOR, 2006). A tanyák eltűnésével az adott területet művelő és kultúrtájja alakító társadalmi réteg is eltűnik, ami az alföldi táj drasztikus megváltoztatását is eredményezheti.

A tanyás térségek megtartása az előbb említettek miatt különös fontossággal bír. Ennek érdekében több kormányzati stratégia is született, a 2012-ben bemutatott Darányi

Ignác Terv is kiemelten kezeli a tanyás térségek fejlesztését (ld. 3.4. fejezet). A Nemzeti Vidékstratégia szerint a tanyás térségek legfontosabb problémái:

- Leromlott épületállomány
- Fejletlen infrastruktúra, vezetékes víz és villany hiánya
- Rossz elérhetőség
- Közbiztonsági problémák

(videkstrategia.kormany.hu)

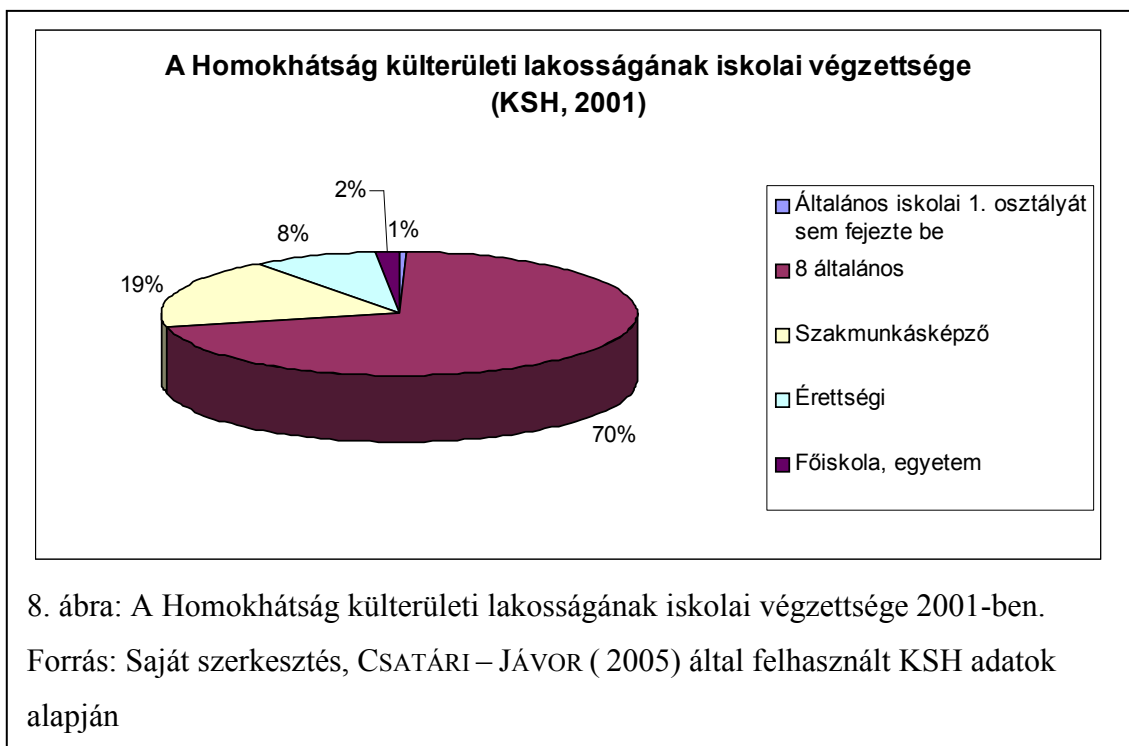
Az alföldi tanyák villamosítása jelenleg is zajlik, mivel számos olyan tanya létezik még jelenleg is, amely nem kapcsolódik az elektromos hálózatra. Elektromos áram nélkül nem csak a lakók életszínvonala marad a XXI. századihoz méltatlan szinten, hanem a tanyasi mezőgazdaság is lényegesen nehezebbé válik. Az öntözővíz helyi elérhetőségének hiánya hasonló problémákat okoz a gazdálkodók számára.

4.1.2. A tanyavilág problémái

A homokhátsági tanyák problémáinak részletes feltárását a Váti és az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete 2005-ben végezte el. A kérdőíves felmérést és a helyszíni interjúkat 10%-os reprezentativitás mellett végezték, az eredményekből társadalmi, kulturális, gazdasági és természeti okokat, térinformatikai alkalmazás segítségével pedig területi összefüggéseket is megpróbáltak leszűrni. A kutatás eredményei szerint a Homokhátság klímadottságai rendkívüli mértékben megnehezítik a tanyasi gazdálkodók életét, hiszen az időjárás hajlamos a szélsőségekre, gyakoriak az aszályos időszakok. A mélyen található talajvíz, az alacsony humusztartalmú talajok és a gyors éghajlati szárazodás további aggodalmakra ad okot.

A Homokhátságban kb. 52 000 külterületi lakóház található, ezeknek mintegy fele 1945 előtt épült, állaguk mára rendkívül leromlott. Ezek a lakások többnyire 1-2 szobásak, kevesebb, mint felében érhető el lakáson belülről vezetékes ivóvíz, vízöblítéses WC mindössze 1/3-ukban található. A Váti és az RKK felmérése szerint különösen azok a régen épült tanyasi ingatlanok vannak statikailag és infrastrukturálisan is veszélyeztetett helyzetben, melyek koruknál és kulturális jegyeket magukon hordozó stílusuknál fogva építészeti értékkel is rendelkeznek, az alföldi táj fontos kellékei. (CSATÁRI – JÁVOR, 2005)

A tanyán élő emberek ezen kívül súlyos társadalmi hátrányokkal is küzdenek. A tömeges elvándorlások következtében többnyire csak a legkiszolgáltatottabbak maradtak, zömében idősek és megélhetési gondokkal küzdők. A homokhátsági tanyavilágra rossz egészségügyi mutatók, magas átlagéletkor, a bűnözés és az alkoholizmus magas aránya jellemző. A kilátástalanságot fokozza a munkavállalás nehézsége is. A munkalehetőségek korlátozott számához hozzájárul a Dél-Alföldi Régió munkaügyi helyzete, a kiépítetlen közlekedési infrastruktúra, a megfelelő tömegközlekedés hiánya, valamint a rendkívül alacsony fokú iskolai végzettség is. Az x. ábrán látható, hogy a Homokhátság külterületi lakosságának 70%-a mindössze általános iskolai végzettséggel rendelkezik.

A tanyavilág sajátossága a jellegzetes tanyasi ember is. A tanyán élők magukon hordozzák a tanyasi élet jellegzetességeit, sajátos hagyományokat, valamint a mezőgazdasági munkák ismeretét és szeretetét. Nógrádi Zoltán, Mórahalom polgármestere szerint a tanyán élő emberek rendkívül szívósak és szorgalmasak, munkaszeretetük és aktivitásuk, élni akarásuk évszázadok alatt kialakult, már-már genetikusan meghatározottság. Ez a tulajdonság abból fakad, hogy az itt élőknek generációk óta élet-halál harcot kellett vívniuk a természet szeszélyeivel, és ezért mindig minden áldozatra készek voltak.

4.1.3. A tanyavilág fejlesztése

A tanyás térségek fejlesztésére, illetve kimondottan a homokhátsági tanyák modernizálására ugyan országos szinten születtek stratégiák, de a szubszidiaritás elvének megfelelően a tanyafejlesztés szándékának inkább alacsonyabb szinten kellene megjelennie, így a megyei, kistérségi és települési területfejlesztési és területrendezési tervekben.

A Nemzeti Vidékstratégia szerint 1 milliárd forintot a tanyasias térségek fejlesztésére különítettek el, melyek az Új Széchenyi Terv keretében pályázhatók meg. A támogatások célja a tanyasi gazdálkodás versenyképességének biztosítása, valamint a tanyán való élet minőségének javítása. 2012-ben EU-s forrás a következő támogatási célokra igényelhető:

- A tanyákon élők egészséges ivóvízzel való ellátása
- A tanyás térségek rossz állapotú dűlőútjainak helyreállítása
- Közbiztonság javítása
- Energiaellátás javítása
- Tanyafelújítás
- Tanyagondnoki szolgálat kiépítése
- Tanyai áruk piacra jutásának elősegítése

(eupalyazatiportal.hu)

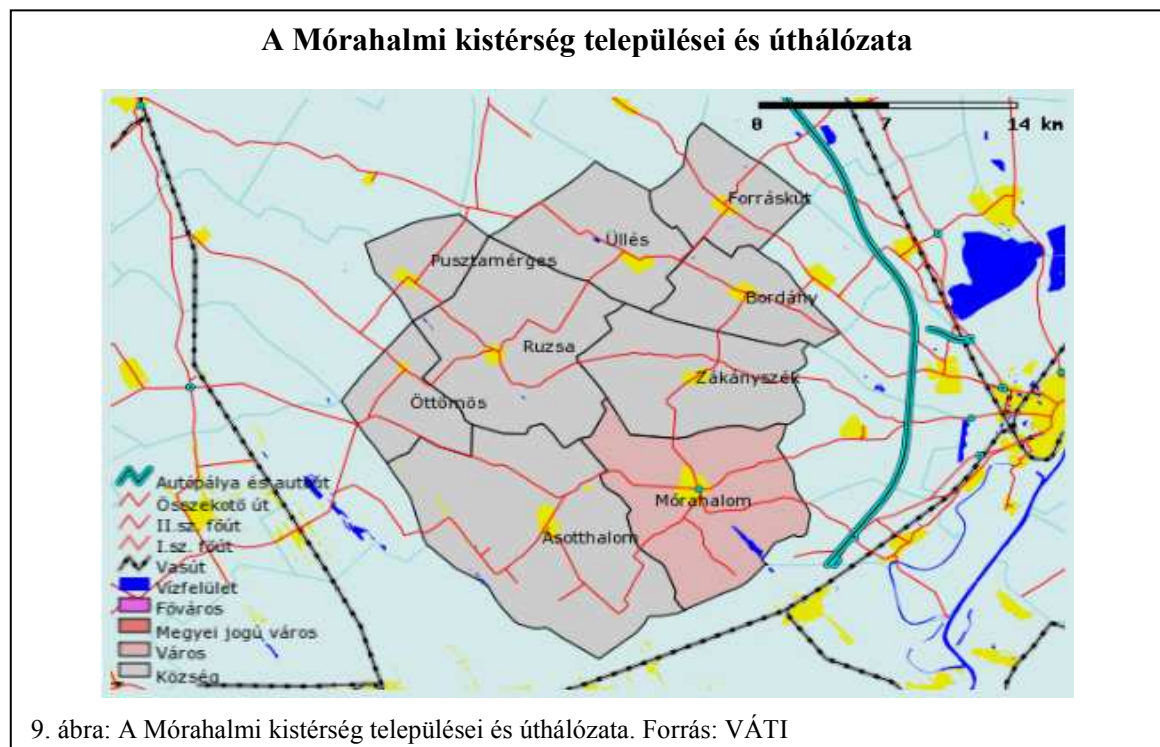
Mint látható, a támogatási célok illeszkednek a vidékstratégia által felvázolt problémákhoz, a források hatékony lehívása azonban csak helyi szintű stratégiaalkotással és pályázással lehet eredményes.

4.2. Kistérségi helyzetelemzés

4.2.1. Földrajzi jellemzők

A Mórahalmi vagy Homokháti kistérség Csongrád megye délnyugati részében, a szerb határ közvetlen közelében található. A kistérség természetföldrajzi szempontból a Duna-Tisza középhez, azon belül a Homokhátság déli részéhez, más felosztás szerint az Alsó-Tisza vidékéhez tartozik. A terület a Honfoglalással hamar elveszítette erdősmocsaras jellegét, a Tatárjárást követően alakult ki ma is meghatározó puszta jellege. A XIX-XX. században a folyószabályozás, a tanyavilág kialakulása és megerősödése, majd a kollektivizálással együtt járó mezőgazdasági művelés tovább alakították a természeti környezetet, mára a kistérség szinte teljes mértékben kultúrtáj. (homokhatsag.hu, 2012-04-10)

A kistérség vegyes talajadottságokkal rendelkezik, legjellemzőbb talajtípusai a futóhomokos, csernozjom és réti talajok (DOBOS, 2006). A talaj adottságai a szántóföldi művelésre kevésbé alkalmasak, azonban az intenzív zöldség-gyümölcs termesztésre megfelelőek. A térség az ország egyik legnaposabb területe, a napsütéses órák száma gyakran 2000 óra/év fölött van (oki.hu, 2012-04-10).

A térség legkomolyabb természeti problémája a folyószabályozásnak köszönhető erőteljes szikesedés. Ennek következtében a termőföldek állapota folyamatosan romlik, vízmegtartó képességük csökken. A talajvíz szintje évről évre jelentős mértékben csökken, a terület a FAO nyilvántartásában félsivatagos területként szerepel. Az elsivatagosodás problémáját Magyarországon jellemzően nem kezelik különösebben nagy súllyal, mivel az ország területének döntő többségét nem érinti, azonban a Homokhátság számára – elsősorban a mezőgazdaság szempontjából – komoly környezeti károkkal fenyeget (agroland.hu, 2012-04-10).

Mivel a Homokhátság területén már a múltban is több víz párologott el, mint amennyi csapadék esett (átlagosan 500-550 milliméternyi csapadék esik évente, de 700 milliméter párolog el) A terület vízháztartásának egyensúlyáért a dunai és tiszai árvizek voltak a felelősek. Azonban a folyószabályozások következtében az árvizekkel együtt a talaj vízutánpótlása is megszűnt. A problémát tovább fokozza a térség rendkívül rossz vízraktározó képességű homokos talaja, így együttes hatásként egyre gyakoribbak az aszályok, ami a mezőgazdasági termésátlagokban is megmutatkozik (SINKOVICS, 2002).

4.2.2. Településszerkezet

A kistérségben kifejezetten sokáig fennmaradt a dél-alföldi területekre jellemző hagyományos tanyás szerkezet. Az '50-es évekig a területen jóformán nagyobb település nem is volt, elszórt tanyavilág volt jellemző. A szocializmus évtizedeiben a helyzet némiképp megváltozott, az elszórt tanyák falvakba szerveződtek, egyes falvak megnövekedtek. A tanyás jelleg azonban napjainkban is erőteljesen érződik, számos teljesen

különálló tanyát találhatunk a kistérségben, melyek csak közigazgatásilag tartoznak valamelyik faluhoz. Ennek megfelelően a kistérségben a külterületi lakosság aránya rendkívül magas, 41,5%.

A kistérség településeit és azok népességét a 10. táblázatban foglalom össze. A kistérség jellemzően alacsony lakosságú, nagy külterülettel rendelkező falvakból áll,

A Mórahalmi kistérség települései (2007)

Név	Jogáll	Terület (100ha)	Népesség (fő)
Ásotthalom	Község	123	4 063
Bordány	Község	36	3 266
Forráskút	Község	37	2 154
Mórahalom	Város	83	6 036
Öttömös	Község	31	758
Pusztamérges	Község	24	1 174
Ruzsa	Község	85	2 608
Üllés	Község	50	3 222
Zákányszék	Község	66	2 831
Összesen		535	26 112

Adatforrás: KSH 2010

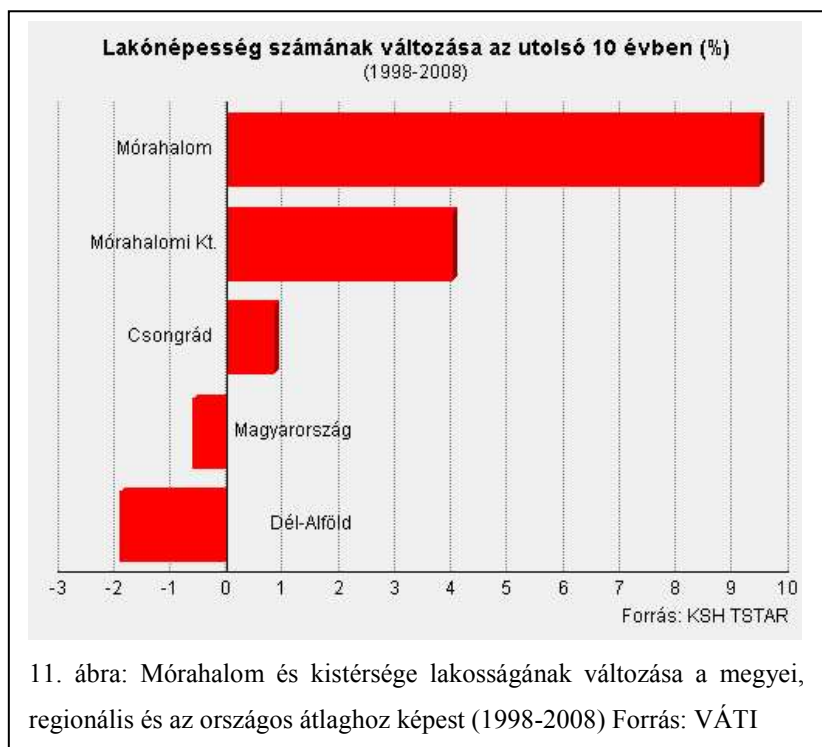
10. ábra: A Mórahalmi kistérség települései, területük és népességük (2007. dec. 31.) Forrás: VÁTI

népsűrűsége 49,1 fő/km², ami országos átlagban alacsonynak mondható¹³. A kistérség egyetlen városa Mórahalom, ennél fogva az oktatás, egészségügy, szórakozás, vásárlás és az egyéb tipikusan városi funkciók intézményei is itt, illetve a közeli nagyvárosban, Szegeden koncentrálódnak. A kistérség nemzetközi és hazai összehasonlításban is vidékies kistérségnek számít.

A kistérséget szórt településszerkezet jellemzi, a tanyák és a falvak a hazai viszonyokhoz képest távol vannak egymástól, megközelítésüket a terepviszonyok nem nehezítik.

4.2.3. Emberi erőforrás, demográfia

A régió népessége az országos adatoktól eltérő tendenciákat mutat. Míg az országos és regionális adatok a népesség folyamatos csökkenését mutatják, Csongrád megyében 1998 és 2008 között némiképp nőtt a népesség, a Mórahalmi kistérség viszont ennél is nagyobb növekményt mutathat fel (11. ábra).

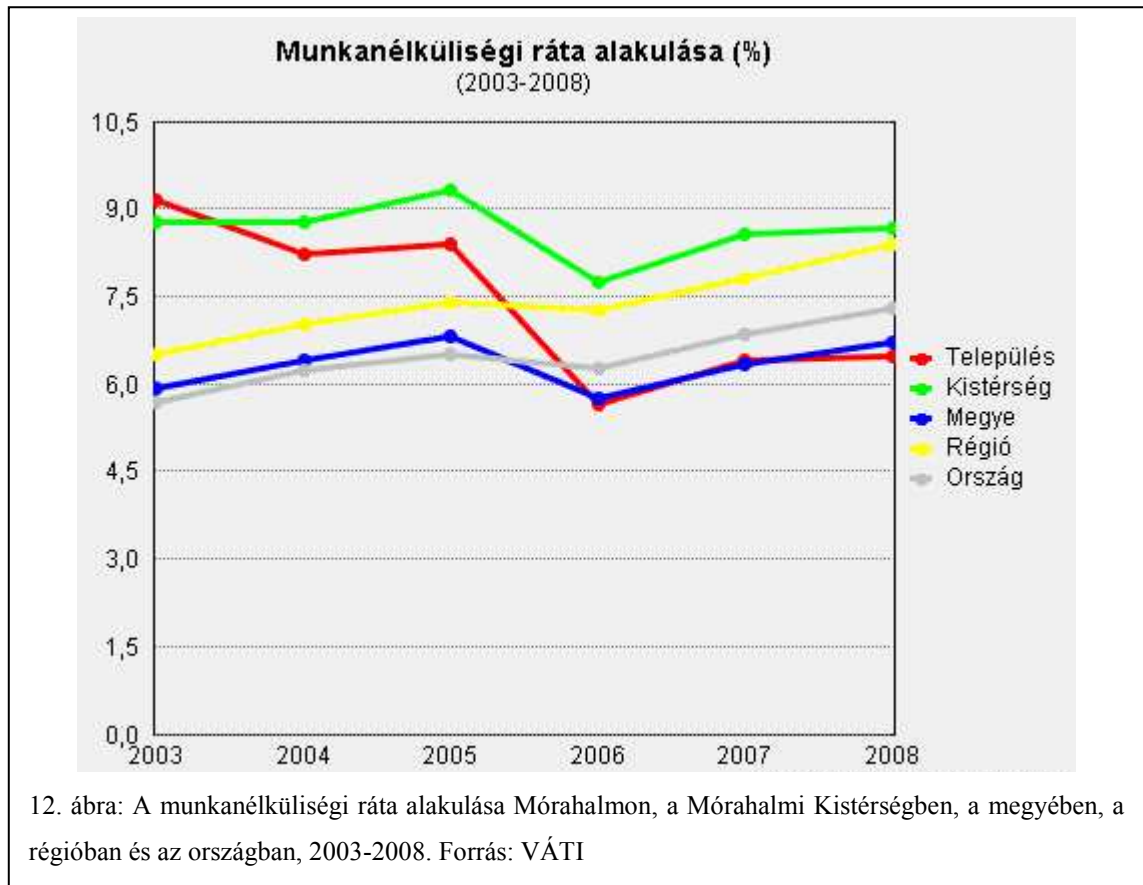
A kistérségben jelenleg közel 45 ezer ember él, melynek 22%-a Mórahalmon lakik, jellemzően ők is falusias vagy tanyásias életvitelt folytatnak. (morahalom.hu, 2012-04-12).

A Mórahalmi kistérségben a népesség természetes fogyása a '90-es években lelassult, majd 2000 után némi növekedés is megfigyelhető volt. A jelentős növekedés nem a természetes népszaporulat következménye, hanem a kistérségbe, elsősorban Mórahalomra történő bevándorlás eredménye. A kistérség gazdasági fejlődésének következtében számos munkahely teremtődött, mely a népesség Szegedről való kiköltözését eredményezte. Emellett meg kell említenünk a Szegedi szegényebb

¹³ Az országos átlagos népsűrűség 2010-ben 108 fő/km² (sulinet.hu, 2012-04-12)

néprétegek, nagy többséggel roma családok alacsony vételárú és olcsón fenntartható tanyasi ingatlanokba való kiköltözését is.

Jellemző a fiatal generációk elvándorlása, különösen a kisebb falvakból, ahol a népesség gyors ütemben fogy. Az elvándorlás fő célterülete Szeged, illetve a főváros, melyek a fiatalok számára vonzó letelepedési lehetőséget kínálnak. Az aprófalvak gyors előregedését és fogyását azonban a kistérségi központ, Mórahalom dinamikus növekedése ellensúlyozza.

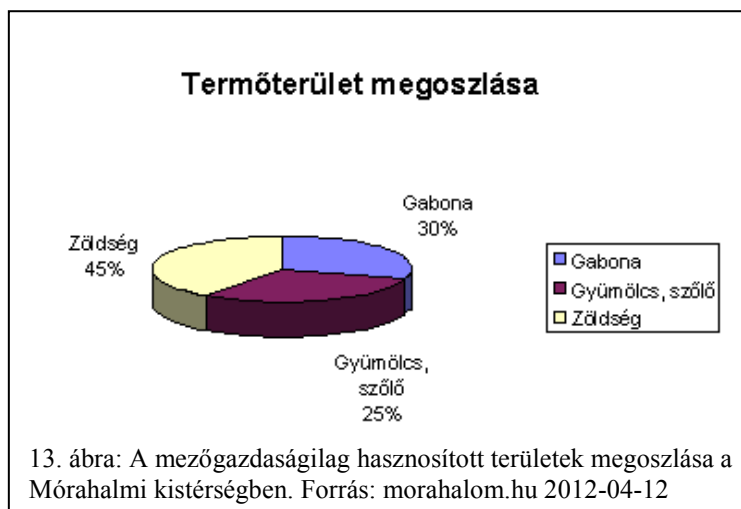
Mint a 12. ábrán látható, a kistérség munkanélküliségi helyzete mind a megyei, mind az országos átlagnál rosszabb, még úgy is, hogy Mórahalom értékei mindegyiknél jobbat mutatnak. Mórahalom munkanélkülisége 2005-ről 2006-ra jelentősen csökkent, ennek hatása a kistérség mutatóiban is meglátszik. A kistérségben a munkanélküliek, különösen a tartós munkanélküliek nagy része külterületen, tanyákon él, számukra a nagy távolságok és a gyenge tömegközlekedés miatt a Mórahalmon vagy Szegeden való munkavállalás komoly nehézségekbe ütközik.

4.2.4. Gazdaság

A kistérség húzóágazata egyértelműen a mezőgazdaság, azonban fontos ezen kívül az erre épülő feldolgozóipar és az idegenforgalom, melyek komoly fejlődési lehetőséget rejtenek magukban.

A kistérség lakosságának jelentős része főként mezőgazdaságból él, többségük őstermelőként, de sokan vannak, akik részidős gazdálkodásban, kiegészítő jövedelemszerzéseként foglalkoznak mezőgazdasággal, többnyire családi keretek közt.

A terület mezőgazdasági adottságai gyengék, művelésre csak korlátozottan alkalmas, az aszályos időjárásnak erősen kitett homokos talajjal rendelkezik, ennek ellenére mégis a magyar mezőgazdaság egyik legsikeresebb területének mondható.

Ennek az ellentmondásosnak tűnő helyzetnek a magyarázatát több tényező együttes fennállása adja. Mivel a terület gabonafélék termesztésére csak korlátozottan alkalmas, a szocialista téveszesítés időszakában a térségre nem fektettek nagy hangsúlyt, így a háztáji gazdálkodás meglehetősen szabad formában maradhatott fenn. Ennek köszönhetően a hagyományos mezőgazdasági kultúrákat, az előző generációktól örökölt termelési eljárások ismerete megmaradhatott a helyi parasztságban. A felhalmozott ismereteknek és az alkalmazott intenzív termelési kultúrának köszönhetően olyan zöldség- és gyümölcsféléket termeszteneik sikeresen, amelyek nemcsak hazánkban, hanem külföldön is keresettek. A Mórakert szövetkezet erre sikeres stratégiát építhetett, a jó minőséget egy jó marketingstratégiával összekapcsolva komoly eredményeket érhetett el.

Ezzel összhangban a mezőgazdaság legjellemzőbb ágazata az intenzív zöldség-gyümölcs termesztése, ezen belül a legnépszerűbb kultúrnövények a paradicsom, paprika valamint a spárga¹⁴. Ezeken kívül jelentős ágazatnak minősül a szőlőművelés és a főlíasátras kertészet is, valamint kis mértékben ugyan, de kalászos gabonákat és

¹⁴ A kistérség az ország legnagyobb spárgatermő vidéke, Öttömösön spárgafesztivált is tartanak

takarmánykukoricát is termesztnek. Az állattenyésztés a térségre kevésbé jellemző, a családi kezelésű tanyákon azonban kis létszámú szarvasmarha- és sertésállománnyal gazdálkodnak.

A mezőgazdaság mellett az ahhoz kapcsolódó feldolgozóipar is húzóágazatnak számít a térségben. Ennek ösztönzését szolgálja az 1997-ben, a magyar ipari parkok létesítésének első nagy hullámában létrehozott Homokhát Térségi Agrár-Ipari Park létrejötte is. Csongrád megye első ipari parkját abból a célból hozták létre, hogy kedvező infrastrukturális bázist hozzon létre olyan vállalatok számára, amelyek sikerrel szeretnék alkalmazni a szegedi tudományos bázist és a kistérség humán erőforrását. Az ipari park vállalkozásokat vonzó tényezői közé tartozik a kedvező logisztikai fekvés, a szerb határhoz és a röszei határátkelőhöz való közelség, valamint az ipari parkban működő inkubátorház és inkubátorcsarnok. Az itt tevékenykedő, agráriumhoz kapcsolódó ipari tevékenységeket végző, és a nem környezetszennyező vállalatoknak a mórahalmi önkormányzat külön támogatást nyújt. (morahalom.hu, 2012-04-12) Az ipari park elnevezése a kistérségi együttműködés fejlettségét és a mezőgazdaság domináns jellegét is tükrözi.

4.2.5. Infrastruktúra

A kistérség közepesnek mondható közlekedési helyzettel rendelkezik. Mint az a 9. ábrán látható, területén vasútvonal, autópálya és elsőrendű főútvonal sem halad át, azonban a kistérség közelében mindezek megtalálhatóak. A terület nyugati határában található a Budapest – Kecskemét – Kelebia - Belgrád, keleti oldalán pedig a szintén nagy forgalmú Budapest-

A Tisza Volán járatainak száma Mórahalomról		
	Közvetlen	Átszállással
Szeged	61	0
Ásotthalom	32	5
Bordány	5	0
Forráskút	4	19
Öttömös	1	10
Pusztamérges	1	17
Ruzsa	1	9
Üllés	4	8
Zákányszék	14	0

6. táblázat: A Tisza Volán napi járatainak száma Mórahalom és a kistérség települései, illetve Szeged között. Forrás: Saját szerkesztés a menetrendek.hu adatai alapján

Szeged vasútvonal, amelyek ha nem is közvetlenül, de könnyen elérhetővé teszik a kistérséget. Az M5-ös autópálya (melyről Mórhalomra Domaszéknél és Röszkénél is letérhetünk) is rendkívül sokat javít a kistérség megközelíthetőségén, A Budapest és Mórhalom közötti 179 km-es közúti távolság így 1 óra 50 perc alatt megtehető (Google

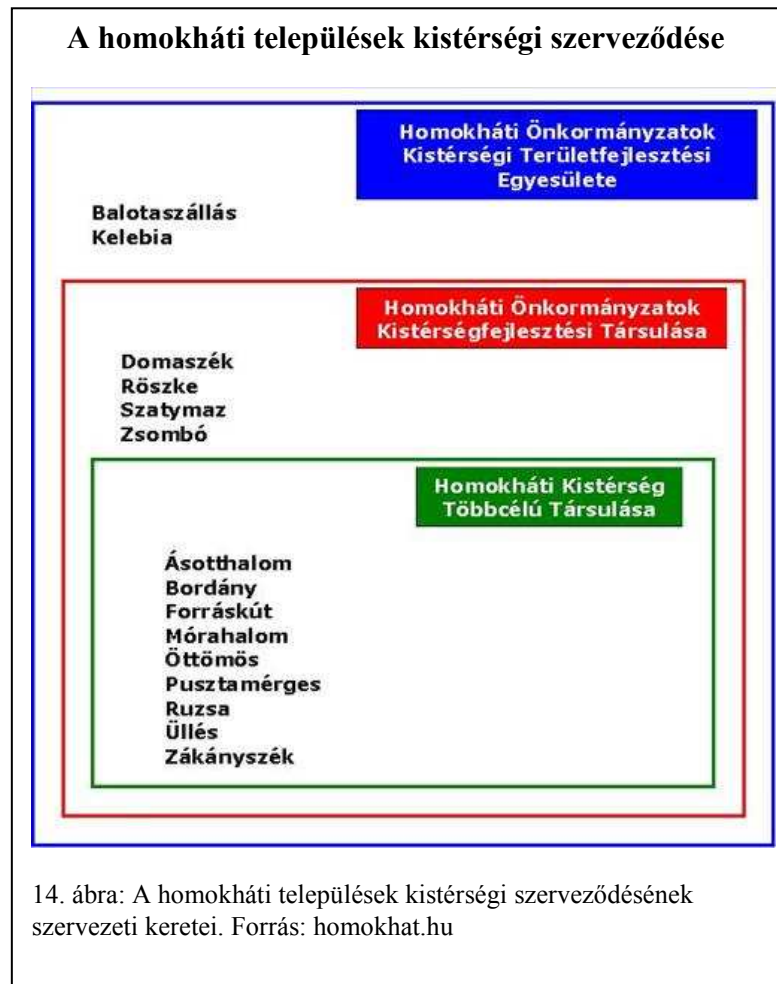
útvonalterv alapján). A kistérségen átmenő forgalom leginkább a Szegedet és Baját összekötő 55. számú főúton koncentrálódik.

A kistérség központja, Mórahalom Szegedtől 21,3 km-re található, távolsági busszal 35 percen belül elérhető. A Tisza Volán hétköznaponként 61 járatot indít a településre, melyek csúcsidőben kb. 10 perces követési idővel közlekednek, ami rendkívül kedvezőnek mondható (menetrendek.hu, 2012-04-12).

Ugyanez nem mondható el a kistérség többi településéről. Mint az a 6. táblázatból látható, a falvakba Ásotthalom kivételével viszonylag kevés Volán járat közlekedik, legkevesebb Bordányba, ahova csupán naponta 5.

4.2.6. Kistérségi önszerveződés

A Mórahalmi kistérség csupán statisztikai kistérségként működik, a valódi regionális együttműködés 1995-ben, a Homokháti Önkormányzatok Kistérségi Területfejlesztési Egyesületének létrejöttével kezdődött, mely 13 Csongrád megyei települést, valamint a Bács-Kiskun megyei Kelebiát és Balotaszállást foglalta magában (14. ábra). 1996-ban a 13 Csongrád megyei település létrehozta a Homokháti Önkormányzatok Kistérségfejlesztési

Társulását is. Mivel a társulás kiterjedése nem egyezett meg a Mórahalmi statisztikai kistérség területével, a kistérség 9 települése 2004-ben létrehozta a Homokháti Kistérség Többcélú Társulását. A társulás létrehozásának célja, hogy szervezeti keretet biztosítson a statisztikai kistérség 9 települése számára a gazdasági és szociális együttműködésre, valamint a térség intézményrendszerének integrálására, egyes

önkormányzati feladatok összehangolására. Az alapító okiratban a térségfejlesztést, a programozási és tervezési feladatokat, valamint egyes ágazati feladatok közös szervezését és ellátását is célul tűzték ki (Homokháti Kistérség Többcélú Társulása, Alapító okirat, 2004)

A települések összetartozásának legfontosabb tényezői a környezeti, gazdasági és társadalmi adottságok hasonlósága. Emellett fontos, hogy a települések között erős közigazgatási, társadalmi és gazdasági kapcsolatok vannak, valamint közös történelemmel, hagyományokkal, kulturális örökséggel rendelkeznek. (morahalom.hu, 2012-04-12)

A térséget a homoktalajok túlsúlya, száraz éghajlat, kiterjedt tanyavilág és különösen a kertészeti kultúrára épülő mezőgazdasági termelés jellemzik. Az együttműködés alapját, és ezzel a siker lehetőségét a gazdálkodási mód, a kulturális hagyományok és a nagy fokú összefogás jelentheti.

4.3. Mórahalom városa

A Homokháti kistérség településeinek és tanyavilágának központja Mórahalom. A kisváros Szeged közvetlen közelében található, attól 21 kilométerre. A település a 20. században és a 21. század elején rendkívül gyors és egyedi fejlődési pályát futott be, ami egyben oka és következménye is a Mórakert szövetkezet sikerének

4.3.1. Mórahalom fejlődési pályája

A település fejlődési pályájának elemzéséhez ismernünk kell annak történetét is. Mórahalom területe,

Móra halma (A szegedi Móra család birtoka) már a középkorban is mezőgazdasági művelés alatt állt, 1730-ban csatolták Szeged közigazgatási területéhez. A térség tanyás jellege a 18-19. század során alakult ki, ami megváltoztatta a terület mezőgazdasági kultúráját és életmódját. Szeged külterületét tanyasi kapitányságokra osztották, melyek közt a mórakerti kapitányság egyre komolyabb tényezőnek számított. A mórakerti kapitányság fejlődését jelzi, hogy 1853-ban itt létesítették az Alföld első külterületi elemi iskoláját. Mórahalom a második világháborút követő közigazgatási reform

következtében 1950-ben önálló község lett, majd 1989-ben a városi rangot is megszerezte. (homokorszag.hu, 2012-04-12)

Mórahalom lakossága 6072 fő (2010), területe 83,15 km² (külterületekkel együtt), így 73 fő/km²-es népsűrűsége ugyan lényegesen magasabb a kistérségi átlagnál, azonban magyar viszonylatban kifejezetten alacsony. (vati.hu, 2012-04-12)

A település fejlődési pályája 1950 után is kizárólag Szegednek alárendelten folyhatott, az OTK értelmében a településen gazdaságfejlesztés nem ment végbe, fő funkciója a munkaerő újratermelése volt, iskolán, óvodán és orvosi rendelőn kívül semmilyen intézményt nem működtethetett. A településen kizárólag mezőgazdasági alapanyag-előállítással foglalkoztak, az ipar minimális mértékben sem volt jelen.

Amikor Mórahalom a rendszerváltást követően ténylegesen is önállósult, várossá vált, semmilyen komoly városi funkcióval nem rendelkezett. Mivel a településen ipar nem volt, rendkívül gyenge gazdasági háttérrel kellett a város intézményhálózatát ellátni. A település vezetése hamar felismerte, hogy a munkalehetőségek hiánya és az intézményrendszer gyengesége már rövid távon is a népesség, különösen a fiatalok elvándorlásához vezet. A rendszerváltáskor a városnak azzal a helyzettel kellett szembesülnie, hogy városi funkciók híján, rossz gazdaság- és társadalomföldrajzi, és erősen korlátozott természeti adottságokkal rendelkezik.

Nógrádi Zoltán, Mórahalom polgármesterének elmondása szerint ebben a helyzetben kizárólag az emberek szorgalmára, feltétlen munkaszeretetére, a tanyavilágból fakadó elszántságára és élni akarására lehetett alapozni. A település egyetlen belső erőforrását a mezőgazdaságból élő, jelentős részben tanyasi népesség, valamint a népesség által képviselt sajátos életmód, a meglehetősen fejlett és megbecsült mezőgazdasági kultúra és a hagyományok jelentették. A '90-es években Magyarország legtöbb településén, csakúgy, mint Európa más országaiban ezekre a tényezőkre a településfejlesztők nem tekintettek úgy, mint amire városfejlesztést lehetne alapozni. (ld. 2.4. fejezet) Ha számon is tartották ezeket az emberi tényezőket, sosem jelentették a városfejlesztés legfontosabb alapját. Mórahalom esetében azonban az egyéb erőforrások gyengesége, valamint a tanyavilág sajátosságai miatt ezek a társadalmi erőforrások előtérbe kerülhettek.

Erre alapozva a mórachalmi városfejlesztés a következő főbb irányokat vette fel az 1990-es, 2000-es években:

- Szövetkezetszervezés
- Ipari park telepítése

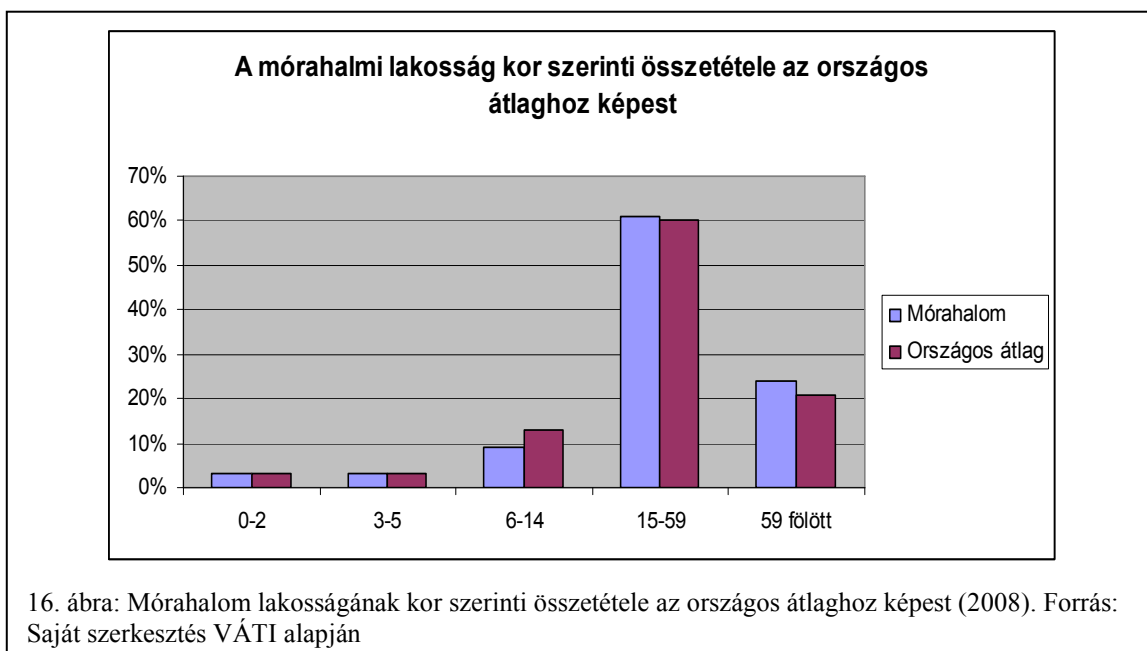
- Turizmusfejlesztés
- Városiasodás
- Kistérségi központtá válás

Az előbb említett területek közül mind a 4-ben jelentős sikereket ért Mórahalom. A kistérségi önszerveződés az ország többi kistérségéhez képest viszonylag korán beindult, mára Mórahalom kistérségi központi szerepe megkérdőjelezhetetlen, bár közlekedési infrastruktúra szempontjából számos tennivaló van még ennek fokozására. A város a turizmusát az Erzsébet Gyógyfürdőre alapozza, mely a térd- és vállízületi megbetegedések gyógyítására alkalmas 4 csillagos minősítésű gyógyfürdő. A fürdő immár regionális hírnévvel rendelkezik, melyet 2007-ben csaknem 200 ezer vendég keresett fel. (homokorszag.hu, 2012-04-12)

Mórahalom a szövetkezetszervezés tekintetében érte el a legnagyobb sikert. A Mórakert rendkívüli ütemű növekedésével felpezsdítette a város gazdasági életét, mint Nógrádi Zoltántól megtudtam, a '90-es évek második felét és a 2000-es évek elejét a mórahalmiak máig is a mezőgazdaság aranykoraként emlegetik.

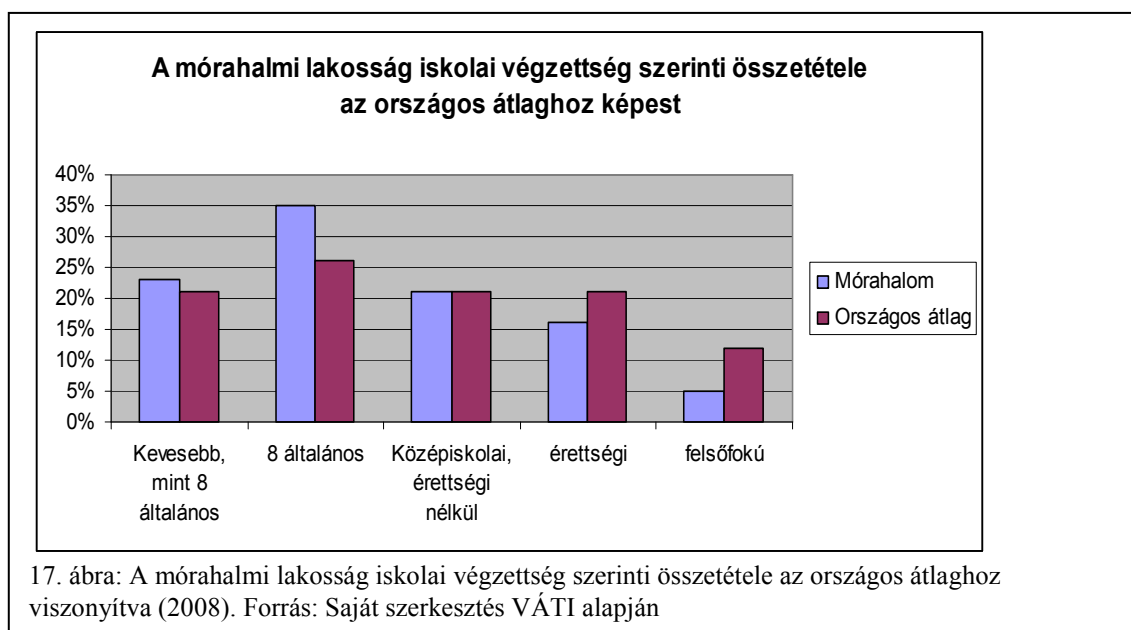
4.3.2. Mórahalom szociális helyzete

A mórahalmi városfejlesztés és munkahelyteremtés sikerét jól szemléltetik a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi adatok is. A 12. ábrán látható, hogy Mórahalom munkanélküliségi rátája az országos és a megyei átlagnál is alacsonyabb. Ugyanez azonban nem mondható el a kistérségről, ugyanis a kistérség többi településén rendkívül kevés munkalehetőség van. Ennek következtében Mórahalom munkaerő-elszívó hatást

fejt ki a kistérség többi településére, valamint Szegedre is. A Mórahalmon munkát vállalók családjai több esetben a kényelmesebb munkába járás és a jobb lakóköörülmények miatt Mórahalomra költöznek.

Mórahalom népességének kor szerinti összetétele az országos átlaghoz hasonló (16. ábra). A munkaképes korú lakosság részaránya meghaladja a 60%-ot, a fiatalok részaránya azonban még az országos átlagnál is alacsonyabb. A migrációs hatásokat figyelmen kívül hagyva hosszú távon a népesség jelentős fogyása várható. Nagyobb eltérést tapasztalhatunk azonban, ha a lakosság iskolai végzettség szerinti összetételét vizsgáljuk (17. ábra).

A legfeljebb általános iskolai végzettségűek aránya magasabb, az érettséggel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya pedig jóval alacsonyabb, mint az országos átlag. Ez az adat önmagában egyáltalán nem kirívó a kisvárosok között, azonban egy olyan város esetében, mely dinamikus fejlődésével számos új munkahelyet teremt az élelmiszeriparban és a szolgáltató szektorban, ezeknek az értékeknek az országos átlaghoz való közelítése lenne szükséges. A Mórahalomról elszármazó tehetséges fiatalok felsőfokú tanulmányaik elvégzése után nagyon nagy valószínűséggel nem térnek vissza a településre, az ő megtartásukra és visszacsábításukra a városvezetésnek tudatosan törekednie kell.

Mórahalom szociális infrastruktúrája a település méretéhez képest fejlettnak mondható. A város lakosainak egészségügyi ellátását három háziorvos, egy gyermek szakorvos, két fogorvos, valamint egy tüdőgondozó intézet végzi. A mórachalmi idősek ellátását idősotthon látja el.

A közoktatási teendőket a 2001-ben felújított Móra Ferenc Általános Művelődési Központ látja el, ahol általános iskolai, szakiskolai és idegenforgalmi szakközépiskolai képzésben összesen kb. 600 diák oktatása folyik. A településen egy 200 férőhelyes óvoda és egy bölcsőde is működik, gimnáziumi és egyéb szakközépiskolai oktatásra Szeged középiskoláiban van csak lehetőség. Az ÁMK-hoz hasonlóan a közművelődés intézményei is felújított épületekben kapnak helyet, így a Térségi Közösségi és Rendezvényház, valamint a Tóth Menyhért Városi Könyvtár és Teleház is. A településen önkéntes tűzoltóság, mentőállomás és helyi rendőrőrs működik (morahalom.hu, 2012-04-12).

4.3.3. Mórahalom gazdasága

A településen a magángazdálkodáson alapuló mezőgazdasági termelés a meghatározó. Mint azt már a 13. ábrán szemléltettem, a térségben a zöldség-gyümölcs termesztés a legelterjedtebb mezőgazdasági ágazat. Mórahalmon ezen kívül a mezőgazdaságra épülő feldolgozóipar, a kereskedelem, valamint a szolgáltató szektor és a közszféra a legnagyobb munkaadók.

Vállalkozások száma az alkalmazottak létszáma szerint (fő)	
1-9	238
10-19	12
20-49	2
50-249	1
250-499	0
500-	0
Összesen	253

7. táblázat: Vállalkozások száma Mórahalmon az alkalmazottak létszáma szerint. (2006) Forrás: saját szerkesztés FVM-HVS alapján

Az önkormányzat bevételei között meghatározó az állami támogatás, az állam normatív hozzájárulásai valamint az átengedett személyi jövedelemadó. Az állami forrásokon kívül saját bevételként nagy jelentőséggel bírnak a helyi iparüzési adó bevételei is.

2006-ban¹⁵ a településen 253 bejegyzett üzleti vállalkozás volt (7. táblázat), ezeknek döntő többsége egyéni és családi vállalkozó, mindössze egy olyan szervezet volt, amely 50 főnél többet foglalkoztatott, a Mórakert (96 fő). A szövetkezet csődjével

¹⁵ A 2006-os adatoknál ugyan frissebbek is rendelkezésre állnak, azonban ez volt az utolsó olyan év, amelyben a Mórakert még jelentős foglalkoztató volt. A 2006-os adatokkal nem a város gazdaságának jelenlegi helyzetét, hanem a szövetkezetnek a város életére gyakorolt gazdasági hatását szeretném bemutatni.

a város elveszítette a legfontosabb munkaadóját, ami az itt bemutatott adatok alapján is komoly csapásnak tekinthető. A helyzetet súlyosbítja, hogy az egyéni és családi gazdálkodók is szinte kivétel nélkül üzleti kapcsolatban álltak a Mórakerttel, a 2010-es csőd számukra is komoly csapást jelentett.

A város 2. és 3. legnagyobb foglalkoztatója, melyek 2008-ban 20-49 alkalmazottal rendelkeztek, szintén komoly üzleti kapcsolatban álltak a szövetkezettel. A HOK-Plasztik Kft. műanyag csomagolóeszközök gyártásával, a HUN-95 Bt. közúti teherfuvarozással foglalkozik, tevékenységüket ma is folytatják (FVM-HVS, 2008). Az említettekből világosan látszik, hogy Mórahalom gazdasága hatalmas mértékben összekapcsolódott a Mórakert teljesítményével, így annak sikere és kudarca a város üzemeltetésére is komoly hatással volt. A Mórakert csődje után az önkormányzat is válságos helyzetbe került, csak komoly erőfeszítések árán tudta megőrizni a fizetőképességét.

4.3.4. Mórahalom város fejlesztési tervei

A legtöbb településhez hasonlóan Mórahalom is rendelkezik a jövőre vonatkozó gazdasági programmal és településfejlesztési koncepcióval, valamint rendezési tervvel, melyek egymással összhangban egy helyi erőforrásokra alapozott fejlődési pályát vázolnak fel a település előtt

Mórahalom 2003-as településfejlesztési koncepcióját az 1992-es településrendezési terv és az 1999-es helyi építési szabályzat alapján hozták létre. A koncepció a város gazdaságának és népességének folyamatos növekedésével számol. A településfejlesztési koncepció célul tűzte ki újabb lakóterületek kialakítását, a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az ipari park fejlesztését, valamint a gyógyfürdő szerepének növelését. A gazdaság és a települési intézményrendszer tervezésekor figyelembe vették a térszerkezetbe való illeszkedést, az irat szerint a városfejlesztést Szegedtől függően, komplementer módon kell megvalósítani (Településfejlesztési Koncepció, 2003).

Mind a településfejlesztési koncepció, mind a 2011-14-re vonatkozó gazdasági program nagy hangsúlyt fektet a régió társadalmi, kulturális, épített és természeti táji értékeinek védelmére és megőrzésére, kifejezetten fontosnak tartja a termőföldek védelmét, alternatív hasznosíthatóságának vizsgálatát.

A tervek a mezőgazdaságot alapvetően komoly hagyományokkal rendelkező ágazatként jellemzik a kistérségben, azonban támogatják a nem őshonos, új növénykultúrák elterjesztését és a térségben idegennek számító új gazdasági ágazatok

letelepedését is. Mindezekkel együtt endogén fejlődési pályát (ld. 2.4. fejezet) tűznek ki a város elé, hiszen a helyi erőforrások erősítésére, és a helyben való foglalkoztatás növelésére alapozzák Mórahalom fejlődését. A helyi adottságokra épülő gazdaságfejlesztés célja az EU által támasztott kihívásoknak megfelelő, fenntartható fejlődési modell kialakítása, amely magában foglalja a mezőgazdaság, az idegenforgalom, az élelmiszeripar és a szolgáltatások fejlesztését.

A Mórakert fejlődését jelzi, hogy a települési önkormányzat 2003-as tervében szerepel, hogy a szövetkezet számára az ipari park területén kívül is földeket és infrastruktúrát kíván biztosítani. A város az oktatást is a fejlődő gazdasággal összhangban tervezi, olyan középfokú oktatást, szakképzést és átképzési programot kíván biztosítani, amely alkalmas a kistérség mezőgazdasági kultúrájának és fejlődő élelmiszeriparának munkaerőt biztosítani.

A város 2011-14-re vonatkozó gazdasági programja a korábban meghatározott úttól nem tér el, célul tűzi ki a Mórakert beruházásában megvalósult fejlesztések fenntartását, valamint megfogalmazza a szövetkezet újraindítására való igényt is. (Gazdasági Program, 2011)

5. Szövetkezeti modellek a versenyképes mezőgazdaság és vidékfejlesztés szolgálatában

A rendszerváltást követően az ország területének döntő többségén a mezőgazdaságot nem tekintették prosperáló, befektetésre érdemes ágazatnak. Mórahalom esetében azonban a lakosságnak több, mint a fele mezőgazdaságból élt, a tanyasi gazdálkodás és a népesség agrárium iránti szeretete és ahhoz kapcsolódó tudása volt a város egyetlen erőforrása, így adott volt, hogy település stratégiáját erre kell építeni.

A Mórakert szövetkezet létrehozásában hatalmas szerepe volt Nógrádi Zoltánnak, Mórahalom későbbi polgármesterének. Nógrádi egy dániai tanulmányi útja során ismerte meg a dán szövetkezeti modellt, ez inspirálta őt a rendszer magyarországi meghonosítására. Mielőtt rátérnék a Mórakert sikepályájának és bukásának elemzéséhez, először ismertetném a dán szövetkezeti modellt, valamint a Magyarországon kialakult új típusú szövetkezetek felépítését és típusait.

5.1. A dán szövetkezeti modell

Dániát Európa egyik legfejlettebb, legmodernebb mezőgazdaságú országaként tartják számon. Az ország nagy agrárműlttal rendelkezik, viszont ma már csak a lakosság 3-4%-a dolgozik a mezőgazdaságban. 2000-es adatok alapján a gazdálkodók átlagosan 45 hektáros birtokokat művelnek, ez az érték azonban folyamatosan nő, ami a hatékonyságorientált gazdaságszervezéssel járó koncentrálnódó termelés következménye. A gazdálkodások 2/3-a részfoglalkozású családi vállalkozásként működik. (SZEREMLEY, 2010)

A dán agrárpolitika Európában egyedülálló, az uniós támogatások felhasználása szempontjából a leghatékonyabb modell. A sikert jól jelzi, hogy a dán parasztok jövedelmének ¼-e uniós forrásból származik. Dániában drága a földbirtok, jelzáloggal könnyen terhelhető, így a gazdák egyszerűen juthatnak beruházási hitelekhez, amiben a dán bankrendszer is partner.

A dán agrárpolitika 3 pillérrre épül: a földbirtokpolitikára, a szaktanácsadó rendszerre és a szövetkezeti társulásokra.

A dán birtokpolitika a fejlett világ országaiétól teljesen eltér, Dániában ugyanis földet csak természetes személyek birtokolhatnak, vállalatok, szövetkezetek és egyéb jogi személyek nem. A természetes személy földbirtoklásának is szigorú követelményei

vannak, például ki van kötve, hogy a farmlajdonosnak életvitelszerűen a tanyáján kell élnie, és a műveléshez szakismereti vizsgákat (mezőgazdasági, üzemvezetési, számítástechnikai) kell letennie. A művelt területek csak a tanya 15 km-es sugarában helyezkedhetnek el, maximum 125 hektáron. 30 hektár fölötti műveléshez agrárvégzettség kell. A dán gazdáknak az EU előírásainál jóval szigorúbb környezetvédelmi követelményeknek is meg kell felelniük, például egy gazda csak annyi haszonállatot tarthat, amennyi után a szerves trágyát saját birtokán el tudja helyezni (SZEREMLEY, 2010). Mivel Dániában a 2 legsikeresebb ágazat a sertéstartás és a tejipar, ez arra ösztönzi a sertés- és szarvasmarhatartókat, hogy a trágya felhasználására is földeket vásároljanak, így saját maguk állítsák elő a szükséges takarmányt.

A dán mezőgazdasági szaktanácsadó rendszert a gazdaszervezetek és az állam közösen tartják fent, a kormányzat hozzájárulása 40%. A rendszer könyvelési, pénzügyi és hitelezési tanácsadó szolgáltatást nyújt a gazdák részére.

Az előbb említett 2 pillér alapfeltétele annak, hogy a harmadik pillér, a szövetkezeti társulások hatékonyan működhessenek. A dán szövetkezet apró magángazdaságok társulása, melyen keresztül a gazdaságok bizonyos műveleteket közösen végeznek, mindezt úgy, hogy a függetlenségüket megőrzik. A rendszer fő célja, hogy a tagok érdekérvényesítő képességét növelje, azok termékeiket optimális áron adhassák el, kockázatukat a biológiai és kereskedelmi ciklus összehangolásával, valamint a veszélyeztető tényezők vertikális terítésével mérsékelje.

A szövetkezet a tagok közös tulajdona, a tulajdonosi jogokat választott testületek (közgyűlés, felügyelőbizottság) útján gyakorolják. A magyarországi kúsa szövetkezeti hálókkal ellentétben a szövetkezet területe regionálisan behatárolt, tagjai mind az adott NUTS2 régióban találhatóak. A szövetkezetek a lehető legtöbb közösen végezhető feladatot ellátják, teljes rendszert alkotva az alapanyag-előállítástól a nagykereskedelmi forgalmazásig. A szövetkezetek saját szervezetei végzik a beszerzést és a gazdák minőségellenőrzését is. Az együttműködés jegyében a tagok kötelesek a megtermelt összes terményt a szövetkezeten keresztül értékesíteni (adatbank.ro, 2012-03-24).

A szövetkezet a mezőgazdasági termelők piacra jutásának az alappillére. Egyes ágazatok szinte kizárólag szövetkezeti úton működnek, pl. a sertésvágás és a tejfeldolgozás 98%-a szövetkezeteké. A dán szövetkezeti modell kialakulásához és megerősödéséhez szükséges volt annak a felismerése, hogy az európai piacon a koncentrált kereslettel szemben a gazdák csak koncentrált kínálattal tudnak helyt állni.

A koncentrált kínálat megeremtésével együtt az önállóság megőrzését csak a szövetkezeti létforma biztosítja. Minden más gazdasági, szervezeti forma esetében – mint ahogy az Magyarországon is tapasztalható – az értéklánc legalsó tagjai, a gazdák könnyen kiszoríthatóak a hasznok méltányos elosztásából, a kockázatok könnyen rájuk háríthatók.

A dán szövetkezetek rövid idő alatt megerősödtek, ma már versenyre kelnek a világ nagy mezőgazdasági, élelmiszeripari cégeivel. A világ legnagyobb tejipari egyesülése, az MD-ARLA a dán MD FOOD és a svéd ARLA, 2 szövetkezet egyesülésével jött létre. A legnagyobb dán sertésstartó és –feldolgozó szövetkezeti társulás, a Danish Crown évi 22 millió sertést vág (adatbank.ro, 2012-03-24).

A dán modell középpontjában a farmer áll, a modell meghatározó eleme a termékek minél feldolgozottabb formában történő piacra juttatása. Dániában az ágazathoz kapcsolódó feldolgozóipar szinte teljes mértékben szövetkezeti tulajdonban van, így a haszon nem aprózódik fel, egy kézben koncentrálódik, ezért a vertikum hasznát annak a láncszemnek a fejlesztésére tudják fordítani, amelyekre a legszükségesebb.

A farmerek érdekképviselőit (a hazai szakszervezetekhez hasonló) farmerszövetségek biztosítják, melyek regionálisan szerveződnek, és régiók szerint képeznek hierarchikus szervezetet. A farmerszövetségek csúcsszerve, a dán mezőgazdasági tanács a szakszervezeti jellegű tevékenységeken túl az EU-s forrásokhoz kapcsolódó pályázati feladatokban is részt vesz. Egyfelől a kormányzattal együttműködve részt vesz az agráriumhoz kötődő pályázati kiírások kialakításában, másfelől segíti a gazdákat a pályázatok kitöltésében, benyújtásában.

A dán szövetkezetek legfontosabb alapelvei:

- önkéntesség és nyitott tagság – a szövetkezetbe való belépés és az onnan való kilépés önkéntes¹⁶
- szövetkezeti demokratizmus – minden tagnak azonos jogosítványa van, attól függetlenül, hogy mekkora gazdasági erőt képvisel. Az elv szerint egy tagnak egy szavazata lehet¹⁷.

---

¹⁶ A magyar szövetkezeti rendszer ennél valamivel szabadabb, hiszen egy gazdálkodó akármelyik szövetkezetnek tagja lehet, Dániában csak a megfelelő NUTS 2 régióban működőben.

¹⁷ Hazánkban ez az elv számos vitát vált ki, sok helyen ragaszkodnak a hozzájárulás-, vagy birtokméretarányos szavazati jog megosztáshoz. Kutatásaim alapján az egy tag, egy szavazat elv a legtöbb TÉSZ esetében nem érvényesül, ami nem is meglepő. Magyarországon jogi személyek is birtokolhatnak földterületet és így szövetkezeti tagok is lehetnek. Sok magyar szövetkezetet néhány nagyobb mezőgazdasági cég hozott létre kizárólag EU-támogatások igénybevétele céljából.

- korlátozott tőkekamat – azt fejezi ki, hogy a szövetkezet nem a tőkehasznosítás eszköze, nem arra hivatott, hogy jó belső megtérülési rátát biztosítson a szövetkezeti tagnak, hanem hogy segítse a tagok piacra jutását. A korlátozott tőkekamat elve a szövetkezet nonprofit jellegét is magában foglalja. (SZEREMLEY, 2010)

A szövetkezet menedzsmentjét, és annak döntéseit a szövetkezet tagjai felügyelőbizottság útján folyamatosan ellenőrzik. A felügyelőbizottságba választott gazdák megfelelő pénzügyi, üzleti és menedzsment képzésére a szövetkezetek különös hangsúlyt helyeznek, hiszen érdekeik megfelelő képviselését rajtuk keresztül biztosíthatják.

A szövetkezetek egymáshoz viszonyítva többé-kevésbé zárt rendszert alkotnak. A szövetkezeti szektor hatékony működését és egybefogását szövetkezeti bank biztosítja. Magyarországon ezt a szerepet a Magyar Fejlesztési Bank (MFB) hivatott ellátni, az ország összes mezőgazdasági szövetkezete az MFB ügyfele.

A hagyományos (nem szövetkezeti) magyar és a dán termékpálya alapvetően a szervezettségében és érdekeltségi rendszerében különbözik. Dániában a szövetkezeti tagok rendelkeznek az áruátvétel, a felvásárlás, az élelmiszeripar (vágóhíd, tejüzem, malom), a nagykereskedelem és gyakran a kiskereskedelem felügyeletével is, ezzel szemben nálunk jellemzően a termelőknek nincs érdekérvényesítő erejük, minimális befolyásuk van az élelmiszeriparra és a kereskedelemre. Így a piaci kockázatok minden esetben a termelőre hullanak vissza.

A szövetkezeti modell nemcsak versenyképességi szempontból fontos Dánia számára, hanem ezáltal biztosítja a vidék népességmegtartó erejének megmaradását, a vidéki lakosság képzését is, amelyek jó alapot jelenthetnek a környezetvédelem és a falusi turizmus kiteljesedésének is. A dán szövetkezeti modell tapasztalatai komoly hatással voltak az uniós agrárpolitika alakulására is, a KAP reformja kifejezetten támogatja a termelői csoportokat.

5.2. Termelői Értékesítő Szövetkezetek Magyarországon

A XX. század elején Magyarországon is kialakulóban volt a dánhoz hasonló szövetkezeti modell, azonban ez történelmi és politikai okokból nem valósulhatott meg, a Hangya Szövetkezeti rendszert 1945 után tudatosan szétrombolták, helyét a piaci racionalitást nélkülöző téeszek vették át. A rendszerváltozás folyamatában elmulasztottuk a szerves agrárfejlődéshez való visszacsatolást, ami az elköteleződés és a politikai akarat hiányának tudható be. (GÁTHY, 2006)

Az EU csatlakozás közeledtével azonban ismételten fontossá vált a termelők összefogásának szervezett formában történő kialakítása, hiszen olyan gazdasági egységeket kellett kialakítani, melyek alkalmasak az EU-támogatások lehívására, illetve a megfelelő tanúsítványok beszerzésével és az optimális termelési keretekkel képesek belépni az európai piacokra.

Az új típusú szövetkezetek, vagy termelői értékesítő szövetkezetek (TÉSZ) működését először 1992-ben foglalták jogszabályi keretek közé (1992. évi I. törvény), ami az EU-val való jogharmonizáció során jelentős átalakításokon ment végbe 2000-ben (2000. évi CXLI. Törvény). A TÉSZ-ek működését jelenleg a 2006. évi X. törvény szabályozza. A törvény 7. §-a a szövetkezet fogalmát a következőként definiálja: „A szövetkezet az alapszabályban meghatározott összegű részjegytőkével alapított, a nyitott tagság és a változó tőke elvei szerint működő, jogi személyiséggel rendelkező szervezet, amelynek célja a tagok gazdasági, valamint más társadalmi (kulturális, oktatási, szociális, egészségügyi) szükségletei kielégítésének elősegítése.” (2006. évi X. törvény a szövetkezetekről, 7. §). A definíció szerint a TÉSZ nonprofit elven működő gazdasági szervezet, melynek elsődleges célja a kistermelők összefogása, hogy együttműködve kedvezőbb piaci helyzetbe kerüljenek, csökkentsék a kereskedőktől való függésüket és nagyobb hozzáadott értékű termékeket állíthassanak elő. Tapasztalataim szerint sajnos a magyar szövetkezetek sok esetben nem ezen elvek szerint működnek, több formában is előkerül a profitorientáltság, illetve a gazdák függetlenségét sem biztosítják maradéktalanul.

Az új típusú szövetkezetek létrejöttének legfontosabb célja, hogy a kistermelők is a nagyság előnyeit élvezhessék a piacra jutás során, mindezt anélkül, hogy feladnák önállóságukat. A TÉSZ azonban nem csupán a termelők szintjén megvalósuló horizontális szerveződés, hanem – legalábbis ideális esetben – vertikális összefonódást vagy terjeszkedést is jelent. Az új típusú szövetkezetek alapvetően különböznek a

szocialista téeszektől, ugyanis a TÉSZ-ek a piacgazdaság feltételei mellett az értéklánc optimalizálására törekednek, míg a téeszek kizárólag a termelés megszervezésével foglalkoztak. A téeszek ezenkívül az érdekeltségi rendszer hiányában a legkevésbé se tudnának megfelelni a piaci verseny követelményeinek.

A szövetkezet célja tehát nem csupán a termelők összefogásának biztosítása, hanem a termelők számára minél nagyobb hozzáadott érték biztosítása is. Néhány magyarországi TÉSZ¹⁸ gyakorlatának megvizsgálása után arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar szövetkezetek főbb feladatai a következők:

- A gazdák megszervezése
- Vetőmagok, növényvédőszeres közös beszerzése
- A termény átvétele, osztályozása
- Az áru csomagolása, minőségbiztosítási előírásoknak megfelelő kezelése és tárolása
- Értékesítési hálózat kiépítése és fenntartása
- Gazdák képzése, szaktanácsadó hálózat fenntartása

A szövetkezetben való tagság önkéntes, a tagok tagdíj ellenében tulajdonosi jogkörrel rendelkeznek, melyet a szövetkezet közgyűlésén keresztül gyakorolhatnak. A szövetkezet így változó tőkével és változó tagsággal rendelkezik.

A dán szövetkezeti modellel ellentétben Magyarországon nem beszélhetünk egységes modellről, nálunk több, különböző típusú szövetkezet működik, melyek a fent említett szövetkezeti feladatokat csak különböző mértékben látják el. A vizsgált szövetkezeteknél már a tagok tekintetében is jelentős különbségek mutatkoznak. A dán szövetkezeti modellhez e tekintetben (melynek csak magánszemélyek lehetnek a tagjai) a Mórakert és az Arrabona TÉSZ állnak a legközelebb, a többi vizsgált szövetkezetben a jogi személyiségű tagok komoly befolyással rendelkeznek. Ezek közül a JÁSZ-TÉSZ tipikusan az a fajta szövetkezet, amelyet már létező cégek kizárólag az uniós támogatásokhoz való hozzáférés végett hoztak létre. A szövetkezet 17 tagja között csak 2 jogi személy található, de a szövetkezet alaptőkéjének 95%-át ők birtokolják.

Az elemzett szövetkezetek közül szaktanácsadó hálózattal is csak a Mórakert és az Arrabona rendelkezett. Ez a 2 szövetkezet az értékesítés tekintetében is eltért a többitől, ugyanis míg az Arrabona és a Mórakert elsősorban hipermarketeknek

---

¹⁸ Az általam vizsgált szövetkezetek: Mórakert, Arrabona, Cibakert, Pannonker-TÉSZ, JÁSZ-TÉSZ

értékesít(ett), a többi TЭСZ többnyire konzervgyáraknak és hűtőházaknak szállítja be a termékeit alacsony hozzáadott értékkel.

Sajnos a magyar szövetségek közül csak néhány felel meg a fent említett elvárásoknak, s amelyek a fenti elvek szerint működnek is, többnyire túlságosan kicsik ahhoz, hogy a valamikori Mórakerthez hasonló piaci részesedésre tegyenek szert. Biztató próbálkozásnak tartom azonban az Arrabonát, amely a Mórakerttel ellentétben sikeresen be tudott törni a nyugat-európai exportpiacokra is, főként Ausztriába, Németországba és Olaszországba exportálja termékeit.

A magyar TЭСZ-ek között a Mórakert marketing szempontjából is egyedi, hiszen egyedül ennél a szövetségnél talákoztam jól felépített, tudatos marketingstratégiával, a szövetséget márkanévét és logóját egyedül ők tudták olyan ismertté és kedveltté tenni, ami nemcsak a nagykereskedőkig, de a magyar fogyasztókig is eljutott, akik minőséget és megbízhatóságot érezhettek a márkanévben (a vizsgált szövetségek honlapja¹⁹ és a Complex Céginfó alapján)

---

¹⁹ <http://www.meggyszovetseg.hu>, www.cibakert.hu, www.pannonkertesz.hu, www.jasz-tesz.hu,
2012-04-23

6. A Mórakert szövetkezet

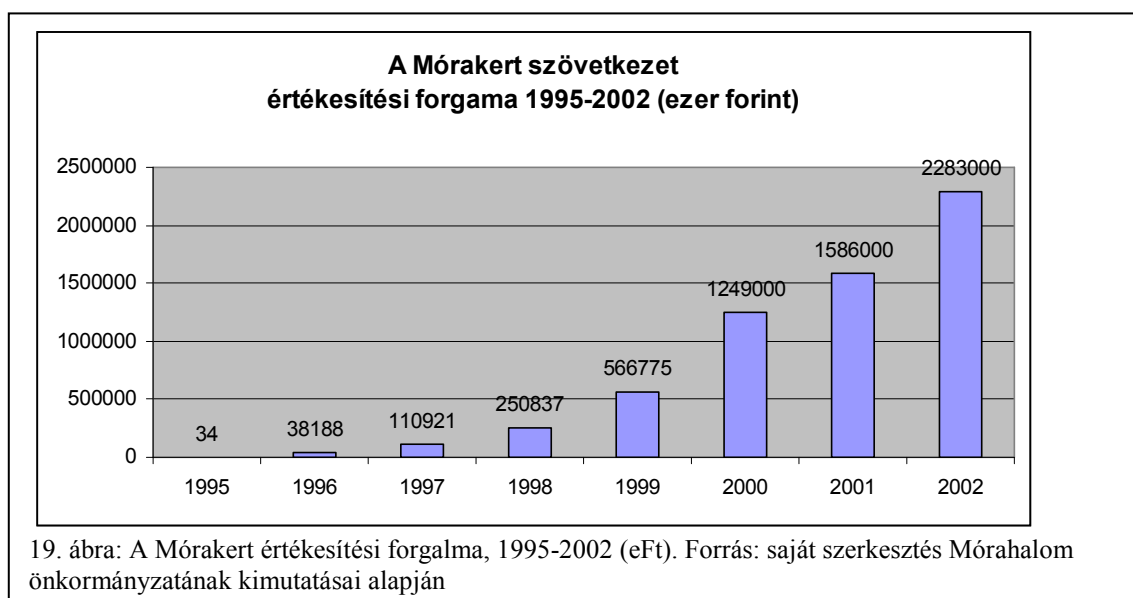
Mint már említettem, Nógrádi Zoltán a dán szövetkezeti modell mintájára kezdte el kialakítani a mórakerti szövetkezetet, a Mórakertet. A szövetkezet létrehozása azonban nem ment zökkenőmentesen, a '90-es évek elején a mórakerti gazdáknak erősen élt még a kollektívvel kapcsolatos ellenérzés, a

szövetkezés szó alatt a szocialista téeszeket értették az emberek. Eleinte a gazdák megszervezése komoly kihívás volt, éppen ezért 1993-ban szövetkezet helyett egy lazább egyesületet hoztak létre, s csak miután bebizonyosodott, hogy életképes lehet az együttműködés, 1995-ben 52 zöldség- és gyümölcsstermesztéssel foglalkozó gazdával alakult meg a szövetkezet

6.1. A Mórakert fejlődési pályája

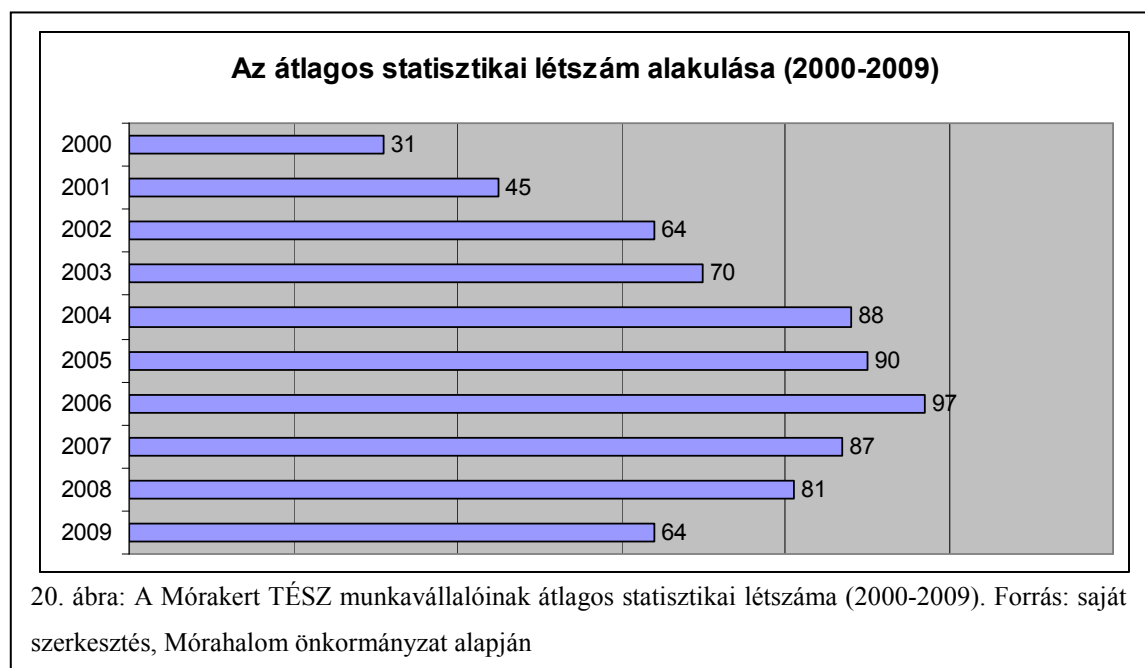
A szövetkezet először csak közös alapanyagbeszerzéssel, vetőmag-, műtrágya- és növényvédőszer-vásárlással, valamint a közös értékesítés megszervezésével foglalkozott. Később számos egyéb tevékenységgel is elkezdtek foglalkozni, többek között továbbképzések és szakmai tanulmányutak szervezésével, s miután mindezek sikerrel jártak, a szövetkezet tagsága nagyon hamar elérte a 150 főt.

A 19. ábrán látható, hogy a szövetkezet árbevétele rendkívül dinamikusan gyarapodott, 2001-re elérte a 2,2 milliárd forintot. Mivel a szövetkezet célja a termelők összefogása és számukra maximális haszon biztosítása volt, így nonprofit elven működött, a bevételeket nem halmozta fel, nem forgatta vissza, hanem a termelők között osztotta szét. Az előbbiekből következik, hogy a szövetkezet saját növekedését kizárólag bankhitelekkel, valamint az állam és az EU SAPARD és PHARE támogatásaiból fedezte.

Az 1995 és 2002 közötti időszak legfontosabb beruházásai között meg kell említenünk a felvásárló telep megépítését, 1998-ban az FVM támogatásával egy hűtőház felépítését, valamint 1999-ben egy korszerű osztályozó és csomagoló gépsor megvásárlását (JURÁNYI, 2002).

A 2002-es év több tekintetben is jelentős változást hozott a szövetkezet életében. A Mórakert Beszerző, Értékesítő és Szolgáltató Szövetkezetet (2001-es alapító okirata alapján már ez a teljes neve) 2002. december 10-én – Magyarországon elsőként – az FVM elismert zöldség-gyümölcs termelői értékesítő szervezetté, TЭСZ-szé nyilvánította. A Termelői Értékesítő Szövetkezetként való elismerés különösen fontos volt az EU-csatlakozás közeledtével, hiszen TЭСZ-ként EU-konform szervezeti formában végezhetik tevékenységüket. A Mórakert a TЭСZ-ként való elismeréssel felkészülten fogadta az EU-csatlakozást, amitől az unió piacainak és pénzügyi forrásainak megnyílását várták. Mint utólag kiderült, a kettő közül csak az utóbbit tudta a szövetkezet maradéktalanul kihasználni, a nyugati tagállamokban való piacszerzés

nem sikerült igazán. A TÉSZ forgalmában az export részesedése nem haladta meg a 15-20%-ot, főként Csehországba, Lettországba és Litvániába exportáltak.

A 2002-es év másik nagy változását a 2001-ben elkészült mórakalmi Homokhát Térségi Agrár-Ipari Park bővítése jelentette. Kelet-Magyarország első agrárlogisztikai centruma elsősorban a Mórakert növekvő feldolgozási és logisztikai igényét volt hivatott kiszolgálni, de a bővítésnek köszönhetően egyéb vállalatok is megtelepedtek a parkban. A 2002-es bővítés 300 millió Ft-ba került, melyhez 180 millió Ft-tal a Gazdasági Minisztérium járult hozzá. Az ipari parkban helyet kapott egy 4000 m² alapterületű csarnok, mely egy korszerű számítástechnikai rendszer segítségével 1500 termelő áruját képes fogadni, osztályozni, csomagolni és tárolni. Az agráripari parkban a Mórakert szövetkezet 2002-ben 40 új munkahelyet teremtett.

Az ipari park 1997-es létrejötte és 2002-es bővítése nem csak a Mórakertnek, hanem a városnak és a kistérségnek is komoly eredmény volt. A park segítségével nőhetett a térség exportbázis-ágazatának, a zöldség-gyümölcs termelésnek a hatékonysága, mivel megfelelő gépsorokkal, logisztikai és informatikai háttérrel rendelkezett, így nagyobb hozzáadott értékű termékek előállítására volt lehetőség helyben.

2003-ban a szövetkezet tagsága már 479 főre duzzadt, forgalmazott árumennyisége meghaladta a 22 ezer tonnát, ami 80 ezer raklapnyi árut és 3000 telepakolt kamiont jelent. A kapacitások növekedésével párhuzamosan az alkalmazottak létszáma is gyarapodott, melyet a 20. ábra szemléltet.

A Mórakert terjeszkedésében más szövetkezetek is közrejátszottak, melyek a sikert és a TÉSZ-ként való elismerést látva csatlakoztak a Mórakert szövetkezetéhez. 2005-ben beolvadt a Mórakertbe a Bácska-Kert²⁰ és a DAL-BA²¹, így a Mórakert saját tőkéje a 8. táblázatnak megfelelően növekedett. A Mórakert terjeszkedését jelzi, hogy Szegeden, Kiskundorozsmán és Hatvanban is rendelkezett mezőgazdasági termékeket feldolgozó ingatlanokkal.

A Mórakert saját tőkéjének változása 2005-ös bővülés folytán

	Saját tőke (Ft)
Bácska-Kert	5 850 000
DAL-BA	33 000 000
Mórakert	80 920 000
Összesen	119 770 000

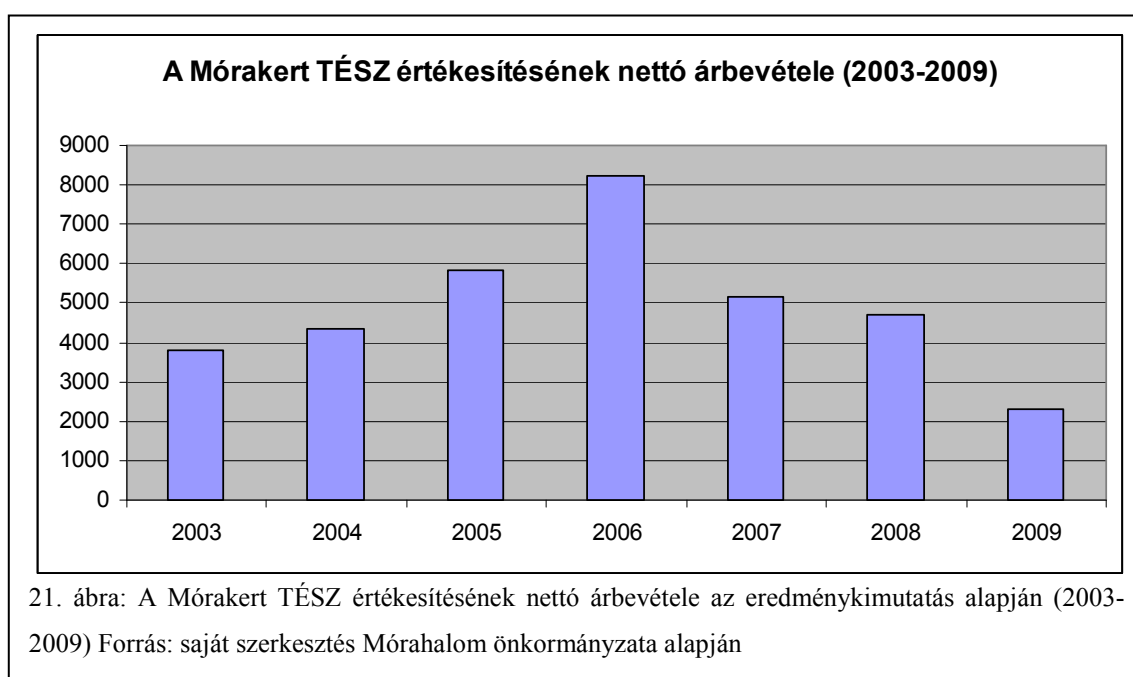
8. táblázat: A Mórakert saját tőkéjének növekedése a 2005-ös beolvadás következtében
 Forrás: Saját szerkesztés
 Complex Céginfo alapján

²⁰ BÁCSCA-KERT Zöldség-Gyümölcs Termelő Gazdák Értékesítő Szövetkezete

²¹ DAL-BA Dél-alföldi Őszibarack Termesztők Értékesítő Szövetkezet szövetkezet

A szövetkezet növekedésének csúcspontját mind az árbevétel, mind az alkalmazotti létszámot tekintve 2006-ban érte el, ahol a töretlen növekedése váratlanul megszakadt (21. ábra).

A 2006-ot megelőző 10 év sok mórakalmi gazda életét alapvetően megváltoztatta. Az időszak alatt a gazdák saját bőrükön érezhették a sikert, megbizonyosodhattak róla, hogy lehet kifejezetten jövedelmező a mezőgazdaság és sikeres az együttműködés. A város a Mórakert virágzásának idején fejlődött, a népesség növekedett (11. ábra), a munkanélküliség csökkent (12. ábra), a szociális infrastruktúra javult.

6.2. A Mórakert sikerének tényezői

A Mórakert 15 évig tartó működésével egy olyan mezőgazdasági modellt valósult meg elsőként az országban, amely alapvetően különbözött mind a nagygazdaságok rendszerétől, mind a szocialista téeszek működésétől. A szövetkezeti formával a mezőgazdasági termény élelmiszerré válásának ellenőrzése a gazdák kezébe került, ezáltal a hozzáadott érték nagy része a szervezeten belül képződött, amit mind visszakaptak a termelők. A szövetkezet irányítása alatt zajlott le a termény begyűjtése, válogatása, osztályozása, feldolgozása, csomagolása, tárolása, és nagykereskedelme.

A szövetkezet a termelők számára egy biztos értékesítést jelentett, így ennek a biztonságnak és a gazdák nagyobb jövedelmének köszönhetően hittek a mezőgazdaság sikerességében, ezért a megtermelt jövedelmet saját gazdaságuk fejlesztésébe fektették.

A gazdák az exportbázis elméletnek (ld. 2.5. fejezet) megfelelően a keletkező plusz jövedelmet a zöldség-gyümölcs termesztés, azaz az exportbázis fejlesztésébe forgatták vissza, amivel tovább növelték a jövedelmezőségüket, valamint egyéb gazdasági ágazatok megjelenését is elősegítették a térségben. A Mórakert működésének 15 éve alatt legalább 200-250 családi gazdaság fejlődött olyan szintűre, hogy jelenleg, a Mórakert bukása után is EU-s szintű felszereltséggel és kapacitással tudnak gazdálkodni. A Mórakert létrehozott egy erős családi gazdálkodói réteget, aminek jelene és jövője is a mezőgazdasági termelésre épül, teljesítményük pedig a térség jövőjét is meghatározza.

A Mórakert sikere teljesen egyedülálló a magyar mezőgazdaság rendszerváltás utáni történetében. Vizsgálatom alapján a siker a következő 3 tényezőcsoportból fakadó okokra vezethető vissza:

1. Természeti, társadalmi és ágazati adottságok

Bár a térség talaj- és csapadékadottságai egyáltalán nem mondhatók jónak, a zöldség- és gyümölcsstermesztésre kifejezetten alkalmasak. A mezőgazdaságnak ez az ága a sikereesebbek közé tartozik, mivel más ágazatokhoz képest nagy az élőmunka-igénye, ez pedig Magyarországon viszonylag olcsó termelési tényező. A sikeres zöldség-gyümölcs termesztésnek kedvez a Homokhátság tanyahálózata is, valamint az, hogy a térségben fennmaradtak a szocialista kollektivizálás előttről származó gazdálkodási hagyományok.

2. A városvezetéstől és a menedzsmenttől függő tényezők

A Mórakert sikerében hatalmas szerepe volt a mórakerti önkormányzat erős támogató hozzáállásának, valamint a polgármester szövetkezetépítő munkájának. A város és a kistérség fejlesztési tervei fontos tényezőnek tekintették a Mórakertet, fejlesztési stratégiájukat részben a szövetkezetre alapozták. A szövetkezet menedzsmentjének is hasonlóan döntő szerepe volt, ami 2007-ig²² erősen összefonódott a városvezetéssel. A szövetkezet tudatosan fejlesztette az infrastruktúrát, alakította a piaci viszonyokat, bővítette a beszállítói kört. Jó marketingstratégiájának eredményeként a Mórakert márkanév ismert lett szerte az országban.

---

²² Nógrádi Zoltán 2007-ben kilépett a szövetkezet igazgatóságából, mert az a politikai funkcióival összeegyeztethetetlen volt.

3. A szövetkezeti formával járó előnyök

A szövetkezésnek köszönhetően a Mórakert egyre inkább ki tudta használni a méretgazdaságossági előnyöket mind a vetőmag-, műtrágya-, növényvédőszer-beszerezés, mind az értékesítés területén. A TЭСZ forma másik nagy előnyét az EU pályázati forrásai jelentették, melyből számos beruházást tudott a szövetkezet finanszírozni.

6.3. A Mórakert csődje

A Mórakert Szövetkezet értékesítésének tetőzése után a felfutás éveivel hasonló ütemű visszaesés következett be. A 2006-ban realizált 8,2 milliárdos árbevétel 2007-re 5,2 milliárdra csökkent (21. ábra). Bár ez a haszon még mindig jelentősnek mondható, a nyereség csökkenésének folyamata 2008-ban és 2009-ben is folytatódott, ami a szövetkezet számára végzetesnek bizonyult.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Mórakert gyors, hihetetlen ütemű növekedésének háttérében nem csupán a tagok dinamikusán gyarapodó létszáma és a termékek növekvő mennyisége állt, hanem az ezekből adódó hatalmas növekedési kényszer is. Mivel a szövetkezet áruforgalma évről évre növekedett, ezért szinte minden évben új beruházásokat kellett eszközölni, új feldolgozó és csomagoló gépsorokat kellett vásárolni, fejleszteni kellett a logisztikai bázist, ami a Mórakertet hatalmas mennyiségű beruházási hitel felvételére kényszerítette, valamint a növekvő áruforgalom finanszírozása is egyre komolyabb forgóeszközhitelket igényelt. A Mórakert

Eredménykimutatások adatai 2008-2010 (ezer forint)			
	2008	2009	2010
Értékesítés nettó árbevétele	4 712 467	2 002 907	565 689
Üzemi eredmény	- 11 493	- 599 054	- 696 948
Adózás előtti eredmény	- 75 457	- 563 380	- 856 755
Mérleg szerinti eredmény	- 75 457	- 563 380	- 856 755
Adózott eredmény	- 75 457	- 563 380	- 856 755
Befektetett eszközök	2 640 246	2 216 183	1 758 290
Forgóeszközök	1 829 860	1 169 754	99 344
Saját tőke	1 121 415	- 1 219 394	- 2 077 361
Kötelezettségek	4 106 377	4 438 360	3 934 995
Eladósodottság foka	0,78	1,18	2,12

9. táblázat: A Mórakert szövetkezet útja a csőd felé az eredménykimutatásokban (2008-2010).

Forrás: saját szerkesztés, Complex Céginfo adatai alapján

kötelezettségállománya 2009-ben érte el a maximumát: 4,4 milliárd forintot. Erre az évre a vállalat eladósodottsági mutatója²³ a 2008-as 0,78-ról 1,18-ra ugrott, azaz 2009-ben a szövetkezet eszközállománya már nem nyújtott elegendő fedezetet a hitelek kifizetésére.

2009-ben a szövetkezet vezetése a válságkezelés érdekében egy reorganizációs tervet fogadott el, melyben a tevékenységek divíziókra osztásáról és egyéb költségcsökkentő intézkedésekről döntöttek. A lépések azonban a probléma megoldására nem voltak elegendőek, sőt, csak fokozta a szervezetlenséget. 2010-re az eladósodottsági mutató értéke 2,12-re romlott, amivel a hitelezők számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Mórakert csődjével hatalmas, 50%-ot meghaladó bukással kell számolniuk. 2010. december 27-én kezdetét vette a szövetkezetet érintő felszámolási eljárás, mely még napjainkban is tart.

A szövetkezet mellett a Mórakert Tész Kft.²⁴ is csődöt jelentett. Amíg 2008-ban 7,1 milliárdos árbevételt produkált, 2009-re ez 2,9 milliárdra csökkent, ami -72 millió forintos mérleg szerinti eredményt jelentett a Kft.-nek.

A Mórakert 4 milliárdos tartozása elsősorban pénzügyi hiteleket jelent, ezenkívül tartozik az adóhatóságnak és néhány vállalatnak is. Termelők felé már nem tartozik, 2010. áprilisában a DATÉSZ²⁵ Zrt., A Magyar Fejlesztési Bank és a Magyar Követeléskezelő Zrt. kifizette az 1,1 milliárdos, termelők felé való tartozásának 50%-át. A maradék 50% kifizetésének feltétele, hogy a termelők a DATÉSZ-szel kötnék beszállítói szerződést (DOMOKOS, 2011)

6.4. A Mórakert bukásának elemzése

A Mórakert gyors és váratlan bukása számos egymástól független ok együttes fennállásának tudható be. A Nógrádi Zoltánnal folytatott beszélgetésem, a Mórakert beszámolója, valamint Domokos Erika (DOMOKOS, 2011) alapján a következő problémákat azonosítottam:

---

²³ A mutató azt jelzi, hogy az eszközállomány milyen mértékben van megterhelve kötelezettségvállalással, =kötelezettségek/eszközök (BREALEY – MYERS, 2005)

²⁴ A szövetkezet értékesítő Kft.-je, melyet 2005 decemberében azért hoztak létre, hogy a szövetkezettől a kereskedelmi tevékenységet átvegye. Ha a tagoknak nem volt megfelelő mennyiségű áruja, mint kereskedő cég nem tagi áru beszerzésével biztosíthatta a fő termékekből az állandó piaci megjelenést, valamint az áruházláncok felé a fő termékekből az állandó mennyiséget és választékot.

²⁵ DATÉSZ - Dél-Alföldi Termelői Értékesítő Szervezetek Kereskedelmi és Szolgáltató Zrt.

A) Makrogazdasági problémák

A világ számos más gazdasági szervezetéhez hasonlóan a Mórakertet is megrengette a 2008-ban kezdődő pénzügyi válság. Ez azonban nem önmagában okozta a csődöt, inkább egyfajta katalizátor hatása volt, mellyel szervezeti, a szövetkezet jellegéből adódó, és egyéb problémákat hozott a felszínre. A válság okozta problémák a következők:

1. A fogyasztás visszaesése – A fogyasztás visszaesésével járó keresletcsökkenésre a belföldi hipermarketek, a szövetkezet legfontosabb kereskedelmi partnerei a felvásárlási árak leszorításával és kisebb mennyiség vásárlásával válaszoltak, így a szövetkezet lényegesen alacsonyabb nyereséget érhetett csak el.
2. A rövid lejáratú finanszírozási források beszűkülése – a válság nyomán a rövid lejáratú finanszírozási források (forgóeszközhitel) beszűkültek, ennek következtében a Mórakert csak az eddigieknél kedvezőtlenebb feltételekkel juthatott hitelhez.
3. A forintárfolyam gyengülése – A forintárfolyam gyengülésével ugyan a szövetkezet, mint exportőr jól járt, azonban ez a plusz profit nem tudta ellensúlyozni azt az árfolyamvesztést, amit a devizaalapú hitelei miatt elszenvedett

B) Szervezeti problémák

A Mórakert gyors növekedésével összhangban egy ideig folyamatosan változott és ehhez idomult a szövetkezet szervezeti struktúrája, azonban egy bizonyos méret fölött a szervezet változása elakadt, ami hatékonysági és méretgazdasági problémákhoz vezetett:

4. problémák a menedzsmentben – A szövetkezet irányítása fellazult, egyes befolyásos szövetkezeti tagok vagy családtagjaik a tulajdonosi jogkör mellett egyben a szövetkezet alkalmazottai is lettek, ezzel beindult a korrupció, ami minőségbeli problémákat okozott a felvásárlásban.
5. A megfelelő kontrollingrendszer, vezetői számviteli és döntéstámogatói rendszer hiánya – A számviteli rendszerek nem adtak elegendő vezetői információt, szükség lett volna egy hatékonyabb, a nagyvállalatokéhoz hasonló vezetői döntéstámogató rendszerre.

C) A szövetkezet elvein alapuló problémák

A következő problémák a 5.1. és 5.2. fejezetben ismertetett szövetkezeti elvekből, valamint a Mórakert üzleti modelljéből adódtak:

6. Növekedési kényszer – A szövetkezet rá volt kényszerítve a növekedésre mind felvásárlói, mind termelői oldalról, hiszen a TЭСZ-nek kötelessége volt átvenni a termelői által felajánlott terményt. Mivel a sikeren felbuzdulva a termelők folyamatosan fejlesztették és bővítették a gazdaságukat, a növekvő árumennyiségnek folyamatosan újabb és újabb piacokat kellett találni.
7. Hibás érdekeltségi rendszer – A menedzsment érdekeltségi rendszere az értékesítési forgalomhoz, és nem az eredményhez volt kötve, ami ahhoz vezetett, hogy minden áron a forgalom növelésére törekedtek és az eredményességet nem vették kellőképpen figyelembe.
8. a szövetkezet nonprofit jellege – A TЭСZ nem képezett tartalékokat, a beáramló jövedelem azonnal kiáramlott a tagok felé, így a beruházásokat és a forgóeszköz-vásárlásokat is hitelből kellett finanszírozni, ami hatalmas hitelállomány felhalmozásához vezetett.
9. széles termékskála – a szövetkezet 60 különböző termékkel foglalkozott, az áru kezelése, tárolása, kereskedelme így rendkívül bonyolulttá vált, az alkalmazottak nem voltak erre elég felkészültek.

D) További problémák

10. Egysíkú értékesítés – A Mórakert szinte kizárólag nagy áruházláncoknak értékesítette a termékeit, így óriási mértékben ki voltak nekik szolgáltatva, amit az áruházak maximálisan ki is használtak.
11. Rossz exportstratégia – Az exportpiacokon csak minimális mértékben sikerült megtelepedniük, pedig a fejlett, nyugat-európai piacokon való biztos jelenlét nagyban csökkenthette volna a szövetkezet kockázatait.
12. Gyenge állami szerepvállalás – Amikor a Mórakert csődhöz közeli helyzetbe került, az állam az EU versenyjogi szabályozásaira hivatkozva nem merte, nem akarta vagy nem tudta feltökésíteni, vagy egyéb módon kisegíteni a szövetkezetet.

Fontos kérdés, hogy vajon a Mórakert bukásával pusztán a szövetkezet bukott-e meg, vagy az általa kialakított üzleti modell is. A fenti 12 tényező közt több olyan is található, ami a Mórakert menedzsmentje általi hiba következtében okozott súlyos problémát, ezek elkövetését véleményem szerint el lehetett volna kerülni, más jelenlegi vagy jövőbeli szövetkezetek tanulhatnak a Mórakert hibáiból.

Vannak azonban sokkal nehezebben korrigálható, külső tényezők is, mint például az egysíkú értékesítés problematikája. A termelés volumene miatt kizárólag a nagy áruházláncok jöhetnek szóba lehetséges partnerként, ezek viszont Magyarországon túlságosan erős érdekvényesítő erővel rendelkeznek, ami egy szövetkezet kiszolgáltatottságát rendkívüli mértékben növeli. A magyarországi hipermarketek kivétel nélkül multinacionális vállalatok kezében vannak, akik abban érdekeltek, hogy minél jobban megversenyeztessék a beszállítóikat, ezáltal a felvásárlási árakat leszorítsák. Véleményem szerint a magyar szövetkezetek számára ez jelenti a legnagyobb problémát.

A TÉSZ-t, mint szervezeti formát azért hozták létre, hogy az együttműködés folytán növelje a vidéki termelők érdekvényesítő erejét, amit meg is tett, azonban nem kellő mértékben. Ilyen tekintetben a TÉSZ nem tudja megfelelően ellátni a funkcióját, hiszen nem képes megvédeni a gazdák érdekeit a kereskedelmi láncokkal szemben. Dániában és több más európai országban a szövetkezetek érdekvényesítő ereje azáltal biztosított, hogy nem csupán a feldolgozás, tárolás és nagykereskedelem, hanem a teljes értéklánc, a kiskereskedelem is a szövetkezetek kezében van.

Hódi Pál, a Mórakert egykori elnöke szerint fontos lett volna a külföldi mintához hasonlóan a Mórakertnek is szövetkezeti üzlethálózatot létrehoznia, azonban ehhez nem rendelkeztek elegendő forrással. Véleményem szerint a jövő szövetkezeteinek csak nehezen lesz lehetőségük arra, hogy saját hálózatot hozzanak létre, mivel nem rendelkezhetnek elegendő tőkével ahhoz, hogy versenybe szálljanak a magyar piacot szinte teljes egészében lefedő külföldi kiskereskedelmi láncokkal. Éppen ezért nagyon fontosnak tartom a kormányzati szerepvállalást, ugyanis csak az állam támogatásával építhető ki egy olyan országos kiterjedtségű kiskereskedelmi hálózat, amely a hazai termelőkre alapozza a forgalmát.

7. Összefoglalás

A jelenlegi tendenciák alapján egyre több helyen kezdik felismerni a vidék fontosságát, egyre elterjedtebb az a nézet is, hogy hazánk jövőjét a vidékre kell alapozni. A vidékfejlesztés tényérésének köszönhetően új fejlesztési stratégiák születnek, melyek egyedi esetekben vagy akár modellszinten is működőképesek és sikeresek lehetnek. Fontos azonban, hogy a stratégiaalkotást csak a helyi adottságokra és erőforrásokra lehet alapozni, az átvételre alkalmas mintákat a térséghez kell igazítani.

Szaktervezésben egy olyan endogén fejlesztési modellt mutattam be, mely Mórahalmon és környékén 15 év alatt rendkívüli sikereket ért el. Vizsgálatom alapján a város és kistérségének rendszerváltás utáni fejlődése minden tekintetben egyedülálló. Dinamikusan növekedett a lakossága, a gazdasági teljesítménye, és a szociális ellátórendszere is folyamatosan javult. Az évek alatt Mórahalom virágzó kisvárossá vált, javult a szociális ellátórendszere, új munkalehetőségek jöttek létre és nőtt az életszínvonal.

Mórahalom térsége földrajzi adottságai és tanyavilága miatt is különbözik az ország legtöbb területétől. Valószínűleg ennek a másságának köszönheti, hogy a szocializmus évtizedei alatt nem fejlesztették és nem avatkoztak be radikálisan a gazdasági és társadalmi viszonyaiba. Míg ez sokáig hátrányt jelentett a település és kistérsége számára, a rendszerváltással előnyt lehetett ebből kihozni, hiszen különböző adottságainak köszönhetően teljesen más fejlesztési stratégiát dolgozhattak ki, mint az ország más térségeiben.

A Mórakert szövetkezeti modelljét az ország mezőgazdasági kistermelői számára követendő példának tartom, a szövetkezet csődjéből azonban le kell vonni azokat a következtetéseket, amelyek egy hasonló helyzet elkerüléséhez szükségesek.

A szövetkezeti modellt alapvetően jónak találom, azonban nagyon súlyos hiányossága, hogy nem tudja az élelmiszerek termékpályáját teljes mértékben lefedni, ami a kereskedelmi láncoknak való komoly kiszolgáltatottságot eredményez. Véleményem szerint a magyar kormányzatnak el kell követnie mindent ennek a helyzetnek a megváltoztatásáért, hogy biztosíthassa a szövetkezetek hatékony és biztonságos működését.

8. Irodalomjegyzék

1. ÁNGYÁN JÓZSEF - PODMANICZKY LÁSZLÓ (2003): *A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) - „A”*: Általános ismeretek. Független Ökológia Központ – SZIE-KTI, Budapest – Gödöllő
2. ÁNGYÁN JÓZSEF (2007): *Az agrár- és vidékfejlesztés európai trendje és az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program*. Nemzeti Érdek : társadalom, gazdaság, stratégia. 1. évf. 2007/3. pp. 26-55.
3. ANTWEILER, C. (1998): *Local knowledge and local knowing: An anthropological analysis of Contested „Cultural Products” in the context of development*. *Anthropos*, 1998. No. 93. pp. 469-494.
4. BAGI BÉLA (2010): *A vidék esélye*. *A falu*, 25. évf. 2010/2. pp. 29-34.
5. BREALEY, R. A. – MYERS, S. C. (2005): *Modern vállalati pénzügyek*, Panem, Budapest
6. CAMPBELL, J. (2002): *A critical appraisal of participatory methods in development research*. *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 5. No. 1. pp. 19-29.
7. CAMPBELL, L. M. – VAINIO-MATTILA A. (2003): *Participatory Development and Community-Based Conservation: Opportunities Missed for Lessons Learned?* *Human Ecology*, Vol. 31. No. 3. pp. 417-437.
8. CZENE ZSOLT – JÁVOR KÁROLY (2006): *A tanyák: XXI. századi végváraink: Helyzetkép a homokhátsági tanyákról*. *A Falu*, 21. évf. 2006/2. pp. 13-25.
9. CZENE ZSOLT (2008): *A homokhátsági tanyák jelene és jövője*. 20. konferencia és fórum a mezőgazdálkodókért, Lakitelek, 2008. november 21.
10. CSATA ZSOMBOR (2006): *A vállalkozói potenciál területi eltéréseinek társadalmi magyarázatai Erdély rurális térségeiben*. *Korunk*, 17. évf. 2006/6.
11. DOBOS ENDRE (2006): *Magyarország genetikus talajtérképe*, <http://www.uni-miskolc.hu/~ecodobos/ktmcd1/terkep.htm> letöltés dátuma: 2012-04-10
12. DOMOKOS ERIKA (2011): *Indulhat a versenyfutás a Mórakert milliárdos vagyonaért*. http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/indulhat_a_versenyfutás_a_morakert_milliardos_vagyonaert.478053.html letöltés dátuma: 2011-09-30

13. DR. CSATÁRI BÁLINT – JÁVOR KÁROLY (2005): *Összefoglaló az MTA RKK ATI és a VÁTI Kht. Által „Átfogó fejlesztési program a tanyás térségek helyzetének a javítására, különös tekintettel a tanyavillamosítási feladatokra” címmel végzett munkáról.* VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság - MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Budapest – Kecskemét
14. ELEK SÁNDOR - NEMES GUSZTÁV (2000): *Az agrárpolitika és a vidékfejlesztés néhány összefüggése.* Európai Tükör Műhelytanulmányok 76.
15. GÁTHY ANDREA (2006): *A fenntartható mezőgazdaságra vonatkozó koncepciók – a nemzeti fenntartható fejlődési stratégia,* Agrártudományi Közlemények = Acta Agraria Debreceniensis, 2006/20. különszám, pp. 42-51.
16. GLASBERGEN, P. (2000): *The Environmental Cooperative: Self-governance in sustainable rural development.* The journal of environment & development, Vol. 9. No. 3. pp. 240-259.
17. GLATZ FERENC (2009): *Az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési politikájának kronológiája (1992–2005).*
<http://www.parbeszedavidekert.hu/pdf/kronologia.pdf> letöltés dátuma: 2012-01-27
18. GYULAI IVÁN (2000): *A fenntartható fejlődés.* Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc
19. HEGEDÚS BENCE (2010): *A támogatott szőlőkivágás vége.*
<http://www.vallalkozoinegyed.hu/20100219/szolo-kivagas-tamogatas-utolso-eve>
letöltés dátuma: 2012-03-14
20. JAKOBI ÁKOS (2001): *Hagyományos és új területi egyenlőtlenségek a hazai szakirodalom tükrében.* Geográfus Doktoranduszok VI. Országos Konferenciája, Pécs.
21. JÁSZ KRISZTINA (2004): *A társadalmi kirekesztettség: A perifériára szorult társadalmi csoportok az átmenet időszakában.* Tér és Társadalom, 18. évf. 2004/3. pp. 43-56.

22. JENKINS, T. N. (2000): *Putting Postmodernity into practice: endogenous development and the role of traditional cultures in the rural development of marginal regions*. Ecological Economics, Vol 34. No. 3. pp. 301-314.
23. JURÁNYI ANNA (2002): *Mórahalmon agrártörténelmet írnak*. Szabad Föld, 2002. 01. 11. p. 5.
24. KORNAI JÁNOS (1983): *Ellentmondások és dilemmák*. In: Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Budapest
25. KOVÁCS TERÉZ (2000): *Vidékfejlesztés és finanszírozás az Európai Unióban és Magyarországon*. Tér és Társadalom, 14. évf. 2000/1. pp. 163-178.
26. LÁNG ISTVÁN – BARÓTFI ISTVÁN – BEDŐ ZOLTÁN – BIACS PÉTER – CSETE LÁSZLÓ – DOHY JÁNOS – ERDÉSZ FERENCNÉ – HARNOS ZSOLT – JOLÁNKAI MÁRTON – KOCSIS KÁROLY – KISMÁNYOKI TAMÁS – KIRÁLY ZOLTÁN – KÖMÍVES TAMÁS – SOMOGYI ZOLTÁN – VÁRALLYAY GYÖRGY (1995): „AGRO-21” *füzetek – Az agrárgazdaság jövőképe*. „AGRO-21” Kutatási Programiroda, Budapest, p. 17.
27. LENGYEL IMRE – RECHNITZER JÁNOS (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
28. LENGYEL IMRE (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés: Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest
29. NEMES NAGY JÓZSEF (2005): *Fordulatra várva: a regionális egyenlőtlenségek hullámai*. In: Dövényi Zoltán – Schweitzer Ferenc (szerk.): A földrajz dimenziói, MTA FKI, Budapest, pp. 141-158.
30. NÓGRÁDI ZOLTÁN (2010): *Önéletrajz*. 2010. május 17.
<http://www.parlament.hu/kepv/eletrajz/hu/n017.pdf> letöltés dátuma: 2012-04-20
31. ORTUTAY GYULA (szerk. 1982): *Magyar Néprajzi Lexikon*, 5. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 189.
32. PAP MELINDA (2007): *A magyar mezőgazdaság lehetőségei a XXI. században*, Szakdolgozat, Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Budapest

33. DR. PÉTI MÁRTON, szerk. (1998): *Rurális Térségek Európai Chartája*. Falu, város, régió, 1998/8. pp. 26-30.
34. POPP JÓZSEF (2003): *KAP-reform és a többfunkciós mezőgazdaság*. Gazdálkodás, 47. évf. 2003/4. pp. 48-69.
35. RECHNITZER JÁNOS (1998): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs.
36. RECHNITZER JÁNOS (2001): *A halogatott regionalizáció, mint a területi politika sajátossága az átmenetben*. Tér és Társadalom, 15. évf. 2001/2. pp. 3–24.
37. SINKOVICS FERENC (2002): *Jön a sivatag*.
<http://gemenc.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=1084> letöltés dátuma: 2012-04-04
38. SZEGŐ IVÁN MIKLÓS (2012): *Magyar transzformer: új járásrendszer több őssel – térképek*. http://hvg.hu/itthon/20120113_uj_jaras_beosztas letöltés dátuma: 2012-02-21
39. SZÉLES IVETT (2009): *A régiók gazdasági növekedését meghatározó tényezők*. regionális gazdaságtan előadás, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2009. 03. 24.
http://www.rgvi.gtk.szie.hu/upload_files/reggazd_ea_2009_03_24.pdf
letöltés dátuma: 2012-01-10
40. SZEREMLEY BÉLA (2010): A dán szövetkezeti modell. <http://szoszov.hu/szeremley-bela-a-dan-szovetkezeti-modell> letöltés dátuma: 2012-04-23
41. SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN (2001): *Vidékkutatás előzményekkel és tényekkel*. Tér és Társadalom, 15. évf. 2001/2. pp. 71-85.
42. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (2002): *Jövedelemeloszlás az 1990-es években*. In: 2002, Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. TÁRKI, Budapest, pp. 20–41.
43. TUKACS ANDRÁS (2005): *A helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés lehetőségei: a Mezőcsáti Kistérség esete*. Szakdolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar.
44. UHLIG RITA (2008): *Magyar tanya*. Az FVM-VKSZI Magyar Tanyákért Programiroda hírlevele, Dabas, 2008. január 15.

Szerző nélküli források:

Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020: „A magyar vidék alkotmánya”. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 2012

Darányi Ignác Terv – A Nemzeti Vidékstratégia (2012-2020) végrehajtási keretprogramja. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 2012

FVM-Helyi Vidékstratégia – Települési Helyzetelemzés: Mórahalom. Budapest, 2008. október 18.

Mórahalom város településfejlesztési koncepciója (2003). Mórahalom város önkormányzata, Mórahalom, 2003. február 18.

Mórahalom város Önkormányzatának Gazdasági Programja 2011-2014-ig. Mórahalom város önkormányzata, 2011. március 20.

Az Országgyűlés 97/2005.(XII.25.) OGY határozata az Országos Területfejlesztési Koncepcióról, I. 2.a

2006. évi X. törvény a szövetkezetekről, p.1., 7. §

Homokháti Kistérség Többcélú Társulása, Alapító okirat, (2004)

<http://www.homokhat.hu/download.ashx?type=file&id=5702>

letöltés dátuma: 2012-04-12

<http://investing.businessweek.com/research/stocks/people/person.asp?personId=400934&ticker=IPM:ID&previousCapId=879052&previousTitle=Green%20Property%20Limit>
[ed](#) letöltés dátuma: 2012-04-22

<http://videkstrategia.kormany.hu/> letöltés dátuma: 2012-04-22

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1993/north-autobio.html

letöltés dátuma: 2012-04-21

<http://www.agrarkamara.hu/Bio%3%BCzemanyagel%C5%91%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s%C3%A9smin%C5%91s%C3%ADt%C3%A9s/COsub2subemisszi%C3%B3amez%C5%91gazdas%C3%A1lgban.aspx> letöltés dátuma: 2012-02-28

http://www.nfu.hu/elocsatlakozasi_alapok letöltés dátuma: 2012-03-02

http://eupalyazatiportal.hu/juniusban_meghirdetik_a_tanyafejlesztési_program_palyazati/ letöltés dátuma: 2012-03-02

<http://www.homokhatsag.hu/> letöltés dátuma: 2012-04-10

http://www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=eghajlatvaltozas_15_12a_modul letöltés dátuma: 2012-04-10

http://www.kormany.hu/download/6/30/70000/DIT_kiadvany_210x148mm_LEADv%C3%A9gs%C5%91-v%C3%A9gs%C5%91.pdf letöltés dátuma: 2012-02-22

http://www.hirado.hu/Hirek/2012/01/16/05/Indul_a_Daranyi_terv.aspx letöltés dátuma: 2012-04-10

<http://www.agroland.hu/?hir=5688> letöltés dátuma: 2012-04-10

http://ujmenetrend.cdata.hu/uj_menetrend/volan/talalatok.php letöltés dátuma: 2012-04-12

<http://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/2001/17het/foldrajz/foci17.html> letöltés dátuma: 2012-04-12

https://teir.vati.hu/rqdist/main?rq_app=eustat&rq_proc=main letöltés dátuma: 2012-04-12

<http://www.morahalom.hu/download.ashx?type=file&id=7483> letöltés dátuma: 2012-04-12

http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf2626.pdf letöltés dátuma: 2012-03-24

<http://www.meggyszovetseg.hu> letöltés dátuma: 2012-04-23

www.cibakert.hu letöltés dátuma: 2012-04-23

www.pannonkertesz.hu letöltés dátuma: 2012-04-23

www.jasz-tesz.hu letöltés dátuma: 2012-04-23

9. Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. ábra: Vidéki és városias térségek Magyarországon. Forrás:

<http://www.vati.hu/static/otk/int/interaktiv.html> letöltés dátuma: 2012-04-14

2. ábra: A lakossági jövedelmek területi egyenlőtlenségeinek alakulása a Robin Hood index alapján, 1988 – 2003 között, Forrás: Nemes Nagy József (2005): Fordulatra várva: a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In: Dövényi Zoltán – Schweitzer Ferenc (szerk.): A földrajz dimenziói, MTA FKI, Budapest, pp. 141-158., 144. oldal

3. ábra: A mezőgazdaságban, az iparban és a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak száma Magyarországon. Forrás: KSH

4. ábra: a magyar mezőgazdaság szereplői, 2010. Forrás: Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020: „A magyar vidék alkotmánya”, Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 2012., 27. oldal

5. ábra: Tanyás térségek Magyarországon 2001. Forrás: Czene Zsolt (2008): A homokhátsági tanyák jelene és jövője. 20. konferencia és fórum a mezőgazdálkodókért, Lakitelek, 2008. november 21., 3. oldal

6. ábra: A tanyák funkcionális típusai. Forrás: Saját szerkesztés Czene Zsolt (2008): A homokhátsági tanyák jelene és jövője. 20. konferencia és fórum a mezőgazdálkodókért, Lakitelek, 2008. november 21 alapján

7. ábra: a gazdasági funkciójú tanyák tipológiai megoszlása a Homokhátságban. Forrás: Czene Zsolt – Jávor Károly (2006): A tanyák: XXI. századi végváraink: Helyzetkép a homokhátsági tanyákról. A Falu, 21. évf. 2006/2. pp. 13-25. 19. oldal

8. ábra: A Homokhátság külterületi lakosságának iskolai végzettsége 2001-ben. Forrás: Saját szerkesztés, Dr. Csatári Bálint – Jávor Károly (2005): Összefoglaló az MTA RKK ATI és a VÁTI Kht. Által „Átfogó fejlesztési program a tanyás térségek helyzetének a javítására, különös tekintettel a tanyavillamosítási feladatokra” címmel végzett munkáról. VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság - MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Budapest – Kecskemét, 2005. által felhasznált KSH adatok alapján

9. ábra: A Mórahalmi kistérség települései és úthálózata. Forrás:

https://teir.vati.hu/rqdist/main?rq_app=um&rq_proc=eredfr2&xterkod=3605&xmutkod=&xtabkell=I&xtertip=K letöltés dátuma: 2012-04-12

10. ábra: A Mórahalmi kistérség települései, területük és népességük (2007. dec. 31.)

Forrás:

https://teir.vati.hu/rqdist/main?rq_app=um&rq_proc=eredfr2&xterkod=3605&xmutkod=&xtabkell=I&xtertip=K letöltés dátuma: 2012-04-12

11. ábra: Mórahalom és kistérsége lakosságának változása a megyei, regionális és az országos átlaghoz képest (1998-2008) Forrás: FVM-Helyi Vidékstratégia – Települési Helyzetelemzés: Mórahalom. Budapest, 2008. október 18.

12. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Mórahalmon, a Mórahalmi Kistérségben, a megyében, a régióban és az országban, 2003-2008. Forrás: FVM-Helyi Vidékstratégia – Települési Helyzetelemzés: Mórahalom. Budapest, 2008. október 18.

13. ábra: A mezőgazdaságilag hasznosított területek megoszlása a Mórahalmi kistérségben. Forrás: http://www.morahalom.hu/pages/varos_al.aspx?id=1529606 letöltés dátuma: 2012-04-12

14. ábra: A homokháti települések kistérségi szerveződésének szervezeti keretei. Forrás: http://www.homokhat.hu/pages/kisterseg_al.aspx?id=1535473 letöltés dátuma: 2012-04-12

15. ábra: Mórahalom címere. Forrás: <http://www.morahalom.hu> letöltés dátuma: 2012-04-12

16. ábra: Mórahalom lakosságának kor szerinti összetétele az országos átlaghoz képest (2008). Forrás: Saját szerkesztés VÁTI alapján

17. ábra: A mórahalmi lakosság iskolai végzettség szerinti összetétele az országos átlaghoz viszonyítva (2008). Forrás: Saját szerkesztés VÁTI alapján

18. ábra: A Mórakert TÉSZ logója. Forrás: Mórahalom város önkormányzata

19. ábra: A Mórakert értékesítési forgalma, 1995-2002 (eFt). Forrás: saját szerkesztés Mórahalom önkormányzatának kimutatásai alapján

20. ábra: A Mórakert TÉSZ munkavállalóinak átlagos statisztikai létszáma (2000-2009). Forrás: saját szerkesztés, Mórahalom önkormányzat alapján

21. ábra: A Mórakert TÉSZ értékesítésének nettó árbevétele az eredménykimutatás alapján (2003-2009) Forrás: saját szerkesztés Mórahalom önkormányzata alapján

1. táblázat: A területfejlesztés és a vidékfejlesztés összehasonlítása. Forrás: Saját szerkesztés,
Elek Sándor - Nemes Gusztáv (2000): Az agrárpolitika és a vidékfejlesztés néhány összefüggése. Európai Tükör Műhelytanulmányok 76.
2. táblázat: A vidékfejlesztés térnyerése a magyar minisztériumi szervezetben. Forrás: Saját szerkesztés
3. táblázat: Az exogén és az endogén fejlődési modell összehasonlítása. Forrás: Tukacs András (2005): A helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés lehetőségei, a Mezőcsáti Kistérség esete. Szakdolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar
4. táblázat: A települések száma központi szerepkörük szerint az 1971-es OTK besorolása alapján. Forrás: Rechnitzer János (2001): A halogatott regionalizáció, mint a területi politika sajátossága az átmenetben. Tér és Társadalom, 15. évf. 2001/2. pp. 3–24.
5. táblázat: A Nemzeti Vidékstratégia konkrét elképzelései 2020-ra. Forrás: saját szerkesztés <http://videkstrategia.kormany.hu/> és <http://www.agromonitor.hu/index.php/boiogazd/45-boiogazd/3597-megharomszorozna-a-kormany-az-oekologiai-gazdalkodasba-bevont-terueletet> adatai alapján. letöltés dátuma: 2012-04-10
6. táblázat: A Tisza Volán napi járatainak száma Mórahalom és a kistérség települései, illetve Szeged között. Forrás: Saját szerkesztés a menetrendek.hu adatai alapján. letöltés dátuma: 2012-04-10
7. táblázat: Vállalkozások száma Mórahalmon az alkalmazottak létszáma szerint. (2008) Forrás: saját szerkesztés FVM : Helyi Vidékstratégia – Települési Helyzetelemzés: Mórahalom. Budapest, 2008. október 18. alapján
8. táblázat: A Mórakert saját tőkéjének növekedése a 2005-ös beolvadás következtében Forrás: Saját szerkesztés Complex Céginfo alapján
9. táblázat: A Mórakert szövetkezet útja a csőd felé az eredménykimutatásokban (2008-2010). Forrás: saját szerkesztés, Complex Céginfo adatai alapján